

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ АГРАР УНИВЕРСИТЕТИ

**жаҳон қишлоқ хўжалиги
фанидан**

Маърузалар матни

ТОШКЕНТ –2007

Ушбу маъруза матнлари «Жаҳон қишлоқ хўжалиги» фанига таалукли бўлиб, унда талабаларга фанни мустақил ўрганишлари учун асосий йўналишлар баён этилган. Айрим маъруза матнларини мукаммал ўрганиш мақсадида ўқитувчи дарс мобайнида мустақил бажариш учун қўшимча мавзулар тавсия этади.

Фанни тўлиқ ва мукаммал ўрганиш учун албатта ҳар бир маърузада келтирилган адабиётлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Маъруза матнлари талабалар, магистрлар, аспирантлар, илмий ходим ва ўқитувчилар учун мўлжалланган.

Тузувчилар:

А.Б.Ақромов - и.ф.н. доцент

М.Муратова - ассистент

Тақризчилар:

А.Тошбоев - кафедра мудири, и.ф.н, доцент (ТошИМИ).

Р.Дўстмуротов - кафедра мудири, и.ф.н, доцент (ТошДАУ).

«Жаҳон қишлоқ хўжалиги» фани бўйича маърузалар матни «Фермер хўжалиги ва бошқа қишлоқ хўжалиги корхоналари иқтисодиёти ва уларни бошқариш» кафедрасининг 2007й сонли, _____ факултетининг ўқув услуб кенгашида 2007 йил _____ сонли ҳамда университет ўқув услубий кенгашининг 2007 йил _____ сонли қарорлари билан мақулланган.

ТошДАУ нашр таҳририят бўлими .Тошкент 2007 й.

МУНДАРИЖА

КИРИШ.....	5
1-МАВЗУ. ЖАҲОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ФАНИНИНГ ПРЕДМЕТИ ВА ЎРГАНИШ УССУЛЛАРИ	6
1. Жаҳон қишлоқ хўжалиги фанининг предмети	6
2. Жаҳон қишлоқ хўжалигининг асосий тараққиёт тенденциялари ва жаҳон қишлоқ хўжалиги туманлари	7
3. Халқаро иқтисодий алоқалар ва фан-техника алоқалари.....	9
2-МАВЗУ. ЖАҲОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ.....	12
1. Қишлоқ хўжалиги тармоғининг миллий иқтисодиётда ҳамда жаҳон хўжалигида тутган ўрни.....	12
2. Қишлоқ хўжалиги тармоғи – озиқ-овқат маҳсулотлари ва техник хомашёнинг асосий манбаи	13
3-МАВЗУ. РИВОЖЛАНГАН МАМЛАКАТЛАРДА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИНГ ЎРНИ ВА РИВОЖЛАНИШ ХУСУСИЯТЛАРИ ...	14
1. Ҳозирги замон қишлоқ хўжалиги тизими.....	14
2. Америка Қўшма Штатларида қишлоқ хўжалиги.....	16
3. Европа мамлакатлари қишлоқ хўжалиги.....	21
4-МАВЗУ. РИВОЖЛАНАЁТГАН МАМЛАКАТЛАР ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИНГ ЎРНИ ВА РИВОЖЛАНИШ ХУСУСИЯТЛАРИ.....	24
1. Ривожланаётган мамлакатлар қишлоқ хўжалигининг ўрни.....	24
2. Жанубий Америка мамлакатларида қишлоқ хўжалиги.....	26
3. Африка қитъасида қишлоқ хўжалиги.	30
4. Яшил қитъадаги мамлакатларда қишлоқ хўжалиги.....	35
5. Жанубий-Ғарбий Осиё мамлакатларида қишлоқ хўжалиги.....	37
6. Жанубий-Шарқий Осиё мамлакатларида қишлоқ хўжалиги.....	45
5-МАВЗУ. МУСТАҚИЛ ДАВЛАТЛАР ҲАМДЎСТЛИГИ (МДХ) ВА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ.....	48
1. Собик СССР қишлоқ хўжалиги.....	48
2. Мустақиллик йилларида МДХ қишлоқ хўжалиги.....	51
6-МАВЗУ. ЖАҲОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИНГ ТАБИЙ ШАРОИТЛАРИ ВА МЕҲНАТ РЕСУРСЛАРИ.....	53
1. Ер ресурслари ва улардан фойдаланиш.....	53
2. Меҳнат ресурслари.....	55
3. Қишлоқ аҳолисининг турмуш даражаси.....	56
4. Жаҳон аҳолисининг кўпайиши, тақсимланиши ва айрим ижтимоий- иқтисодий масалалар.....	57
5. Озиқ-овқат ишлаб чиқариш масалалари.....	58
6. Қишлоқ хўжалик меҳнат ресурслари ва уларнинг ривожланиши.....	61

7-МАВЗУ. ЖАҲОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИНГ МОДДИЙ-ТЕХНИКА БАЗАСИ.....	63
1. Ишлаб чиқаришни механизациялаштириш.....	63
2. Қишлоқ хўжалигининг моддий-техника базаси.....	66
8-МАВЗУ. ЖАҲОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДА ЧОРВАЧИЛИК ВА ЎСИМЛИКЧИЛИК ИШЛАБ ЧИҚАРИШИНИНГ ЖОЙЛАШУВИ ВА ИХТИСОСЛАШУВИ.....	67
1. Чорвачиликнинг табақалиниши.....	67
2. Қўйчилик ва бошқа турдаги тармоқлар.....	72
3. Дон ишлаб чиқариш иқтисодиёти.....	73
4. Техник экинлар ишлаб чиқариш иқтисодиёти.....	74
9-МАВЗУ. ЖАҲОН БОЗОРИДА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК МАҲСУЛОТЛАРИ САВДОСИ.....	78
1. Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари савдосини тартибга солиш механизмлари.....	78
2. Қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг улгуржи ва чакана савдоси.....	79
10-МАВЗУ. ХАЛҚАРО ИЛМИЙ-ТЕХНИКАВИЙ ВА ИҚТИСОДИЙ ИНТЕГРАЦИОНАЛ РИВОЖЛАНИШДА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИНГ ЎРНИ.....	81
1. Жаҳон қишлоқ хўжалигининг табиий шароитлари, ривожланиш омиллари ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини жойлашиши.....	85
2. Жаҳонда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш ва унинг истеъмоли ривожланишнинг асосий тенденциялари.....	87
3. Халқаро иқтисодий алоқалар ва уларнинг ривожланиши.....	89
Изохли луғат.....	90
АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.....	92

КИРИШ

Жаҳон қишлоқ хўжалиги аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари, саноатни хом ашё билан таъминлашда асосий манба бўлиб қолмоқда. Жаҳон қишлоқ хўжалигининг фан-техника ютуқларига асосланган ҳолда индустриал асосда юксалиб бориши, ундаги меҳнат тақсимоти, ҳар хил давлатларни ўз табиий, иқтисодий шароитидан келиб чиқиб ҳар хил қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштиришга ихтисослашиши бир томондан, давлатлар ўртасидаги ўзаро иқтисодий алоқаларни ривожлантирса, иккинчи томондан, интеграцион жараёнлар кучайишига олиб келмоқда.

Охирги йилларда қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлаш тармоқларининг кескин ривожланиб бориши қишлоқ хўжалигини жаҳон иқтисодиётидаги аҳамияти янада ошаётганидан далолат беради. Шунинг учун ҳам жаҳон қишлоқ хўжалигини, унинг иқтисодини ўрганиш, қишлоқ хўжалиги маҳсулоти ишлаб чиқаришнинг асосий омиллари бўлган ер, сув ва меҳнат ресурслари ва уларнинг ўзига хос хусусиятларини ривожланган, ривожланаётган давлатлар миқёсида ўрганиш муҳим аҳамиятга эга. Булардан ташқари айрим мамлакатлардаги иқлим шароити уларнинг у ёки бу қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштиришга ихтисослашишига қандай таъсир қилишини ўрганиш ҳам катта аҳамиятга эга.

Ўқув қўлланмада жаҳон қишлоқ хўжалигининг ҳозирги аҳволи, унинг жаҳон иқтисодиётида тутган ўрни, ривожланган ва ривожланаётган давлатларда қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштиришнинг ўзга хос хусусиятлари, жаҳон қишлоқ хўжалигидаги халқаро интеграцион жараёнлар ва қишлоқ хўжалиги ривожланишида фан-техника тараққиётининг тутган ўрни ҳақидаги масалалар ёритилган.

Унда, шунингдек, қўлланмада айрим мамлакатларнинг ва минтақаларнинг табиий ва иқлим шароитлари, айниқса, ер, сув ресурсларининг ўзига хос хусусиятлари, ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши самарадорлигининг кескин фарқ қилиш сабаблари баён этилган.

1-МАВЗУ. ЖАҲОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ФАНИНИНГ ПРЕДМЕТИ ВА ЎРГАНИШ УСУЛЛАРИ

- 1. Жаҳон қишлоқ хўжалиги фанининг предмети**
- 2. Жаҳон қишлоқ хўжалигининг асосий тараққиёт тенденциялари ва жаҳон қишлоқ хўжалиги туманлари**
- 3. Халқаро иқтисодий алоқалар ва фан-техника алоқалари**

1. Жаҳон қишлоқ хўжалиги фанининг предмети

«Жаҳон қишлоқ хўжалиги» фани жаҳон қишлоқ хўжалиги ижтимоий-иқтисодий тузилишини, минтақалар ҳамда айрим мамлакатларда тараққий этишининг ўзига хос хусусиятларини; қишлоқ хўжалигининг инсон ҳаётида тутган ўрни, бу борадаги техник-иқтисодий шароит, бозор муносабатлари, иқтисодий механизм, табиий ресурслар, меҳнат ресурслари ва моддий-техника базаси, ўсимликчилик ва чорвачилик маҳсулотларини жаҳон миқёсида етиштириш кабиларни ўргатади.

Бунда жаҳон мамлакатлари қишлоқ хўжалиги 3 гуруҳ – ривожланган мамлакатлар, демократия асосида ривожланаётган мамлакатлар ва ривожланаётган мамлакатлар бўйича ўрганилади.

Қишлоқ хўжалиги моддий ишлаб чиқаришнинг асосий соҳасидир, «Жаҳон қишлоқ хўжалиги» фани бу соҳани жаҳон миқёсида 3 гуруҳга – ривожланган мамлакатлар қишлоқ хўжалиги, демократия асосида ривожланаётган мамлакатлар қишлоқ хўжалиги ва ривожланаётган мамлакатлар қишлоқ хўжалиги гуруҳларига бўлиб ўрганилади. Бунда қишлоқ хўжалигининг тутган ўрни, бу жараёндаги ютуқ ва камчиликлар таҳлил этиб борилади.

Қишлоқ хўжалиги моддий ишлаб чиқаришнинг асосий ва энг қадимги тармоқларидан бири бўлиб, аҳолига озиқ-овқат маҳсулотларининг аксарият қисмини ва саноат учун хом ашёнинг анчагина қисмини етказиб беради. Қишлоқ хўжалиги асосан иккита йирик тармоқдан – деҳқончилик ва чорвачиликдан иборат. Бу икки соҳа аҳоли учун деҳқончилик ва чорвачилик маҳсулотлари етказиб беради. Қишлоқ хўжалиги ўсимлик ва чорвачилик маҳсулотларини дастлабки қайта ишлайдиган бир қанча тармоқларни ҳам ўз ичига олади. Иқтисодий жиҳатдан фаол аҳолининг тахминан ярми, камроқ тараққий этган мамлакатларда эса кўпинча 80-90%дан ортиғи қишлоқ хўжалигида банд. Ривожланаётган мамлакатларда бу кўрсаткич ўртача 60%дан ортади, ривожланган мамлакатларда 10%ни ташкил этади. Қишлоқ аҳолисининг ижтимоий муаммолари, жойлашиши қишлоқ хўжалиги билан чамбарчас боғлиқдир. Бир қанча мамлакатларда ўрмон хўжалиги ҳам қишлоқ хўжалиги таркибига қиради.

Қишлоқ хўжалиги аҳоли учун озиқ-овқат маҳсулотлари етказиб бериш билан бирга қатор саноат тармоқлари (озик-овқат, омихта ем, тўқимачилик, доридармон, атир-упа саноати ва бошқалар)ни хом ашё, от-улов (йилқичилик, буғучилик ва ҳоказо) билан таъминлайди, деҳқончилик тармоқлари (далачилик,

сабзавотчилик, мевачилик, узумчилик ва бошқалар) ҳамда чорвачилик тармоқлари (қорамолчилик, чўчкачилик, қўйчилик, паррандачилик кабилар) ни ўз ичига олади. Бу тармоқларни биргаликда ривожлантириш моддий ва меҳнат ресурсларидан тўғри фойдаланиш имконини беради.

Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши кўлами кенгайиб, маҳсулот етиштириш ҳажми ўсиб бораётганлигига қарамай, дунё аҳолисининг муайян қисми тўйиб овқат емайди, ўн ва ҳатто юз миллионлаб аҳоли кўпинча оч қолади. Ривожланаётган мамлакатлар аҳолисининг анчагина қисми, ривожланган мамлакатлар аҳолисининг моддий жиҳатдан яхши таъминланмаган гуруҳлари ана шулар жумласидандир.

Ривожланган мамлакатларда меҳнат ресурсларининг 2-5%и, кам тараққий этган аксарият мамлакатларда эса 90%гачаси қишлоқ хўжалиги тармоғида меҳнат қилади.

2002 йилга келиб жаҳон аҳолиси 6 млрд. нафардан ошиб кетди. Бу кўрсаткич йил сайин ортиб бориши кутилмоқда. Уларни озик-овқат билан тўлиқ таъминлаш учун ҳар йили озик-овқат маҳсулотлари етиштириш ҳажмини 3-4% ошириб бориш керак. Ҳар бир мамлакатда қишлоқ хўжалигининг ривожланиши ўзига хос ички хусусиятлар эътиборга олинишини талаб қилади. Бу эса табиий, ижтимоий, иқтисодий ихтисослашувни тақозо этади.

Ҳар бир мамлакатнинг халқаро алоқалари (савдо, иқтисодий алоқалар, меҳнат ресурслари миграцияси) шу мамлакат қишлоқ хўжалиги ривожланишининг ташқи томонларини ифодалайди. Маълумки, қишлоқ хўжалиги экстенсив ва интенсив асосда ривожланиши мумкин. Фан-йутуқлари, техника тараққиёти, кимёлаш интенсив ривожланишининг асосини ташкил этиши зарур. Шу сабабли ривожланган мамлакатларда интенсив ривожланиш устуворлик қилади. Кам ерли мамлакатлар, хусусан, Япония ва Ғарбий Европадаги кичик мамлакатларда гектарига 300-400 кг. ўғит солинади.

Табиий шарт-шароит деганда, қишлоқ хўжалигининг ривожланишига бевосита таъсир этувчи омиллар – ер ресурслари, ўсимликларнинг ўсиб-униши, иссиқлик, намлик, ёруғлик даражалари тушунилади. Ер – қишлоқ хўжалигида асосий воситадир. Ер юзида қишлоқ хўжалиги учун яроқли ер ҳажми – 4,5 млрд. гектар бўлиб, унинг ҳаммасидан тўлиқ фойдаланилмайди.

Фойдаланиладиган ерлар собиқ СССРда – 16, Европада – 10, ва Океанияда – 3%ни ташкил этади.

2. Жаҳон қишлоқ хўжалигининг асосий тараққиёт тенденциялари ва жаҳон қишлоқ хўжалиги туманлари

Қишлоқ хўжалиги қадим замонлардан ривожлана борган. Маданий ўсимликлар вужудга келган ҳудудларида, Лотин Америкаси ва Африканинг тоғли районларида, Осиёнинг дарё ҳавзаларида деҳқончиликнинг вужудга келганига кўп минг йиллар бўлган. Ғарбий ярим шарда, Австралияда ва бошқа бир қанча ҳудудларда янги қишлоқ хўжалик районлари вужудга келган. Бу ўлкалардаги

катта майдонларда ерларнинг ўзлаштирилиши капитализмнинг тараққиёти билан боғлиқдир.

Ривожланган мамлакатларнинг аграр муносабатлари майда соҳибкорларнинг қашшоқликда ҳаёт кечиришида ва оммавий равишда хонавайрон бўлишида, йирик қишлоқ хўжалик корхоналари иқтисодий қудратининг ўсишида, қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришига молия ва савдо-саноат монополияларининг кириб боришида ўз аксини топди. Ерга бўлган йирик мулкчилик ундан бевосита ишлаб чиқарувчиларни ажратиб олиш йўли билан ёлланма ишчилар синфининг пайдо бўлишига имкон яратади.

Фабрика-фермалар, агрокомплекслар ва йирик оилавий фермалар ривожланган мамлакатларда товар маҳсулот етказиб берадиган асосий хўжаликлар бўлиб қолди. Фабрика-фермалар индустриал турдаги йирик ихтисослашган йирик қишлоқ хўжалик корхоналари бўлиб, чорвачилик маҳсулотлари етиштиришда технологик даврнинг айрим жараёнини (моллар ва паррандаларни семиртириб боқиш, сўйиш ва ҳоказо) бажаради. Агрокомплекслар ҳам индустриал турдаги йирик қишлоқ хўжалик корхоналари сирасига киради, ишлаб чиқаришнинг барча босқичларини қамраб олади. Уларда айрим жараёнлар хўжаликнинг тегишли тармоқларида бажарилади.

Ривожланаётган мамлакатларда қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши ривожланган мамлакатлардагига нисбатан анча катта роль ўйнайди. Ялпи ички маҳсулотда қишлоқ хўжалигининг салмоғи ривожланаётган мамлакатларда ўртача 22%ни, ривожланган мамлакатларда 4%ни ташкил этади. Ривожланаётган мамлакатларда ривожланган мамлакатларда етиштирилаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ярмидан кўпроғи етиштирилмоқда. Лекин қишлоқ хўжалиги учун ишлаб чиқариш воситалари ва энг муҳим озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш тармоқлари асосан ривожланган мамлакатларда тўпланган. Ривожланаётган мамлакатлар эса аграр хом ашё учун қўшимча ҳудуд бўлиб қолмоқда. Айнан шу мамлакатлар аграр иқтисодиётида ишга лаёқатли аҳолининг ярмига яқини банддир. Озиқ-овқат муаммосини ҳал этиш ривожланаётган мамлакатлар учун жуда қийин ва оғир вазифа бўлиб қолмоқда.

Ривожланаётган мамлакатларда аграр масаланинг ҳал қилиниши қишлоқларда ишлаб чиқариш муносабатларининг барча эскирган шакллари тугатишга имкон беради. Ер муносабатларига жиддий ўзгаришлар киритувчи аграр туб ислохотлар Осиё ва Лотин Америкасидаги ривожланаётган мамлакатлар олдида турган долзарб вазифадир. 2000 йилги маълумотларга кўра, жаҳонда 6 млрд.дан ортиқ аҳоли яшайди. Бу борадаги кўрсаткич 1960 йилда 3 млрд. эди. Демак, 2000 йилга келиб, аҳоли сони 2 маротаба ўсган. Уларни озиқ-овқат билан таъминлаш асосий вазифалардан бири ҳисобланади. Дунё аҳолисининг 60 – 70%и ўртача даражада овқатланади. Жаҳон мамлакатларида аҳоли жон бошига озиқ-овқат ишлаб чиқариш кўрсаткичи индекси суръатлари жуда секин ўсмоқда.

Ханузгача айрим мамлакатларда (Мароко, Непал) ер феодал мулк ҳисобланади. Шимолий Африка мамлакатларида (Уганда, Камерун, Таиланд) феодал ёхуд ярим-феодал муносабатлар учрайди.

Ер муносабатлари Осиё ва Лотин Америкасидаги ривожланаётган мамлакатлар учун мураккаб масала ҳисобланади. Ривожланган капиталистик мамлакатлар аграр муносабатлари йирик кишлоқ хўжалик корхоналари иқтисодий қудратининг ўсишида, кишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришига молия ва савдо-саноат монополияларининг кириб боришида ўз аксини топади.

3. Халқаро иқтисодий алоқалар ва фан-техника алоқалари

Халқаро муносабатлар ҳар томонлама, айниқса, савдо алоқалари ёрдамида жорий этилмоқда.

1981 йилда Европа мамлакатлари ҳамкорлиги (ЕЭС)га, Франция, ГФР, Италия, Бельгия, Голландия, Люксембург, Буюк Британия, Дания давлатлари аъзо бўлиб кирган.

Жаҳон миқёсида экспорт қилинадиган маҳсулотларнинг 60%и ривожланган мамлакатлар ҳиссасига тўғри келмоқда. Ўзбекистон Республикасида 2000 дан ортиқ қўшма корхона ишлаб турибди. Улар орасида «Coca-cola», «Ренк Кирик» (Англия), «ДЭУ корпорешн» (Корея), «Ўзбат» (Англия), «Турсель», «Буллери» (Швейцария) каби қўшма корхоналар, айниқса, машҳур.

Ўзбекистон Республикаси жаҳондаги 157 йирик банк билан алоқа ўрнатган.

1996 йил Ўзбекистонда 3-жаҳон конференцияси ўтказилган. Ўзбекистон Республикасида бизнесни ривожлантириш, бошқа ривожланган мамлакатлар билан савдо алоқаларини ўрнатиш масаласига бағишланган.

Ўзбекистон Республикасининг АҚШ, Германия, Япония, Франция, Италия, Буюк Британия каби мамлакатлар билан савдо алоқалари ривожланмоқда. Шунингдек, Хитой, Ҳиндистон, Покистон каби ривожланаётган мамлакатлар билан ҳам савдо алоқалар ўрнатишмоқда. Мустақилликка эришганимиздан бошлаб, Ўзбекистон Республикаси экспорт потенциалини кенгайтириб бормоқда.

Мева ва сабзавот маҳсулотлари экспортига қараганимизда, ЯИМ, экспорт салмоғи 1994 йилда 16,8% ни ташкил этган бўлса, 2000 йилга келиб 36%га етган. Ўзбекистонда етиштирилган мева-сабзавот маҳсулотлари ташки кўриниши, мазасига кўра, жаҳон бозорида энг харидоргир ҳисобланади. Дарвоқе, Ўзбекистонда етиштирилган узумдаги қанд миқдори 18-30%, помидордаги курук модда миқдори 5,5%ни ташкил этди. Бу Европа мамлакатларида етиштирилган шу турдаги маҳсулотлар таркибидаги бундай моддалар миқдоридан анча.

Ўсимликчилик тармоғида Ўзбекистон бўйича 2000 йилда 839,8 млрд.сўмлик маҳсулот етиштирилган бўлса, шундан 65%и деҳқон, 29,8%и ширкат ва 5,2%и фермер хўжаликлари улушидир.

«Ўзмева сабзавотузумсаноат-холдинг» фаолиятининг таҳлили кўрсатишича, тармоқ экспорт потенциали талабга жавоб бермайди. Бунинг сабаби қуйидагилардан иборат:

1. Товар ишлаб чиқарувчилар (деҳқон, фермер хўжаликлари) маҳсулоти сотиладиган бозор ҳақидаги маълумотларга етарли даражада эга эмаслар.

2. Мева ва сабзавот маҳсулотларини етказиб берувчилар бу турдаги маҳсулотларга, жумладан, уларнинг сифатига қўйиладиган талабларни билмайдилар.

3. Товар маҳсулотини ўраш ёки тара билан таъминлаш йўлга қўйилмаган.

4. Экспортни ташкил этиш механизми яхши ишламайди.

5. Савдо бўйича вакил ва савдо уйи йўқлиги ишга ҳалақит бермоқда.

6. Транспорт харажатлари жуда кўп.

7. Босиб ўтилган йўлларда рекетга дуч келиш ҳоллари учрамоқда.

Ўзбекистон Республикасида пахта хом ашёсини экспорт қилиш мақсадида йирик инфратузилма ташкил топмоқда. Бу ўринда эслатиб ўтиш керакки, республикада пахта толасини жаҳон бозорига олиб чиқариши учун бир неча мамлакатлар билан алоқа ўрнатиши талаб этилади. Негаки, жаҳон бозорига чиқиш учун, албатта, 2 ёки учта мамлакат ҳудудини босиб ўтишга тўғри келади. Бу, ўз навбатида, маҳсулот қийматига таъсир этади. Ўзбекистонда пахта бўйича бир неча база-терминалларни қуриш алоҳида аҳамиятга эга. Ушбу терминалларнинг ҳар бири 10 минг тонна пахта толасини сақлаш имкониятига эга бўлиши лозим. Шунда пахта толасини мамлакатимизнинг ўзида хорижликларга сотиш ва Америка, Осиё, Европа мамлакатларига жўнатиш мумкин бўлади.

Агар сотиб олинган пахта толаси вақтида олиб кетилмаса, уни вақтинча сақлаш ташкил этилиб, ҳар 1 тоннаси учун 15-45 АҚШ доллари миқдорида ҳақ олинади.

Халқ хўжалигининг мақсадга мувофиқ ривожланиши қишлоқ хўжалиги тармоғининг ривожланиш суръатига боғлиқ. Биргина енгил ва озиқ-овқат саноатларининг 30 дан ортиқроқ тармоқлари қишлоқ хўжалигида етиштирилган хом ашё асосида ишлайди.

Жаҳон мамлакатлари қишлоқ хўжалиги ўзига хос ички ва ташқи шароит таъсирида кечади. Ички шароитга мамлакат доирасида табиий, иқтисодий, ижтимоий шароитларни агротехника ва ихтисослашу киради. Ташқи шароит халқаро муносабатлар, савдо, қўшма корхоналар, иқтисодий муносабатлар, ишчи кучлари миграциясини ўз ичига олади.

Шунга қўра, жаҳон қишлоқ хўжалиги Домбравский маълумоти бўйича 7 туманга бўлинади:

1. Африканинг Жанубий Саҳроси;
2. Шимолий Африка ва Яқин Шарқ мамлакатлари;
3. Жанубий ва Шарқий Осиё;
4. Австралия ва Океания;
5. Жанубий ва Марказий Америка;

6. Шимолий Америка;
7. Европа мамлакатлари.

Жаҳон миқёсида қишлоқ хўжалиги иқтисодиётига доир муносабатлар кенг доирада олиб борилади. Улардан энг асосийси, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг халқаро савдосини уюштиришдир. Уни жаҳондаги ҳамма мамлакатлар жорий этади.

Ривожланган мамлакатларнинг ташқи савдо сиёсатида аграр протекционизм ҳукмронлик қилади. Протекционизм экспортни рағбатлантириш, импортни чеклаш ҳамда импорт моллардан олинадиган бож ҳақларини ошириш ва шунга ўхшаш бошқа тадбирларда ўз ифодасини топади.

БМТ экспертлари фикрича озиқ-овқат муаммосини ечиш учун унинг ҳажми ҳар йили 6% ошириб борилиши талаб этилади.

Ривожланаётган мамлакатлар асосан яқиндагина ўз мустақиллигига эришган мамлакатлардир. Лекин улар ханузгача империалистик мамлакатларга қарам. Чунки қишлоқ хўжалик маҳсулотлари бозори империалистик мамлакатлар ихтиёрида. Ривожланган капиталистик мамлакатлар импорт маҳсулотлар учун паст, кўпгина маҳсулотлар, айниқса, тропик ва субтропик зоналардан келтирилган қишлоқ хўжалик маҳсулотлари учун юқори баҳо белгилайдилар. Натижада нозэквивалент алмашув пайдо бўлади. Булар ривожланган мамлакатларга салбий таъсир этади.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. Қишлоқ хўжалигининг миллий даромадни яратишда қандай аҳамиятга эга?
2. Қишлоқ хўжалиги озиқ-овқат маҳсулотлари этиштиришнинг асосий базаси эканлиги нима билан белгиланади?
3. «Жаҳон қишлоқ хўжалиги» фанининг предмети ва вазифалари нималардан иборат?

Асосий адабиётлар

1. Каримов И.А. Қишлоқ хўжалиги тараққиёти – тўкин ҳаёт манбаи. – Т.: Ўзбекистон, 1995.
2. Джексин Грейгон. Американский менеджмент на пороге XXI века. – М.: Экономист, 1991.
3. Иоффе Я. А. Мы и планета. – М.: Политиздат, 1988.
4. Салимов Б.Т, Турсунхўжаев Т.Л. ва бошқалар. Жаҳон қишлоқ хўжалиги (Ўқув қўлланма) – Т.:ТДИУ, 2006.

2-МАВЗУ. ЖАҲОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

- 1. Қишлоқ хўжалиги тармоғининг миллий иқтисодиётда ҳамда жаҳон хўжалигида тутган ўрни**
- 2. Қишлоқ хўжалиги тармоғи - озиқ-овқат маҳсулотлари ва техник хом ашёнинг асосий манбаи**

1. Қишлоқ хўжалиги тармоғининг миллий иқтисодиётда ҳамда жаҳон хўжалигида тутган ўрни

Жаҳон бўйича ҳам қишлоқ хўжалиги моддий ишлаб чиқаришнинг асосий ва тармоқларидан бўлиб, озиқ-овқат маҳсулотларининг асосий қисмини ва саноат учун хом-ашёни кўп қисмини етказиб беради. Қишлоқ хўжалиги асосан иккита йирик тармоқдан-деҳқончилик ва чорвачиликдан иборат. Бу икки соҳа дунё аҳолиси учун деҳқончилик ва чорвачилик маҳсулотларига етказиб беради. қишлоқ хўжалиги ўзининг тармоқларида етказилган маҳсулотларини бирламчи яъни дастлабки қайта ишловчи бир қанча тармоқларни ҳам ўз ичига олади. Иқтисодий жиҳатдан фаол аҳолининг тахминан ярми, камроқ тараққий этган мамлакатларда эса кўпинча 80-90 фоиздан кўпроқ кишилар қишлоқ хўжалигида банд. Ривожланаётган мамлакатларда эса бу кўрсаткич 60 фоиздан кўп бўлса, ривожланган мамлакатларда бу кўрсаткич 10 фоизни ташкил этади. Жаҳон мамлакатлари қишлоқ хўжалигида аҳолининг ижтимоий муаммолари, жойлашиши тармоқ билан чамбарчас боғлиқдир. Кўпчилик мамлакатларда ўрмон хўжалиги ва қишлоқ хўжалиги тармоғи таркибига киради.

Қишлоқ хўжалиги аҳоли учун озиқ-овқат маҳсулотлари етказиб бериш билан бирга қатор саноат тармоқлари (озик-овқат, омухта ем, тўқимачилик, доридармон атир упа саноат ва бошқалар)ни хом ашё, от улов (йилқичилик, буғучилик ва хаказо) билан таъминлайди, деҳқончилик тармоқлари (далачилик сабзавотчилик, мевачилик узумчилик ва бошқалар) ҳамда чорвачилик тармоқлари (қорамолчилик, чўчқачилик, қўйчилик, паррандачилик кабилар) ни ўз ичига олади. Бу тармоқларни биргаликда ривожлантириш моддий ва меҳнат ресурсларидан тўғри фойдаланиш имконини беради.

Жаҳон мамлакатларида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш кўлами кенгайиб, уннинг хажми ўсиб бораётганлигига қарамай, дунё аҳолисининг муайян қисми тўйиб овқат емайди, ун ва хатто юз миллионлаб аҳоли кўпинча оч қолади. Ривожланаётган мамлакатлар аҳолисининг анчагина қисми, ривожланган мамлакатлар аҳолисининг моддий жиҳатдан яхши таъминланмаган гуруҳлари ана шулар жумласидандир.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг истеъмолчиси инсондир. Шунинг учун, аввало, ер юзида аҳоли сонининг ўсиш даражасини аниқлаб олиш лозим.

Дарҳақиқат, ер юзидаги аҳоли сони 1960 йилда 3 млрд. эди. 2004 йилга келиб, бу кўрсаткич 6,2 млрд.дан ошди. Демак, ер юзида аҳоли сони ҳар йили ўртача 2% ўсиб бормоқда, йиллик ўртача ўсиш суръати ривожланган

мамлакатларда 1%ни, ривожланаётган мамлакатларда 2,5 – 3%ни ташкил этмоқда.

Ҳозирги вақтда талабга нисбатан қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган тақлиф 7%га етди.

Жаҳон аҳолисининг 72%и паст, 25%и юқори даромад оладиган шароитда яшайди.

2. Қишлоқ хўжалиги тармоғи - озиқ-овқат маҳсулотлари ва техник хом ашёнинг асосий манбаи

Ўтган асрнинг 60-70-йилларида дунё миқёсида яшил инқилоб ҳаракати сезилди. Бунда интенсивлаштириш ҳамда агротехника, технологияни яхшилаш эвазига ялпи маҳсулот миқдори сезиларли даражада кўпайиб борди. FAO маълумоти бўйича, жаҳонда очарчилик ҳолатида яшайдиган аҳоли сони 1970 йилда 400 млн., 1980 йилда 500 млн., 1985 йилда 700 млн., 2004 йилда 1 млн. нафарни ташкил этган.

Жаҳон миқёсида озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминланиш географияси бўйича гуруҳлар қуйидагича белгиланган:

1. Ривожланган мамлакатлар. Бу гуруҳга шимолий Европа мамлакатлари, АҚШ, Япония киради. Уларда озиқ-овқат маҳсулотлари ўз эҳтиёжидан ортиқ етиштирилади.

2. Жанубий Европа мамлакатлари – Греция, Португалия, Туркия, Лотин Америкаси мамлакатлари. Уларда озиқ-овқат маҳсулотлари жон бошига меъёрга яқин даражада етиштирилмоқда.

3. Шарқий Европа мамлакатлари – Ҳиндистон, Миср, Индонезия. Уларда маҳсулотлар меъёр даражада етиштирилмоқда.

4. Ривожланаётган мамлакатлар.

Камбағал давлатлар икки гуруҳга бўлинади:

- а) жон бошига йиллик ўртача даромад 1270 АҚШ долларидан тўғри келадиган мамлакатлар; Бу гуруҳга 58 та мамлакат киради;

- б) жон бошига тўғри келадиган ўртача йиллик даромад 120-450 АҚШ доллар; бу гуруҳга 39 та давлат киради.

Жаҳон аҳолисининг 5%ини ташкил этувчи АҚШликлар дунё миқёсида олинаётган озиқ-овқат маҳсулотларининг 25%ини етиштиришмоқда.

Чарм, спирт, каучук, ёғоч каби техник хом ашё қишлоқ хўжалигида етиштирилади. Масалан, Францияда пойазбал саноатида 998 компания фаолият кўрсатади. Улар ҳам хом ашё етказиб бериш ҳам ундан тайёр маҳсулот яратиш билан шуғулланишади. 2004 йилда Франция 14,4 млрд. француз франки миқдорид маҳсулот экспорт қилди. Мамлакатда қорамоллар 21,4 млн., бузоқлар 5,7 млн., чўчқалар 12,3 млн. бошни ташкил этди. Бундан ташқари ўсимликлардан спирт, каучук, кимёвий моддалар ишлаб чиқариш йўлга қўйилган.

Жаҳон мамлакатларида қишлоқ хўжалигида жон бошига етиштирилган маҳсулотлар ҳажми ҳар хил. Агар ривожланган мамлакатларда озиқ-овқат

махсулотлари жон бошига меъёрдан юкори етиштирилаётган бўлса, камбағал давлатларда эса ўта паст. Шу сабабли қашшоқ мамлакатлар аҳолиси очарчилик шароитида яшамоқда.

Назорат ва муҳокама учун саволл

1. Жаҳон мамлакатлари миллий иқтисодиётида аграр сектор қандай ўрин тутган?
2. Қишлоқ хўжалиги озиқ-овқат манбаи эканлигини қандай изоҳлайсиз?
3. Қишлоқ хўжалиги техник хом ашё манбаи эканлигини-чи?

Асосий адабиётлар

1. Каримов И.А. Қишлоқ хўжалиги тараққиёти – тўкин ҳаёт манбаи. - Т.: Ўзбекистон, 1998.
2. Джексон Прейсон. Американский менеджмент на пороге XXI века. - М.: Экономист, 1991.
3. Иоффе Я.А. Мы и планета. - М.: Политиздат, 1988.
4. Салимов Б.Т, Турсунхўжаев Т.Л. ва бошқалар. Жаҳон қишлоқ хўжалиги (Ўқув қўлланма) – Т.:ТДИУ, 2006.

3-МАВЗУ. РИВОЖЛАНГАН МАМЛАКАТЛАРДА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИНГ ЎРНИ ВА РИВОЖЛАНИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

1. Ҳозирги замон қишлоқ хўжалиги тизими
2. Америка Қўшма Штатларида қишлоқ хўжалиги
3. Европа мамлакатлари қишлоқ хўжалиги

1. Ҳозирги замон қишлоқ хўжалиги тизими

Ривожланган мамлакатларга АҚШ, Буюк Британия, Япония, Германия, Франция, Италия каби мамлакатлар киради. Жаҳон ҳудудининг 8%ини банд этган бу мамлакатларда ер юзи аҳолисининг 14%и яшайди. Юкорида айтиб ўтилган мамлакатлар биринчи гуруҳни ташкил этади. 2-гуруҳ мамлакатларга Швеция, Швейцария, Греция, Туркия, Канада, Австрия, Янги Зеландия, Жанубий Африка каби мамлакатлар киради.

Ривожланган мамлакатлар қишлоқ хўжалигининг иккинчи жаҳон урушидан кейинги даврдаги ўзига хос хусусияти шундан иборатки, уларда фан-техника ютуқларидан фойдаланиш, хўжаликларни йириклаштириш талаб этадиган саноатлашиш, концентрациялаш жараёни кучайиши натижасида майда ва ўртаҳол фермер хўжаликлари оммавий равишда тугаб бормоқда. Монополистик капитал ҳукумронлиги кучаймоқда. Дехқонларнинг ерлардан ҳайдаб чиқарилиши, монополларнинг меҳнаткашлар ҳуқуқларини паймол қилиши дехқонлар ҳамда фермерлар қаршилигига учрамоқда. Масалан, АҚШ жаҳон бўйича қишлоқ хўжалик маҳсулотининг асосий экспортеридир. Бугдой экспортининг 45%и, мака донининг 55%и, арпанинг 10%и ва пахтанинг 33%и

унинг ҳиссасига тўғри келади. Йирик мамлакатлар конъюнктурасини сақлаб қолиш мақсадида қишлоқ хўжалик маҳсулотлари субсидиялаш учун тугилмоқда ва тавсия этилмоқда. Масалан, Англияда субсидия тариқасида фермерларга азот ва фосфор ўғитлари қийматининг 40-50%и берилади. Францияда субсидия ҳисобига сугориш ишларига сарф этилган маблағнинг 52%и, электрлаш ишлари сарфининг 45%и ва йўл қурилиши ишлари харажатлари қопланади.

Юкорида кайд этилган мамлакатларда интенсивлаштириш ҳисобига майда фермерлар синиб, йирик хўжаликлар тикланмоқда. АҚШда охириги 20 йил мобайнида 2,8 млн. майда фермер синган. Охириги вақтда АҚШда кўпроқ вертикал интеграция жорий этилмоқда. Бунда ишлаб чиқаришнинг ҳамма босқичи (маҳсулотларни етиштириш ва сотиш) шартнома асосида йирик монополия назоратида бўлиб, майда ва ўрта фермерлар эса ёлланма ишчиларга айланиб қоладилар. АҚШда йирик фермерлар 9% бўлиб, улар федерал бюджетдан қолган 91% фермер оладиган миқдорда маблағ оладилар. Агар урушдан аввал дон экинларининг ўртача ҳосилдорлиги гектарига 15,4% бўлган бўлса, 1990 йилга келиб, Англияда 25, Францияда 51, Италия 14, Японияда 16%га етди.

Ривожланган мамлакатларда қишлоқ хўжалигини индустриал қайта қуриш охириги 30-40 йиллар мобайнида ривожланди. Машиналар тизимининг ривожланиш суръати сустлиги туфайли қишлоқ хўжалиги тараққиётда саноат тармоғига нисбатан 100 йилларча орқада қолди. Бундай шароитда қишлоқ хўжалигида асосан майда хўжаликлар фаолият кўрсатади. Жамғармалар етишмаслиги сабабли улар машина тизимини жорий этиш имконидан маҳрум.

Иқтисодий жиҳатдан тараққий этган мамлакатлар жаҳон хўжалигида ҳукмрон мавқени эгалламоқдалар. Иккинчи жаҳон урушидан сўнг ривожланган мамлакатлар қишлоқларида ўзаро муносабатлар, тараққиёт жараёни кескин равишда тезлашди ва давлат монополистик капитали қишлоқ хўжалигига кириб борди. АҚШда бу жараён комплекс механизация, ишлаб чиқаришни электрлаштириш ва автоматлаштиришни жорий этиш негизида қишлоқ хўжалигининг техника базасини тубдан қайта қуриш ва қишлоқ хўжалик корхоналарини индустриал типдаги корхоналарга айлантириш билан бир вақтда рўй бермоқда. Ғарбий Европа мамлакатлари, Скандинавия қишлоқ хўжалигини тараққий эттириш соҳасида АҚШ босиб ўтган йўлидан бормоқдалар. Бу мамлакатларда кейинги йилларда янги техникани жорий этиш базасида қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини концентрациялаш жараёни кучаймоқда. Натижада юз мингларча майда деҳқон хўжаликлари ва фермерлар хонавайрон бўлмоқдалар. Ривожланган мамлакатлар қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришининг интенсивлиги механизация ва товар бериш, ихтисослашиш юксак даражадалиги билан фарқланади. Иккинчи жаҳон урушидан сўнг бу ҳудудларда саноат тез суръат билан ривожланди. Меҳнат қуролилари, саноат молларни қишлоқ хўжалигига сотиб, соҳалар интенсивлигини таъминлаш йўлга қўйилди. Қишлоқ хўжалигининг машина тизимига ўтишига 10-15 йил керак бўлди. Ўтган асрнинг 60-йиллардан ҳозирга қадар, қишлоқ хўжалигини тракторлар билан таъминлаш

Нидерландияда 7, Германия, Дания, Белгияда 10, Италияда 17 маротаба ошди. Бу мамлакатларда шунингдек, минерал ўғитлар билан таъминлаш ва уларни ишлатиш ҳам шу даврда 5-10 маротаба кўпайди.

2. Америка Қўшма Штатларида қишлоқ хўжалиги

Америка Қўшма Штатлари Шимолий Америка қитъасида жойлашган бўлиб, энг йирик капиталистик мамлакат, жаҳон империализм тизимининг маркази ва таянчидир.

Худуди 9363 минг км², аҳолиси 239 млн. нафар. Қишлоқ хўжалиги юксак товарлиги, техника билан аъло даражада қуролланганлиги, тор ихтисослашганлиги, ёлланма меҳнатдан кенг фойдаланиши билан ажралиб туради.

Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштириш жараёнида юқори даражадаги концентрация жорий этилган. Агар маккажўхори дони 48 штатда, мош асосан 5 штатда, буғдойнинг 72%и асосан 6 штатда, картошканинг 50%и Айова ва Вашингтон штатларида етиштирилади. Фермерлар томонидан етиштирилган маҳсулотларни истеъмолчиларга етказиб бериш учун (500 млн.тонна) 25 минг рефрежератор вагонлари, 140 минг авторефрежератор хизмат қилади. Махсус автомобиллардан ҳар бири 80 бош қорамол, 260 бош чўчка ва 6 минг бош паррандани ташиш имконига эга. Калифорния штати мамлакат бўйича олинаётган помидор маҳсулотларининг 90%ини етиштиради. Техас штати мамлакатда мол гўштини етиштириш бўйича 1-ўринни эгаллайди. Унда 226 қушхона, 76 та гўшт комбинати мавжуд. АҚШда мева, сабзавот, полиз, картошка, гўшт, тухум каби маҳсулотларни санитария-гигиена талаблари даражасида сақлаш учун омбор ва музхоналар етиб ортади.

АҚШ деҳқончилигида суғориш тизими 15% майдонда жорий этилган. Суғориладиган ерларда етиштирилаётган маҳсулот мамлакатда етиштирилаётган маҳсулотнинг учдан бир қисмини ташкил этади ёки унинг қиймати 40 млрд. долларга тенг. Суғориш ишларида механизациядан кенг фойдаланилади. Масалан, фермернинг 65 гектар ерини суғориш учун 1 гектарга 1,54 киши/соати 350 доллар капитал маблағ сарфланади.

АҚШ ҳар йили қиймати 140-150 млрд. доллар бўлган қишлоқ хўжалик маҳсулотларини экспорт қилади. Уларнинг 45 млн. тоннаси маккажўхори дони, 38 млн. тоннаси буғдой, 20 млн. тоннаси ловиядир.

АҚШда озиқ-овқат мажмуи юқори даражада ривожланган маркетингга эга. Маркетинг тизими қуйидаги сарфлардан иборат: ҳақ толаш, ўрамлаш (қадоклаш), маҳсулотни тайёрлаш ва транспорт харажатлари, ёнилғи ва электрэнергия сарфи, амортизация ажратмалари, реклама учун харажатлар, асосий фондларни сотиб олиш ва уларни таъмирлаш харажатлари.

АҚШ озиқ-овқат мажмуида мамлакатдаги меҳнат ресурсларининг 12%и банд, шундан 3%и қишлоқ хўжалигида фаолият юритади. Озиқ-овқат модели 3 сохадан иборат: 1-соҳа қишлоқ хўжалиги учун меҳнат воситаларини яратиш, 2-

соҳа қишлоқ хўжалиги, 3-соҳа қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлаш ва сотиш билан шуғулланади.

1-жадвал

АҚШда озиқ-овқат етиштиришда қиймат тузилиши

Озиқ-овқат комплекси соҳалари	1980 йил		2000 йил	
	млрд. доллар	%	млрд. доллар	%
1-соҳа	54,9	15,0	84,0	14,0
2-соҳа	51,0	14,0	62,0	10,0
3-соҳа	259,4	71,0	463,0	76,0
Жами	365	100	609	100

Озиқ-овқат комплексида 2000 йилга келиб, 14,5 млн. ишчи фаолият кўрсата бошлади, шундан 2,8 млн. нафари қишлоқ хўжалигида банд. АҚШ қишлоқ хўжалигида асосан оилавий фермерлар фаолият юритади. Улар қишлоқ хўжалик корхоналарининг 99%ини ташкил этадилар ва мамлакатда етиштирилган ялпи маҳсулотни 93%ини етиштирадилар. Озиқ-овқат маҳсулотининг қолган қисми акционерлик компанияларида етиштирилади. 2000 йилга келиб, мамлакатда 2,1 млн. оилавий фермер мавжуд эди. Битта оилавий фермер ҳар йили 83 минг долларлик маҳсулот сотади, 187 гектар ерга эга (ҳар гектар ер қиймати 250 минг доллар) 2 ишчига қиймати 140 минг доллар бўлган ишлаб чиқариш фондлари тўғри келади. 1960-1990 йиллар мобайнида йирик фермаларни салмоғи ошиб борди. Уларда 1 йилда реализация қилинган маҳсулот қиймати 100 минг долларликдан ошди.

2-жадвал

АҚШда реализация қилинган маҳсулот ҳажмига кўра қишлоқ хўжалик фермалари гуруҳи

№	Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	1	2	3	4	5	Таҳлил этилган фермалар сони
1	Фермерлар сони	Минг дона	959	255	212	52	28	1506
2	Салмоғи	Фоиз	63,7	16,7	14,1	3,5	1,8	100
3	1 фермерга бериладиган ер	Га	74	280	390	615	1500	199
4	1 фермерга тўғри келадиган капитал қиймати	Минг доллар	168	327	508	828	2019	300

5	Маҳсулотни реализация этишда фермалар салмоғи: а) ўсимликчилик маҳсулотлари; б) чорвачилик маҳсулотлари;	%						
			9,3	11	26,4	15,1	35,2	100
			9,8	16,5	31,4	15,6	26,6	100
6	1 фермерга реализация этилган маҳсулот қиймати	Минг доллар	10	55	123	280	974	61
7	1 фермернинг йиллик соф даромади	минг доллар	-3	10	30	82	197	

АҚШда фермер хўжаликларининг ташкил этилиши узоқ давом этган мураккаб жараёндир. Оилавий фермер хўжаликлари асосан оила аъзолардан ташкил топади. Улар айрим ҳоллардагина ёлланма меҳнат ресурсларини жалб этадилар. Қишлоқ хўжалигида фермерлар ҳажми улар томонидан бир йилда етиштирилган маҳсулотни реализация этиш ҳажми билан белгиланади.

3-жадвал

**Фермер хўжаликларнинг маҳсулот реализацияси бўйича
гуруҳланиши**

№	Кўрсаткичлар	Ўлч. бирлиги	Фермер хўжаликларнинг маҳсулот реализацияси бўйича гуруҳланиши						Жами
			10 гача	10-40	40-100	100-250	250-500	500 дан юқори	
1	Фермерлар сони	минг дона	1139	450	286	201	71	29	2176
2	Салмоғи	%	52,4	20,7	13,2	9,2	3,2	1,3	100
3		%	2,8	6,6	13,1	22,0	17,9	37,5	100
4		акр	12,3	394	529	1280	2300	2300	
5		минг долл.	0,96	700	27,3	67,9	154,1	792,4	

Паррандачилик, гўшт, сут, буғдой етиштириш каби тармоқлар саноат негизига кўчирилган. Қишлоқ хўжалигининг саноатлаштирилиши, ишлаб чиқариш кучларининг саноат даражасига кўтарилиши шунга олиб келдики, қишлоқ хўжалиги эндиликда ўз мустақиллигини йўқотди ва тармоқлар мажмуининг ажралмас таркибий қисми бўлиб қолди. У агробизнес, агросаноат мажмуи номини олди.

Механизациянинг юксак даражадалиги фан ютуқларидан кенг фойдаланиш ва тор доирада ихтисослашишни тақозо этади.

4-жадвал

**Ривожланган мамлакатларда қишлоқ хўжалиги кўрсаткичлари
(2004 й.)**

№	Мамла- катлар номи	Аҳоли, млн. нафар	Аҳоли зичли- ги, нафар км ²	Қишлоқ аҳоли- си, %	Қишлоқ аҳоли- си, млн. нафар	Меҳнат ресурс- лари, млн. нафар	Қ/х.да банд аҳоли сони, млн. нафар	Қ/х.да банд аҳоли, %
1	АҚШ	273	30	23	62,8	139	4,47	1,6
2	Япония	127	331	21	26,7	68	2,83	2,22
3	Италия	58	196	33	19,14	26	1,72	2,9

5-жадвал

**Демократия асосида ривожланган мамлакатларда қишлоқ хўжалиги
кўрсаткичи (2004 й маълумоти)**

№	Мамла- катлар номи	Аҳоли, млн. нафар	Аҳоли зичли- ги, нафар км ²	Қишлоқ аҳолиси, %	Қишлоқ аҳолиси, млн. нафар	Меҳнат ресурс- лари, млн. Нафар	Қ/хда банд аҳоли	
							Млн. нафар	%
1	Хитой	1250	134	67	550	750	548,8	43,0
2	Россия	147	9	23	33,8	78	10,62	6,8
3	Украина	50	8	32	16	25	4,08	8,0
4	Ўзбекистон	25	59	63	15,75	10	2,47	9,8
5	Қозоғистон	15	6	44	6,6	8	1,08	7,2
6	Тожикистон	6	44	72	4,32	2	0,27	4,5
7	Қирғизистон	5	25	66	3,3	2	-	-
8	Туркменисто н	5	10	55	275	2	0,330	6,6

АҚШ ва Япония дунёда энг бой ва бақувват мамлакатлардир. Улар ишлаб чиқарилган маҳсулот қиймати бўйича жаҳонда 1 ва 2 - ўринни эгаллайди. Қишлоқ хўжалигида банд бўлган ҳар бир ишчининг меҳнат унумдорлиги - АҚШда 39001, Японияда 31094 АҚШ доллариға тенг. Италияда бу кўрсаткич 20031 АҚШ доллариға тўғри келмоқда.

6-жадвал

Ривожланган мамлакатлар қишлоқ хўжалиги (2004 й. маълумоти)

№	Мамлакатлар номи	ЯИМ, млрд. \$	ЯИМ ўрни	ЯИМ млн. \$	Қ/х қиймати, % ЯИМ	Қ/х қиймати, млн. \$	Ҳар бир қ/х ходимига меҳнат унумдорлиги, \$
1	АҚШ	8351,0	1	8708,8	2	17477,4	39001
2	Япония	4078,9	2	4395	2	87901,6	31094
3	Италия	1136,0	6	1149,9	3	34498,7	20031

7-жадвал

Жаҳон бўйича пахта хом ашёсини етиштириш ва пахта экспорти

№	Мамлакатлар	Жаҳон бўйича пахта хом ашёсини етиштириш, млн. т.	Пахта экспорти
1	Хитой	20,2	295 минг т.
2	АҚШ	13,9	13,5 млн. т.
3	Хиндистон	12,9	-
4	Покистон	6,3	-
5	Ўзбекистон	4,3	900 минг. Т.
6	Бошқалар	31,9	-

АҚШда аҳоли сони 2004 йилда 273 млн. нафарни ташкил этди. Шундан 62,8 млн. нафари ёки 23%и қишлоқ жойларда яшайди. Японияда эса бу кўрсаткич 127 млн. нафарни. Шундан 28,7 млн. ёки 21% қишлоқ хўжалиги билан шуғулланади. АҚШда жами аҳолининг 4,47 млн. нафари ёки 1,6%и қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида банд. Улар 8708,2 млн. долларлик ялпи маҳсулот ишлаб чиқаришади. Японияда эса аҳолининг 2,83 млн. нафари қишлоқ хўжалигида банд. Улар қиймати 4,395 млн. АҚШ доллариға тенг ялпи маҳсулот ишлаб чиқариш қурбига эга. Аҳолисининг 1,72 млн. нафари қишлоқ хўжалигида фаолият кўрсатаётган Италияда эса қиймати 1,149 млн. АҚШ доллариға тенг бўлган ялпи маҳсулот ишлаб чиқарилади. Хуллас, ялпи маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича АҚШ биринчи, Япония иккинчи, Италия олтинчи, Хитой еттинчи, Россия ўн олтинчи, Украина эллик бешинчи, Қозоғистон олтинчи, Ўзбекистон етмишинчи, Туркменистон бир юз ўттиз иккинчи, Тожикистон бир юз эллик учинчи, Қирғизистон бир юз эллик тўққизинчи ўринни эгаллайди.

3. Европа мамлакатлари қишлоқ хўжалиги

Буюк Британия қишлоқ хўжалиги. Бу мамлакат Ғарбий ҳудудидаги Британия ярим оролида жойлашган. Ҳудуди 244,1 минг км². Буюк Британия юксак даражада ривожланган индустриал мамлакатдир. Гарчи қишлоқ хўжалиги иқтисодиётда иккинчи даражада бўлса ҳам, юксак даражада тараққий этганлиги билан ажралиб туради. Буюк Британия аграр тузуми учун йирик заминдорлар – лендлордлар характерлидир. Хўжаликни лендлордларнинг ўзлари юритмайдилар, балки ерни фермерларга ижарага берадилар ва қишлоқ хўжалиги билан алоқаси бўлмаган турли корхоналарга капитал соладилар.

Буюк Британия қишлоқ хўжалигида фермер бош фигурадир. Фермерларнинг 50%и ерни ижарага олишади. Қолганлари эса асосан майда ва ўрта ҳол фермерлардир. Ҳар бир фермер ўртача 50 гектардан ортиқ ер майдониغا эга. Лекин жами фермерларнинг ярмидан кўпроғи 2-20 гектар ер майдонида иш юритади.

Фермер хўжаликлари машиналар билан қуролланган бўлиб, ёлланма меҳнатдан кенг фойдаланишади. Табиий яйловлар ва пичанзорларга бой қишлоқ хўжалигининг асосий тармоғи чорвачилиқдир. У қишлоқ хўжалигида жами даромадининг 70%ини беради.

Чорвачилиқ фермаларида комплекс механизацияни жорий этиш эвазига мамлакатда чорва туёғи 2,7 млн. бошдан 2,5 млн. бошга қисқарди. Лекин 1 бош сигирдан бир йилда соғиб олинадиган сут 4350 кг.дан 5000 кг.га ошди. Товар-сут маҳсулоти етиштирадиган фермерларда ўртача 70 бошдан зиёд қорамол сақланади (соғин сигирлар), фермерларда қора мол подаси ўртача 159 бошдан 171 бошгача, сут маҳсулоти – 729 минг литрдан 911 минг литрга кўпайди, 1 кг. сутнинг таннархи 18 пенсадан 11 пенсага камайди.

Буюк Британияда ўсимликчилик тармоғи маҳсулотлари ялпи маҳсулотнинг 30%ини ташкил этади. Шундан 8%и мева-сабзавот, 5,4%и картошка, 9,5% дон маҳсулотлари, 2,5%и қанд лавлаги маҳсулотларидир. Мамлакатда меҳнат унумдорлигининг юксак даражада бўлиши ва тўхтовсиз ўсиши таъминламоқда. Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини сотиш ишлари йирик компаниялар зиммасида. Улар маҳсулотларга ўзлари нарх белгилайдилар. Фермерлар сотилган ғалланинг атиги 20%га эга бўладилар. Сут ва сут маҳсулотларининг чакана нархи фермерлардан олинган шу турдаги маҳсулот нархига нисбатан 2 марта қиммат. Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштириш ва сотиш ишлари монополистик компаниялар тасарруфиди. Бу маҳсулотларни саноатда қайта ишлаш ва хўжаликларни техника билан қайта қуроллантириш учун фермерларга кредит бериш ҳам шу компаниялар назоратида.

Қишлоқ хўжалигининг асосий тармоғи чорвачилиқдир. Мамлакатда 1990 йилда 13,0 млн. бош қорамол мавжуд эди. Қишлоқ хўжалигида ишлаётган ҳар 100 га ерга қарийиб 70 бош қорамол тўғри келади. Чорва моллари далачилик маҳсулотлари ҳамда сут чиқиндилари бўлган хўжаликларда кўпроқ боқилади. Қўйлар 25 млн. бошни ташкил этади. Туманлар қишлоқ хўжалиги бўйича

ихтисослашиш жиҳатидан бир-биридан кескин фарқ қилади. Бугдой, арпа, қанд лавлаги мамлакатнинг жанубида, сабзавотчилик, мевачилик Уш қўлтиги ёнида ривожлангандир.

Германия Федератив Республикаси қишлоқ хўжалиги. ГФР марказий Европада жойлашган. Майдони 248 минг км², аҳолиси 17 млн. нафар. Юсак даражада ривожланган бу индустриал мамлакат қишлоқ хўжалигида қулоқлар ва йирик хўжаликлар ҳукмронлик қилади.

Қишлоқ хўжалиги мамлакатнинг озиқ-овқатга бўлган эҳтиёжларини тола қондира олмайди, бу турдаги зарур маҳсулотларнинг 25%и четдан келтирилади. Охириги 20 йил мобайнида мамлакат қишлоқ хўжалиги кескин ўзгарди. Чунончи, авваллари 1 деҳқон 32 киши учун маҳсулот яратган бўлса, эндиликда 68 киши учун маҳсулот яратмоқда. Бу ерда фермалар сони камайиб бораётган бўлсада (1,6 млн.та эди, ҳозир 650 мингта), маҳсулот ҳажми ошиб бормоқда. Қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган ер майдони 13,3 млн. гектардан 11,9 млн. гектарга қисқарган. Мамлакат қишлоқ хўжалигида вертикал интеграция, яъни ихчамлашув, интенсивлаштириш жорий этилмоқда. Ҳар бир фермернинг ер майдони ўртача 18,2 гектарни ташкил этади. Мамлакат ўзини дон билан 97%, қанд билан – 125%, ёғ билан – 93%, сут билан – 98%, гўшт билан – 93%, сабзавот билан – 34%, мева билан – 56%, тухум билан – 75% таъминлай олади. Қишлоқ хўжалиги ер майдонларининг 34%и деҳқонларга ижарага берилган. Ҳар гектар ерга йиллик ўртача ижара ҳақи 390 – 400 марка. Қишлоқ хўжалигида ҳажми бўйича ҳар хил фермер хўжаликлари учрайди. 1 – 20 гектар ерга эга фермерлар майда, 20 – 50 гектар ерга эга бўлган фермерлар ўрта ва 100 гектардан ортиқ ерга эга бўлган фермерлар йирик фермер хўжаликлар ҳисобланади. Уларнинг ҳаммаси давлатга ернинг сифатига кўра, рента толайди. Фермерларнинг 10%и мева-сабзавот, узум ва хмель етиштиради. Баварияда пиво тайёрлаш учун 18 минг гектар ерда хмель ўстирилади. Фермер хўжаликлар кооперативларга бирлаштирилган.

Франция қишлоқ хўжалиги. Қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган ер мамлакат ҳудудининг учдан икки қисмини эгаллаган. Фойдаланилаётган ерларнинг 17 млн. гектарини ҳайдаланиладиган ерлар, 14 млн. гектарини яйлов ва пичанзорлар, 2,2 млн. гектарини боғ ва узумзорлар ташкил этади. Ялпи маҳсулотнинг 43%и ўсимликчилик, 57%ини чорвачилик маҳсулотларидир.

Франция индустриал аграр мамлакат бўлиб, миллий даромадда қишлоқ хўжалиги маълум ўринни эгаллайди. Унда мамлакат аҳолисининг 5 млн. нафари банд. Франция узум, қанд лавлаги, сут ва сут маҳсулотлари етиштириш бўйича дунёда биринчи ўринда туради.

Францияда 2 мингдан ортиқ хўжалик мавжуд. Уларнинг 1115 таси 10 гектардан, 532 мингтаси 10 – 20 гектардан, 375 мингтаси 20 – 30 гектардан, 75 мингтаси 50–100 гектардан, 20 мингтаси 100 гектардан ошиқ ерга эга хўжаликлардир.

Италия қишлоқ хўжалиги. Қишлоқ хўжалигида мамлакат аҳолисининг 11%и банд. Мамлакатда 2,8 млн. фермер бўлиб, улардан 1,9 млн.таси 1 гектардан кўпроқ ерга эга.

Ҳар бир фермалар ихтиёридаги ер ўртача 8 гектарни ташкил этади. Уларнинг атиги 7%и 20 гектардан ортиқроқ ерга эга.

Фермерларнинг 85%и ўсимликчилик, 15%и чорвачилик маҳсулотлари етиштиради. Италияда энергетика кучи етишмайди. Энергетика ҳам ашёсининг 50% хорижий мамлакатлардан сотиб олинади. Мамлакат сабзавот, мева ва вино маҳсулотлари билан ўзини ўзи таъминлай олади.

Япония қишлоқ хўжалиги. Япония юқори даражада ривожланган индустриал аграр мамлакат бўлиб, 4 мингта ҳар хил оролларда жойлашган. Улардан энг каттаси Хакайдо, Хонсю, Кюсю, Сикаку.

Қишлоқ хўжалиги мамлакат миллий даромадининг 7,5%ини беради. Аҳолиси 122 млн. нафар, ҳудуди 370 минг км², қишлоқ аҳолиси 41 млн., қишлоқ хўжалигида мамлакат ҳудудининг 6 млн. гектаридан ёки 16%идан фойдаланилади. Шундан 2,9 млн. гектари суғорилади. Мамлакат қишлоқ хўжалигида асосан майда ва ўрта ер эгалари фаолият юритади. Ҳар бир деҳқон оиласи ўртача 0,8 гектар ерга эга. Қишлоқ аҳолисининг 38%и ёрдамчи ишларни бажаради. 1949 йилдаги аграр ислохотлар туфайли мамлакатда ер эгалари тарқатилди. Лекин суғориш тизимлари, сув иншоотлари йирик ер эгалари ихтиёрида қолган. Ўсимликчилик тармоғининг асосий маҳсулоти шоли ҳисобланади. У мамлакатда етиштирилаётган қишлоқ хўжалик маҳсулотлари қийматига нисбатан даромаднинг 50%ини беради. Ҳар гектар ердан 60-62 ц. ҳосил кўтарилади. Етиштирилган шолининг 40%и деҳқонлар ихтиёрида қолади, 40 – 45%и шартнома бўйича, 15 – 20%и эркин баҳода бозорда сотилади.

Мамлакатда шунингдек, буғдой, арпа, маккажўхори дони, чой, кунжут, тамаки, шакар қамиш, пахта, рож етиштирилади. 562 минг тонна ёғ ишлаб чиқарилади, 16 млн. тонна сабзавот етиштирилади.

Маҳаллий аҳоли урф-одатига кўра, авваллари мамлакатда чорвачилик маҳсулотлари истеъмол қилинмас, шу боис бу соҳага эътибор берилмас эди. Японияда чорвачилик иккинчи жаҳон урушидан сўнг ривожлана бошлади. Эндиликда мамлакатда чорвачилик маҳсулотига бўлган талаб асосан қондирилмоқда.

Япония бошқа мамлакатлардан маориф тизими юқори даражада ташкил этилганлиги билан ажралиб туради. Мактабгача ёшдаги болаларнинг 63%и болалар боғчасига катнайди (АҚШда 32%). Япон болалари мактабларда 1 йилда 240 кун ўқийдилар (АҚШда 180 кун). Япон мактабларида ўқув биноларини болаларнинг ўзлари тозалайдилар, супириб-сидирадилар, овқатни ҳам ўзлари тарқатиб, идишларни ҳам ўзлари ювадилар.

Япониянинг тарихий ва табиий шароити ишлаб чиқаришни интенсив олиб боришга мажбур этган. Япония деҳқонлари кичик – кичик ерларда ниҳоятда қаттиқ меҳнат қилиб, дурустгина даромад оладилар. Шаҳарлар атрофидаги хўжаликларда йил бўйи сабзавот етиштирилади, гулчилик билан

шуғулланилади. Японияда деҳқонлар машина ва қуроллардан кўра, арзон ишчи кучидан фойдаланишни афзал кўрадилар. Кейинги йилларда юксак товар хўжаликлар сони кўпайиши, шунингдек, ўғитлардан фойдаланиш натижасида қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштириш ҳажми ортиб бормокда.

Чорвачилик асосан чет элдан келтириладиган ем-хашак ҳисобига ривожланмокда. Пиллачилиқ япон қишлоқ хўжалигининг аъъанавий тармоғидир. 23 млн. гектар ўрмон фонди бор, унинг 60%и шахсий мулкдир.

Ривожланган мамлакатлар жаҳон бўйича олинаётган ялпи маҳсулотнинг 20-25%ини етиштириш қурбига эга.

АҚШ, Япония, Франция, Германия кабиларда ривожланган мамлакатлар қишлоқ хўжалик тармоғи ўз аҳолисини қишлоқ хўжалик маҳсулотлари билан тўлиқ таъминлабгина қолмай, бу турдаги маҳсулотларнинг кўп қисмини ташқи бозорга ҳам чиқазадилар.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. Ривожланган мамлакатларга қайси мамлакатлар киради?
2. Буюк Британия қишлоқ хўжалиги ҳақида нималарни биласиз?
3. Америка Қўшма Штатлари қишлоқ хўжалиги ҳақида-чи?

Асосий адабиётлар

1. Каримов И.А. Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида. - Т., 2000.
2. Бедрoсов Ю.Я. Жаҳон қишлоқ хўжалиги. - Т.: Ўзбекистон, 1984.
3. Агаришев А.А. Жаҳон мамлакатлари. - Т.: Ўзбекистон, 1990.
4. Турсунхўжаев Т.Л. Хорижий мамлакатлар жаҳон иқтисодий модели. - Т., 1994.

4-МАВЗУ. РИВОЖЛАНАЁТГАН МАМЛАКАТЛАР ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИНГ ЎРНИ ВА РИВОЖЛАНИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

1. Ривожланаётган мамлакатлар қишлоқ хўжалигининг ўрни
2. Жанубий Америка мамлакатларида қишлоқ хўжалиги
3. Африка қитъасида қишлоқ хўжалиги
4. Яшил қитъадаги мамлакатларда қишлоқ хўжалиги
5. Жануби-Ғарбий Осиё мамлакатларида қишлоқ хўжалиги
6. Жанубий-Шарқий осие мамлакатларида қишлоқ хўжалиги

1. Ривожланаётган мамлакатлар қишлоқ хўжалигининг ўрни

Ривожланаётган мамлакатлар империализм мустамлака тизимнинг емирилиши, мустамлакачилик ва неоколонизмга қарши миллий озодлик қурашининг авж олиши натижасида вужудга келган давлатлардир. Бундай мамлакатлар сирасига Осиёдаги барча мамлакатлар (Япония ва Исроилдан ташқари), Африкадаги барча мамлакатлар (Жанубий Африка Республикаси бундан мустасно), шунингдек, Лотин Америкаси мамлакатлари киради. Шундай қилиб, бу тизим дунёдаги 120 га яқин мамлакатни ўз ичига олади. Улар орасида

социалистик ориентация мамлакатлари мавжуд. Ер юзидаги қуруқлик ва аҳолининг ярми шу мамлакатларга тўғри келади.

Ривожланган мамлакатларда синфий кучлар табақалашмокда. Уларнинг айримлари (Жазоир, Эфиопия, Ангола, Конго, Афғонистон, Ироқ, Сурия, Кампучия) нотўғри ривожланмокда, бир қисми (Ҳиндистон, Покистон, Марокко, Тунис, Бразилия, Мексика ва бошқалар) эса тўғри тараққий этмокда.

Осиё, Африка, Лотин Америкаси мамлакатлари қишлоқ хўжалиги улардаги ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий шароитнинг ўзига ҳослиги билан белгиланади. Мустамлака зулмидан қутулгач, бу мамлакатлардан кўпчилиги ривожланган мамлакатларга иқтисодий жиҳатдан қарам бўлиб қолдилар. Уларда қишлоқ хўжалиги паст даражада, аҳолининг кўп қисми қишлоқ хўжалигида банд. Чунончи, Ҳиндистонда аҳолининг 68%и, Индонезияда 70%и, Миср Республикасида 55%и, Кенияда 84%и, Малида 91%и қишлоқ хўжалигида меҳнат қилади. Қишлоқ хўжалиги ярим натурал деҳқон хўжаликларидан, маҳаллий қишлоқ буржуазиясининг товар ишлаб чиқаришидан, кўпинча чет эл монополиялари ихтиёрида бўлган ярим феодал латифундиялар ва плантация хўжаликларидан иборат.

Айрим мамлакатлар (Ҳиндистон, Бирма, Индонезия ва бошқалар) давлат сектори муайян роль ўйнайди. Бир қанча мамлакатлар (Жазоир, Тунис, Миср, Эрон ва бошқалар)да ишлаб чиқариш кооперативлари рағбатлантирилади.

Аграр ислохотлардан мақсад ижаранинг ярим феодал тизимини тугатишдан, ер эгаллигининг энг катта меъёрини белгилашдан иборат ва ҳоказо. Лекин кўпчилик ҳолларда ер ислохоти натижасида товар ишлаб чиқариш маҳаллий қишлоқ буржуазияси қўлида тўпланиб қолмокда. Қишлоқ хўжалиги учун ер билан кам таъминланганлик, иш унумининг пастлиги (аҳоли жон бошига ўрта ҳисобда ривожланган мамлакатлардагига нисбатан 2,5 марта кам қишлоқ хўжалик маҳсулоти тўғри келади), агротехниканинг қолоқлиги, кўпгина мамлакатларда ҳозирги замон техникасидан, ўғитлардан, ўсимликларни химоя қилиш воситаларидан ва бошқалардан фойдаланмаслик, экинлар ҳосилдорлиги ва чорва моллари маҳсулдорлигининг пастлиги характерлидир. 1981-1993 йилларда дон экинларининг гектаридан олинadиган ўртача ҳосил Африка мамлакатларида 10,3 ц., Осиё мамлакатларида 15,5 ц., Жанубий Америка мамлакатларида 14,9 ц.га тенг бўлган. 1990 йилда бир бош сигирдан ўрта ҳисобда йилига Бирмада 750 кг, Ҳиндистонда 450 кг, Индонезияда 2500 кг. сут соғиб олинди. Ер мотиға билан ишланмокда. Қуйдирилган дарахт ва буталарнинг қули ўғит ўрнида ишлатилмокда. Қишлоқ хўжалик техникасидан бир гуруҳ хўжаликларгина фойдалана олади. Кўпчиликни ташкил қиладиган майда хўжаликлар қишлоқ хўжалик техникаси сотиб олишға қодир эмас. Қишлоқ хўжалигининг ҳозирги аҳволини қурғоқчиликка бардош бера оладиган серҳосил буғдой, шoли, маккажўхори навларини яратиш, ана шу экинлар майдонини кенгайтириш, минерали ўғитлардан фойдаланиш йўли билан, яъни яшил инқилоб воситасида яхшилаш учун қилинаётган ҳаракатлар жиддий натижа бермаётир. Ўз ғалласи билан мамлакат эҳтиёжини таъминлаш муаммоси ҳамон ҳал қилинмаётир. Аҳоли

жон бошига ғалланинг кам етиштириш (1970 йилда аҳоли жон бошига 212 кг. дон тўғри келган эди, бу эса ривожланган мамлакатлардагига нисбатан 3 марта, Ўзаро Иқтисодий Ёрдам Кенгашига аъзо бўлган мамлакатлардагига нисбатан қарийб 4 марта кам), бошқа турдаги қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштириш ҳажмининг секинлик билан ўсиши бу мамлакатларни чет эллардан кўпроқ озиқ-овқат маҳсулотлари келтиришга мажбур этмоқда, уларга қарам қилиб қўймоқда. 1972-1973 йилларда 37 млн. тонна бугдой чет эллардан келтирилган эди. Бундай ҳол ҳамон давом этмоқда. Аммо озиқ-овқат таъминоти муаммоси муҳимлигича турибди.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти маълумотларига кўра, Узоқ ва Яқин Шарқ мамлакатларида, Африкада аҳолининг 20-25%и очликдан қийналмоқда. Жами 460 млн. киши етарли даражада тўйиб овқат емайди. Озиқ-овқат муаммосининг ҳал қилиниши туб аграр ислохотлар ўтказиш ҳамда қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини интенсивлаштиришни талаб этади.

Шундай қилиб, озиқ-овқат муаммоси ҳал қилиниши у ёқда турсин, ҳатто кескинлашди, чунки ишлаб чиқариш аҳоли сонининг ўсиш суръатига нисбатан секин ривожланмоқда. 1970 йилдан 1985-1990 йилларгача ривожланаётган мамлакатларга келтирилган бугдой 2 марта, шоли 20 марта кўпайди. Африка мамлакатларининг қарамлиги айниқса, кучаймоқда.

2. Жанубий Америка мамлакатларида қишлоқ хўжалиги

Бразилия. Бразилия Жанубий Америка китъасида жойлашган мамлакат бўлиб, ҳудудининг катталиги, аҳолисининг сони ва иқтисодий потенциали жиҳатидан Лотин Америкасида биринчи ўринда туради. Бразилия Жанубий Американинг марказий ва шарқий қисмини эгаллайди ва 7 минг километрдан ортиқ масофада Атлантик океанига туташган, куруқликда Эквадор ва Чилидан ташқари китъадаги барча мамлакатлар билан чегарадош. Ҳудуди – 8512 минг км², аҳолиси – 124,0 млн. нафар, пойтахти – Бразилия.

Бразилия қишлоқ хўжалигининг асосий тармоғи деҳқончиликдир. Қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган 265 млн. гектар ердан 30 млн. гектари ишланади. Бу мамлакат ҳудудининг 3,5%ни ташкил этади.

Мамлакатда аграр муносабатларнинг энг характерли хусусияти шундаки, бу ерда катта-катта майдонлар унчалик кўп бўлмаган йирик ер эгалари қўлида. Бу эса қашшоқлик ва қишлоқнинг қоқоқлигига олиб келмоқда. Барча ер эгаларининг 10%ини ташкил этадиган йирик заминдорлар ишланадиган ерларнинг 75%ига эгалик қиладилар. Қишлоқ аҳолисининг 80%ини ташкил қиладиган қишлоқ хўжалик ишчилари эса умуман ердан маҳрум. Шунинг учун Бразилияда аграр муносабатлар ўта мураккаблигича қолмоқда.

XIX асрдаёқ Бразилия қишлоқ хўжалигининг асосий экспорт тармоқлари кофе, какао, шакарқамиш қанди ва пахта етиштириш бўлиб қолган, ички истеъмол учун эса маккажўхори, маниок ва дуккакдилар етиштирилар эди. Ана шу экинлар ҳозиргача ҳам биринчи даражали аҳамиятга эга, лекин улар ўртасидаги нисбат бироз ўзгарди. Кейинги ўн йиллар ичида экспорт қилинадиган

экинлар майдони деярли ўсмаётир. Аммо ички истемъолга мўлжалланган экинлар майдони анча кенгайди. Бундан ташқари, шолічилик катта аҳамиятга эга бўлиб қолди. Бунинг сабаби, биринчидан, қишлоқ хўжалигининг экспортга хизмат қиладиган тармоқлари рақобати бўлса, иккинчидан, мамлакат аҳолисининг тез ўсишидир. Шунга қарамай, ички эҳтиёж учун ишлатиладиган деҳқончилик маҳсулотлари етиштириш эҳтиёжга нисбатан секин ўсмоқда ва шунга қўра, Бразилия четдан кўпгина озиқ-овқат маҳсулотлари келтирилмоқда.

Хом ашёси экспорт қилинадиган экинлар майдони кейинги ўн йилларда кенгаймаган бўлса-да, Бразилия ҳозир ҳам кофе ишлаб чиқаришда дунёда биринчи (бутун дунёда ишлаб чиқариладиган кофенинг ярмини беради) ва какао, банан (40%), маниок (30%) етиштиришда иккинчи ўринда туради.

Экспорт қилинадиган барча маҳсулотларнинг 70%ини қишлоқ хўжалиги беради. Улар орасида кофе биринчи ўринда туради. Мамлакат йилига 2,4-2,5 млн. тонна кофе ишлаб чиқаради. Экспортдан келадиган барча даромадларнинг ярмига яқинини кофе беради. Бу эса, мамлакат иқтисодиёти учун катта аҳамиятга эга. Какао, пахта, кокос ёнғоғи (бутун дунёда йиғиб олинадиган кокос ёнғоғининг учдан бир қисмини Бразилия беради), банан, апельсин, тамаки ҳам муҳим экспорт экинларидир.

Чорвачилик қишлоқ хўжалигининг муҳим тармоғидир. Қишлоқ хўжалиги барча маҳсулотлари қийматининг учдан бир қисми чорвачиликдан келади. Мамлакатда 90 млн. бошдан ортиқ қорамол, 35 млн. бош чўчка, 26 млн. бош қўй бор. От ва бошқа чорва моллари ҳам боқилади. Чорвачилик мамлакатнинг ички эҳтиёжларини қондира олмайди. Сут ва сут маҳсулотларига бўлган эҳтиёж катта. Шундай қилиб, Бразилияда аграр масала кун тартибида турган кескин муаммодир. Ҳар йили миллион-миллион деҳқонлар иш қидириб, шаҳарларга кетадилар.

8-жадвал

Бразилияда асосий қишлоқ хўжалик экинларининг ялпи ҳосили (минг т.)

Экинлар	1998 й.	2000й.	2004 й.
Кофе	570	1020	1200
Какао	232	250	284
Шакарқамиш	103173	120082	129223
Пахта	357	438	462
Маккажўхори	17751	19256	139000
Шоли	9757	8994	7600
Буғдой	3216	2066	2677
Маниок	25443	25929	25358
Тамаки	299	357	409
Соя	9893	12513	10200
Ер ёнғоқ	510	321	325
Пахта чигити	904	1463	1571
Кана кунжут	217	224	410

Мексика. Мексика (Мексика Кўшма Штатлари) Тинч океан билан Атлантика океани орасида жойлашган бўлиб, АҚШ, Гватемала ва Белиз билан чегарадош. Майдони 1976 минг км², аҳолиси – 70 млн. нафар. Пойтахти – Мехико.

Мексика иқтисодиёти ўртача тараққий этган индустриал-аграр мамлакат.

Мамлакат ялпи маҳсулотининг учдан бир қисми қишлоқ хўжалигида ҳосил қилинади. Ер фондининг катта қисми латифундиячи помешчиклар қўлида. Мексикада эхидо ер эгалигининг ўзига хос шаклидир. Эхидолар қишлоқ хўжалик жамоалари бўлиб, экинзор, яйловлар, ўтлоқларга эгалик қилади. Бироқ капитализм шароитида эхидолар катта қийинчиликларга учрамоқда. Ҳозирги вақтда барча ишланадиган ерларнинг 48%и ана шу жамоалар қўлида. Эхидо аъзолари ўз ерларини сота олмайдилар. Жамоаларнинг ҳайдаладиган ерларидан яқка ҳолда, яйловлар ва бошқа ерлардан эса биргаликда фойдаланилади.

Мексикада аграр ислохот охиригача етказилган эмас. Шунинг учун ҳам деҳқонларнинг чек ерлари жуда кичик. 2 млн. деҳқон умуман ердан маҳрум. Ҳар бирининг ери бир минг гектардан ортиқ бўлган энг йирик помешчик ва хўжаликлар ишланадиган барча ерларнинг 66%идан кўпроғини ўз қўлларида сақлайдилар. Мексикада аграр масала ҳамон асосий масалалардан бири бўлиб қолмоқда.

Қишлоқ хўжалигининг тармоқлар тузилмаси кейинги йигирма йил ичида сезиларли даражада ўзгарди – буғдой ва шоли майдони шимолий ва шимоли - ғарбий районларда анча кенгайди. Натижада Мексикага четдан камроқ ғалла келтириладиган бўлди. Буғдойдан сўнг мамлакатнинг асосий озиқ-овқат экини бўлган маккажўхори, дуккакдилар, хусусан, ловия катта аҳамиятга эга. Пахта экспортда муҳим ўрин тутади. Пахтадан ташқари толали хенекен (дунёда ишлаб чиқариладиган хенекен толасининг 90%ини Мексика беради), шакарқамиш, кофе, банан, ананас ва бошқа тропик экинлар экспортда муҳим ўрин тутади.

9-жадвал

Мексикада асосий қишлоқ хўжалик экинлари ҳосили (минг т.)

Экинлар	1998 й.	2000 й.	2004 й.
Маккажўхори	8017	10024	9616
Буғдой	3363	2454	2643
Сорго (жўхори)	4027	4071	4185
Шоли	463	545	397
Ловия	740	741	940
Соя	302	507	324
Картошка	687	688	837
Шакарқамиш	31,4	31,4	34,5
Помидор	807	996	1117
Қулупнай	89	88	80
Ананас	442	437	300
Банан	1199	1276	1137

Кофе	245	247	270
Какао	31	34	34
Тамаки	68	58	72
Пахта толаси	224	357	332
Хенекен	133	130	-
Пахта чигити	349	596	548

Чорвачилик маҳсулотлари қишлоқ хўжалиги маҳсулоти қийматининг атиги 15%ини ташкил этади. Экстенсив яйлов чорвачилиги устун туради. Қорамол, қўй, эчки ва чўчка бокилади. Чорва молларининг катта қисми йирик заминдорлар қўлида. 1990 йилда 10 млн. тонна маккажўхори, 2,6 млн. тонна бугдой, 9 млн. тонна жўхори, 0,65 млн. тонна ловия, 0,34 млн. тонна пахта, 3,4 млн. тонна шакар-қанд ишлаб чиқарилди. Ўша йили 31 млн. бош қорамол, 12,1 млн. бош чўчка, 8 млн. бош қўй, 9 млн. бош эчки, 164,5 млн. бош парранда бор эди. Ҳар йили 450 минг тонна балиқ ва денгиз ҳайвонлари овланади.

Аргентина. Аргентина Республикаси Жанубий Американинг жануби-шарқида жойлашган. Худуди ва аҳолисининг сонига кўра Жанубий Америкада иккинчи ўринда туради. Умумий майдони – 2777 минг км². аҳолиси – 27,9 млн. нафар. Пойтахти – Буэнос-Айрес. Мамлакат жаҳон бозорига гўшт маҳсулотлари, жун тери ва ғалла (асосан бугдой ва маккажўхори) етказиб беради. Ана шу товарлар мамлакат экспортининг тўртдан уч қисмини ташкил этади.

Фойдаланиладиган ерларнинг қарийб тўртдан уч қисми латифундиячилар ва плантаторлар қўлида. Ҳар бирининг ер майдони 5 минг гектардан ортиқ бўлган йирик хўжаликлар барча ерларнинг 68%ига эгалик қилади. Деҳқонларнинг бешдан уч қисми ерсиз. Ерларни ижарага олиш кенг тарқалган.

Деҳқончиликнинг экспорт учун хизмат қиладиган асосий тармоғи дончиликдир. Энг муҳим дон экинлари – бугдой ва маккажўхоридир. Маҳсулоти экспорт қилинадиган мойли зиғир ва кунгабоқар ҳам катта майдонни ишғол қилган. Шакарқамиш, пахта, тамаки ва бошқа баъзи экинлар асосан мамлакатнинг ички эҳтиёжлари учун экилади. 1998-2000 йилларда 9 млн. тонна маккажўхори, 1,27 млн. тонна кунгабоқар, 3,2 млн. тонна соя, 8,1 млн. тонна бугдой ҳосили олинди. Ўша йили 19,5 млн. тонна ғалла экспорт қилинди. Шундан 4,3 млн. тоннаси бугдой, 2,8 млн. тоннаси соя.

10-жадвал

Аргентинада асосий қишлоқ хўжалик экинлари майдони

ва ялпи ҳосили

Экинлар	Экин майдони 1998-99 қ/х йилида (минг га)	Ялпи ҳосил (минг т.)	
		1998-2000 й	2000-2004 й.
Бугдой	5220	5300	8100
Маккажўхори	3300	9700	9000

Арпа	1722	350	210
Сули	1545	680	676
Жавдар	761	350	554
Каноп уруғи	893	810	600
Кунгабоқар дони	1760	1600	1270
Ер ёнғоқ	400	571	480
Пахта	-	714	540
Тамаки	-	63	70
Шоли	1722	170	610

Қорамол сони (50 млн. бошдан ортиқ), қўй сони (48 млн. бош) жиҳатидан Аргентина дунёда олдинги ўринлардан бирида туради. Лотин Америкасида етиштириладиган гўштнинг учдан бир қисмини Аргентина беради. Гўшт маҳсулотлари ва жун кўплаб давлатларга экспорт қилинади.

Аргентинада қишлоқ хўжалигининг агротехник даражаси Лотин Америкасидаги бошқа мамлакатлардагига нисбатан юқори. Тракторлар сони (100 мингдан ортиқ) жиҳатидан Аргентина Лотин Америкасида биринчи ўринда. Йирик хўжаликларда ҳосилни йиғиб олиш механизациялаштирилган. Чорвачиликнинг маҳсулдорлиги анча юқори. Шунга қарамай, Аргентинада деҳқончилик ва чорвачилик экстенсив характерга эга. Қишлоқ хўжалигининг етакчи тармоғи яйлов чорвачилигидир.

3. Африка қитъасида қишлоқ хўжалиги

Африка қитъасида (майдони 30319 минг км²) 360 млн. дан ортиқ аҳоли яшайди. Ҳозирги вақтда Африканинг сиёсий харитасида 50 дан ортиқ мустақил давлат мавжуд.

Қишлоқ хўжалиги Африка иқтисодиётининг негизи бўлиб, аҳолисининг бешдан тўрт қисми ана шу тармоқда банд. Ички ялпи маҳсулотнинг учдан бир қисми қишлоқ хўжалигига тўғри келади. Африка дунёга бир қанча қимматли қишлоқ хўжалик товарлари етказиб берадиган қитъадир. Какао, пальма мойи, пальма мағзи, ерёнғоқ, пахта толаси, сизаль, ваниль, қалампирмунчоқ, хурмо етиштиришда ва экспорт қилишда Африка дунёда муҳим ўрин тутди. Кўпгина озиқ-овқат экинлари, аввало, дон экинлари етиштиришда катта мавқега эга эмас. Дунёда етиштириладиган бугдой, маккажўхори, арпанинг 5 –6%и Африкага тўғри келади.

Экспорт учун экиладиган экинларнинг кўпчилиги асосан чет эл компанияларига қарашли плантация хўжаликларида етиштирилади. Чет эл компаниялари Африкадаги кўпгина мамлакатлар қишлоқ хўжалигини монокультура йўли билан ривожлантиришга мажбур этади ва шундай қилиб уларни бозорга жалб қилади.

Қишлоқ хўжалиги колоқ бўлиб, ерга ишлов берадиган техника ибтидоий аҳволда. Маҳсулдорлик паст. Ер эгаллигининг энг кўп тарқалган шакли ердан

жамоа бўлиб фойдаланишдир. Бир қанча мамлакатларда ернинг бир қисми давлатга, айрим мамлакатларда феодаллар ва қисман деҳқонларга қарашли, товар-пул муносабатларининг ривожланиши билан маҳаллий аҳолининг ердан жамоа бўлиб фойдаланиши аста-секин барҳам топиб, пул билан ижарага олишнинг роли кучаймоқда. Чорвачилик туманларида феодал қолдиқлар ва ҳатто қулдорлик элементлари сақланиб қолган.

Замонавий кишлок хўжалик техникасидан ва ўғитлардан йирик плантацияларда ёки давлат ёнки хусусий капитал назоратида бўлган кооператив хўжаликлардагина фойдаланилади. Кўпгина тропик мамлакатларда ўрмонларни қуйдириб ёки кундаков қилиб ва ерларга дам бериб, йил оралатиб деҳқончилик қилиш кенг расм бўлган. Қишлоқ хўжалиги техник ва ижтимоий жиҳатдан қолоқ бўлгани учун ҳосилдорлик бу ерда дунёдаги ўртача ҳосилдорликдан икки марта кам.

Иқлимнинг қуруқ ва иссиқ бўлиши, ёғиннинг мавсумийлиги натижасида тропик ўлкаларда кишлок хўжалиги ерларни суғоришга асосланган. Кўпчилик мамлакатларда суғориш тизимлари хўжаликларнинг мулки бўлиб, деҳқонларни қўшимча равишда эксплуатация қилиш манбаи ҳисобланади.

Агроиқлим шароитининг ниҳоятда хилма-хиллиги ва ерларни суғориш Африкада барча экинларни етиштиришга ва йилига 2, 3 ва ҳатто, 4 марта ҳосил олишга имкон беради. Бу ерда асосан тропик ва субтропик экинлар етиштирилади. Қитъада ер фонди катта. Лекин ишланадиган ерлар салмоғи барча ерларнинг 8%идан ошмайди. Африкада яна камида 1 млрд. гектар ерни кишлок хўжалигида фойдаланиш учун ўзлаштириш мумкин.

Қишлоқ хўжалиги 2 йўналишда ихтисослашган: экспорт экинлари етиштириш ва ички эҳтиёж учун озиқ-овқат экинлари етиштириш. Ички бозор учун бугдой, арпа, шоли, тарик ва жўхори экилади. Бугдой ва маккажўхори Жанубий Африканинг субтропик иқлимли туманларида экилади. Арпа асосан Африканинг шимоли-ғарбида ва Мисрда, шоли Миср ва бошқа мамлакатларнинг суғориладиган ерларида, Гвинея Республикаси, Нигерия Сьерра-Леоне, Либерияда, Сенегал ва Танзанияда ҳам экилади.

Тарик ва маккажўхори туб аҳолининг асосий озиқ-овқат экинлари бўлиб, Африканинг деярли барча қисмларида экилади. Тропик Африка мамлакатларида ғалла билан бир қаторда ички эҳтиёж учун илдимезвали экинлар – маниок, ямс, батат етиштирилади.

Африка жаҳонда какао ишлаб чиқаришда ва экспорт қилишда биринчи ўринда туради. Бутун дунёда ишлаб чиқариладиган ва экспорт қилинадиган какаонинг 70%ини Африка беради. Какао Гана, Нигерия, Фил Суяги Қирғоғи мамлакатларида етиштирилади. Африкада (Ангола, Уганда, Эфиопия, Заир, Танзания) анчагина миқдорда кофе, шунингдек, ер ёнғоқ (Нигерия, Сенегал), пахта (Миср, Судан), сизаль (Танзания), табиий каучук (Нигерия, Либерия, Заир), мойли пальма (Ғарбий Африка); зайтун (Шимолий Африка мамлакатлари) етиштирилади. Африка дунёда ишлаб чиқариладиган пальма мағзи ва пальма мойининг бешдан тўрт қисмидан кўпроғини беради ва бу маҳсулотларни экспорт

килишда дунёда биринчи ўринда туради. Дунёда ишлаб чиқариладиган кофенинг бешдан бир қисмидан кўпроғини Африка беради. Зайтун дарахти китъанинг шимолида субтропик иқлимли денгиз бўйи мамлакатларида: Тунис, Жазоир, Мароккода экилади. Жаҳонда ишлаб чиқариладиган зайтуннинг ўндан бир қисмини Африка беради.

Дунёда етиштириладиган ер ёнғокнинг учдан бир қисми Африка хиссасига тўғри келади. Ер ёнғок аксари майда деҳқон хўжаликларида етиштирилади. Лекин ерни қайта ишлаш ва маҳсулот экспорт қилиш чет эл компаниялари қўлида.

Миср Республикасида ва Суданда суғориладиган ерларда узун толали пахта экилади. Бу пахта кўп миқдорда четга чиқарилади. Шунингдек, Шарқий Африкада – Уганда, Мозамбик ва Танзанияда ҳам суғориб пахта экилади. Африка дунёда ишлаб чиқариладиган пахта толасининг 3-4%ини беради. Дунёда етиштириладиган сизаль толасининг қарийб 60%и Африка хиссасига тўғри келади. Африка тамаки ишлаб чиқаришда ҳам каттагина ўрин тутди (7%). Замбия, Уганда ва бошқалар ҳам тамаки экспорт қиладиган асосий мамлакатлардир.

Жаҳонда йиғиладиган табиий каучукнинг 7%и Африканинг улишидир. Ёнг йирик плантациялар (каучук олинадиган гевея дарахти) Либерияда. Нигерияда каучукнинг асосий қисмини деҳқон хўжаликлари беради.

Африка жаҳон бозорига анчагина миқдорда дориворлар ҳам етказиб беради.

Қуруқ субтропик иқлим шароитида, хусусан, Жанубий Африка Республикаси ва Шимолий Африка мамлакатларида мевачилик маҳсулотлари, жумладан, цитрус мевалар экспорт қилинади. Бу районларда узум етиштириш ва узум винолари ишлаб чиқариш катта ўрин тутмоқда. Банан плантациялари тропик Африкада, хусусан, Гвинея соҳили мамлакатларида, шунингдек, Ҳинд океани соҳилида кенг тарқалган.

Чўл ва чала чўл районларининг воҳаларида, аксари Шимолий Африкада хурмо яхши ҳосил беради. Дунёда етиштириладиган хурмонинг бешдан икки қисмини Африка беради. Хурмонинг катта қисми экспорт қилинади. Тропик Африка мамлакатларида деҳқонлар хилма-хил ёввойи ўсимликлар мевалари ва каучук, шимолий Африка мамлакатларида эса пўкак дуби пўстлоғи, альфа ўсимлиги ва гуммиарабик йиғади. Дунёда олинадиган гуммиарабикнинг 90%идан кўпроғини Судан беради.

Чорвачилик экстенсив характерда бўлиб, кўчманчи, ярим кўчманчи ва яйлов чорвачилигига бўлинади. Африкада қорамол кўп (Африка мамлакатлардаги қорамолларнинг саккиздан бир қисми шу ерда). Қорамол сони жиҳатидан Африка Ҳиндистондан кейин иккинчи ўринда туради. Қорамол Шарқий ва Жанубий Африка қирларида, шунингдек, чўл ва чалачўл яйловлари бўлган мамлакатларда (Судан, Сомали, Чад, Нигер) ва Ғарбий Африка саванна зонасида боқилади. Кўпгина районларда, хусусан, Гвинея соҳилидаги тропик ўрмонлар зонасида,

Канго (Заир), Замбези дарёлари хавзаларида цеце пашшаси чорвачиликни ривожлантириш учун жиддий тўсқинлик қилади.

Қўйчилик (аксари меренос ва қоракўл қўйлари) Жанубий Африка Республикасида, шунингдек, Мағриб мамлакатларида, айниқса, ривожланган. Қўйлар сони ва қўй жуни бўйича Жанубий Африка Республикаси Африкада биринчи ва дунёда тўртинчи-бешинчи ўринда туради. Қоракўлчилик Намибияда катта аҳамиятга эга. Қоракўл қўйлар сони жиҳатидан Намибия Афғонистондан сўнг дунёда иккинчи ўринда туради. Қоракўл териси экспорт қилинади.

Иқлим шароити, шунингдек, диний ақидалар чўққачиликни ривожлантиришга йўл бермайди. Отчилик фақат Эфиопиядагина аҳамиятга эга. Судан, Сомали, Эфиопия ва Жанубий Африка Республикасида от-улов сифатида туя, эшак ва хачир боқилади. Африкадаги кўпгина деҳқон хўжаликларида ўз эҳтиёжлари учун парранда боқилади. Марокко, Жанубий Африка Республикасида экспорт учун паррандачилик билан шуғулланилади.

Африкада чорва молларининг зоти паст, ем-хашак етишмайди. Ветеринария ёрдами деярли йўқ ва бунинг оқибатида човачилик маҳсулдорлиги паст. Чунончи, Африкада қорамол бир йилда ўрта ҳисобда 16 кг. семиради, ҳолбуки, бу кўрсаткич Европа ва АҚШ да 70 кг. гачани ташкил этади. Африкадаги кўпчилик мамлакатларда сигирлардан кам сут соғиб олинади.

Шунга қарамай, Африкада чорва моллари кўп. Бу ерда 160 млн. бошга яқин қорамол ва 260 млн. бош қўй ва эчки бор. Ҳар 100 киши ҳисобига Африкада 46 бош қорамол ва 74 бош қўй, эчки тўғри келади. Бутун жаҳон бўйича бу кўрсаткичлар тегишли равишда 32 ва 43 бошни ташкил этади.

Юқорида айтиб ўтилганидек, Африкада қишлоқ хўжалиги етакчи роль ўйнайди, чунки китъадаги меҳнатга лаёқатли аҳолининг бешдан тўрт қисми қишлоқ хўжалигида банд. Чад, Мали, Нигер, Руанда ва Марказий Африка империяси қишлоқ хўжалигида барча ишчи кучларининг 90%дан, Ботсвана, Эфиопия, Гвинея, Лесото, Малави, Сомали, Судан, Танзания, Уганда ва Юқори Вольгада эса 80%дан кўпроғи ишлайди.

Қишлоқ хўжалигини ривожлантириш муаммоси Африка давлатлари ҳукуматларининг диққатини жалб қилмоқда. Бунинг сабаби шундаки, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг ўсиш суръатига нисбатан аҳолининг ўсиш суръати юқори. Натижада озиқ-овқатга бўлган эҳтиёж тобора ортиб бормоқда. Шу билан бир вақтда ҳозирги тараққиёт босқичида Африка мамлакатлари учун қишлоқ хўжалиги ижтимоий-иқтисодий тараққиёт режаларини амалга ошириш учун зарур бўлган чет эл валютасини қўлга киритишнинг муҳим манбаи, деб қаралади.

Африкада қишлоқ хўжалиги умуман, паст суръатлар билан ривожланмоқда. Қишлоқ хўжалигини интенсивлаштиришга жиддий ҳалақит бераётган сабаблардан бири асрлардан буён таркиб топган ёки мустамлакачилар томонидан ўрнатилган қолоқ аграр муносабатлардир. Феодал, давлат-феодал ер эгаллиги ва жамоа ер эгаллиги энг кўп тарқалган шакллар ҳисобланади. Катта-катта ерлар черковлар мулкидир. Африкада қишлоқ хўжалигидаги патриархал укладни

қайта куриш ниҳояда мураккаб муаммо ҳисобланади. Техника ҳамда ўғитнинг етишмаслиги, агротехника маданиятининг қоқоқлиги, чорва молларининг кам маҳсуллиги буларнинг ҳаммаси қишлоқ хўжалигида меҳнат унумининг паст бўлишига, унда ярим натурал ёки анъанавий ишлаб чиқариш шаклининг сақланиб қолишига олиб келмоқда.

Қишлоқдаги ишлаб чиқариш муносабатларини ўзагартириш, деҳқонларни феодал ва жамоа қарамлигидан қутқариш тарихий аҳамиятга эга бўлган вазифадир. Аграр ислохотларнинг кўлами, Африка қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш ва ривожлантириш суръатлари ана шу қарамликнинг бартараф қилинишига боғлиқ.

Африкадаги кўпчилик мамлакатлар сиёсий мустақилликка эришгач, аграр ислохотларни амалга ошира бошлади. У, аввало, чет эл ва феодал мулк шаклларига қарши қаратилган. Ана шу ислохотлар нотараққиёт йўлига кирган мамлакатларда айниқса, чуқур амалга оширилмоқда. Деярли барча мамлакатларда, уларнинг тараққиёт йўлидан қатъи назар, қишлоқ хўжалигида кооперация масаласи кун тартибиде турибди. Ундан кўзда тутилган мақсадлар тараққиёт йўлини танлаган мамлакатларда ва нотараққиёт йўлини танлаган мамлакатларда бир-биридан фарқ қилади.

Сермахсул экинларга янада катта аҳамият бериш, серҳосил янги навлар яратиш, сермахсул чорвачиликни ривожлантириш, суғориш каналларини кенгайтириш, кимёвий ўғитларни кўпроқ ишлатиш, ишлаб чиқаришни механизациялаш, агротехникани жорий қилиш қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши олдида турган энг муҳим вазифалардир.

Миср. Миср Араб Республикаси Африканинг шимоли-шарқида ва Осиёнинг Синай ярим оролида жойлашган мамлакат бўлиб, ҳудуди 1002 минг км². аҳолиси 42 млн. нафар. Пойтахти - Қоҳира. Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши Миср иқтисодиётининг негизини ташкил этади. Мамлакат миллий даромадининг 30%ини ва экспорт қилинадиган маҳсулотларнинг 70%ини қишлоқ хўжалиги беради. Деҳқончилик қишлоқ хўжалигининг асосий тармоғи. Мисрда экинларни суғориш катта аҳамиятга эга. Мамлакатда баҳорикор деҳқончилик билан шўғулланилмайди. Ёзда пахта, шакарқамиш, сабзавот, маккажўхори ва шоли экилади, қиш пайтида бугдой, арпа ва дуккакдилар, кузда эса шоли, тарик, маккажўхори ва сабзавот етиштирилади. 2,7 млн. га ердан қишлоқ хўжалигида фойдаланилади. Йилига 1-3 марта ҳосил олинишини эътиборга олганда, мамлакатда тахминан 4,7 млн. гектар экин майдони бор.

Экин майдонининг учдан икки қисмига пахта, маккажўхори, бугдой, шоли ва дуккакдилар экилади. Пахта етиштиришда Миср хорижий мамлакатлар орасида АҚШ, Ҳиндистон, Бразилия, Хитой ва Мексикадан кейин олтинчи ўринда туради. 2 млн. тонна бугдой, 3 млн. тонна маккажўхори, 756 минг тонна тарик, 300 минг минг тонна шоли, 123 минг тонна арпа (2000), 265 минг тонна шакарқамиш (2000), 360 минг тонна пахта (2000) олинди. Аҳоли овқатида ва экспортда хурмо, шунингдек, цитруслар (апельсин, лимон ва бошқалар) ҳамда бошқа мевалар катта аҳамиятга эга. Хурмо ва цитрус мевалар етиштиришда

Африкадаги бошқа мамлакатлар орасида Миср биринчи ўринда туради. Ем-хашак етишмаганлигидан чорвачилик яхши ривожланмаган. Мамлакатда 4,75 млн. бош қорамол, 2 млн. бош қўй, 1,7 млн. бош эчки, 113 минг бош туя бор. Паррандачилик катта аҳамиятга эга.

Жазоир. Жазоир Халқ Демократик Республикаси Африканинг шимоли-ғарбий қисмида жойлашган бўлиб, ҳудуди 2381,7 минг км², аҳолиси 18,9 млн. нафар. Пойтахти – Жазоир. Қишлоқ хўжалиги мамлакат иқтисодиётининг негизини ташкил этади. Ишга яроқли аҳолининг 65%и қишлоқ хўжалигида банд. Халқ хўжалиги ялпи маҳсулотининг тўртдан уч қисмидан кўпроғини қишлоқ хўжалиги беради. Мамлакат мустақилликка эришган дастлабки йилларда европалик мустамлакачилар ва коллабурациончилардан мусодара қилинган ерларда ўз-ўзини бошқарувчи сектор – 1850 ферма ва урушда қатнашганлар учун 390 та кооператив тузилган эди. Мамлакатда ишлатиладиган 7,2 млн. гектар ернинг 2,5 млн. гектари ана шу сектор қўлида. Барча қишлоқ хўжалик товар маҳсулотларининг 60%ини ана шу сектор беради.

Ер уни ишлатганники, деган тамойил асосида ерни тақсимлаш, хусусий шахсларга қарашли ер майдони ва моллар сонини чеклаш, кооперативлар тузиш ва замонавий қишлоқлар барпо этиш соҳасида катта ишлар қилинмоқда. 2000 йил сентябрига келиб, мамлакатда 6538 қишлоқ хўжалик кооперативи бор эди. 1 млн. гектар ер ана шу кооперативларга берилди. Кооперативларга 127 минг деҳқон бирлашган. Режалаштирилган 1000 та янги қишлоқдан 150 таси бунёд этилди. Эндиликда ғалланинг 41%ини ва гўштнинг 9%ини ўзини-ўзи бошқарадиган сектор ва кооператив сектор бермоқда. Хусусий сектор ҳамон 1,3 млн. деҳқон хўжалигини бирлаштиради. Қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган ерларнинг 60%и, ғаллазорларнинг 59%и, картошказорларнинг 53%и, чорва молларининг кўпчилиги қисми хусусий сектор қўлида.

Асосий ғалла экинлари – буғдой, арпа, сулидир. Узумчилик жуда катта ўрин тутаяди. Узум виноларига ташқи бозорда эҳтиёж катта. Узум виноларини экспорт қилишда Жазоир дунёда энг олдинги ўринларда туради. Тамаки, цитрус мевалар, хурмо, зайтун катта аҳамиятга эга. 1979 йилда 1,6 млн. тонна ғалла, 500 минг тонна картошка, 0,7 млн. тонна цитрус мевалар, 1 млн. тонна сабзавот, 208 минг тонна хурмо, 2,5 млн. гектолитр вино ишлаб чиқарилди. Чорва экстенсив характерда. Сохилда қорамол боқилади. Тоғларда ва чўлларда қўйчилик билан шуғулланилади. 1999 йилда мамлакатда 1,8 млн. бош қорамол, 12,2 млн. бош қўй, 2,3 млн. бош эчки, 145 минг бош туя, 172 минг бош от, 734 бош хачир ва эшак бор эди.

4. Яшил қитъадаги мамлакатларда қишлоқ хўжалиги

Австралия. Австралия шу номли қитъани, Тасмания оролини ва бошқа кўпдан-кўп майда ороллارни ўз ичига олган мамлакатдир. Майдони – 7687 минг км². Аҳолиси – 14,9 млн. нафар. Пойтахти – Канберра.

Австралия Жанубий ярим шарда жойлашган. Шунинг учун ҳам йил фасллари Шимолий ярим шардагига тўғри келмайди: ёз ойлари декабрдан февралгача давом этади (харорат $К30^0$ гача). Қиш ойлари эса, июндан августгача (-5^0 дан -12^0 гача). Умуман, Австралиянинг иқлими чўл ва чала чўл иқлимидек.

Австралия қишлоқ хўжалиги юксак товарли мамлакат. Экспортдан келадиган даромадларнинг 60%га яқинини қишлоқ хўжалиги беради. Фойдаланиладиган ерларнинг бешдан тўрт қисмидан кўпроғи 4 гектардан 40 минг гектаргача ери бўлган фермерлар қўлидадир. Бундай фермерлар барча фермерларнинг 3,5%ини ташкил этади. Ана шундай йирик фермерлар замонавий техника ва ёлланма меҳнатдан кенг фойдаланишади.

Австралияда яйловлар жуда кўп. Қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган ерларнинг 90%и табиий яйловлар ва фақат 10%и маданий яйловлар ҳамда экинлар экиладиган ерлардир.

Қишлоқ хўжалигининг асосий тармоғи чорвачилиқдир. Барча қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг учдан икки қисмини чорвачилик беради. Чорвачилиқда қўйчилик биринчи ўринда туради. Австралия қўйларнинг сони, жунини ҳамда жун экспорти жиҳатидан дунёда биринчи ўринда туради. Қўйчилик чўл ва чала чўл районларда, Катта Сувайирғич тизмасининг ғарбий ён бағирларида ривожланган. Қорамол гўшт учун аксари шимолий тропик районларда, сут учун эса мамлакатнинг шарқий қисмида боқилади. Қўй гўшти ва жунидан ташқари қорамол гўшти, сариеғ кўплаб экспорт қилинади.

Дехқончилик чорвачилиқдан кейин иккинчи ўринда туради ва қишлоқ хўжалиги маҳсулоти қийматининг учдан бир қисмини беради. Бугдой барча экин майдонларининг ярмига яқинини ишғол қилади ва экспортда катта аҳамиятга эга. Ялпи бугдой ҳосилининг 60%идан 80%игачаси бошқа мамлакатларга жўнатилади. Австралия бугдой экспорт қилишда АҚШ ва Канададан сўнг учинчи ўринда туради. Бугдой зонаси мамлакатнинг жануби-шарқиди бўлиб, Брисбендан Спенсер қўлтиғи қирғоқларигача давом этади. Шунингдек, қитъанинг жануби-ғарбий чеккасида ҳам бугдойдан ташқари арпа, шоли, шакарқамиш, картошка экилади. Боғдорчилик (банан, цитрус мевалар) ва узумчилик кенг тарқалган. Шакарқамиш мамлакатнинг шимоли-шарқий тропик қисмида, цитрус мевалар ва узум Муррей ва Маррамбиджи дарёлари оралиғидаги сугориладиган ерларда етиштирилади. Мевачилик ва узумчилик маҳсулотларининг тахминан тўртдан бир қисми, шунингдек, қанд-шакарнинг катта қисми экспорт қилинади.

Мамлакатда 30 млн. бош қорамол ва 130 млн. бош қўй бор. 1999 қишлоқ хўжалик йилида 18 млн. тонна бугдой ҳосил олинди.

Янги Зеландия. Янги Зеландия Тинч океаннинг жануби-ғарбий қисмида жойлашган мамлакат бўлиб, иккита катта оролдан – Шимолий ва Жанубий ороллардан (бу оролларни Кўк бўғози ажратиб туради) ва бир қанча майда ороллардан иборат. Майдони – 269 минг км². Аҳолиси – 3,2 млн. нафар. Пойтахти – Веллингтон. Янги Зеландия жаҳон хўжалигида алоҳида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари – сариеғ, пишлок, жун, гўшт етказиб беришда муҳим роль ўйнайди.

Мамлакат иқтисодиёти жаҳон бозорида ана шу маҳсулотларга бўлган эҳтиёжларга кўп жиҳатдан боғлиқ.

Юксак даражада ривожланган қишлоқ хўжалиги мамлакат иқтисодиётининг негизидир. Меҳнатга яроқли бутун аҳолининг 12%и қишлоқ хўжалигида банд. Янги Зеландия қишлоқ хўжалиги тор даражада ихтисослашган бўлиб, юксак товарлилиги билан ажралиб туради. Барча маҳсулотлар қийматининг қарийб ярми қишлоқ хўжалигига тўғри келади. Чорвачилик қишлоқ хўжалигининг етакчи ва анъанавий тармоғидир. Барча қишлоқ хўжалик маҳсулотари қийматининг 80%и шу тармоқ маҳсулотларига тўғри келади. Фойдаланиладиган ерларнинг 90%и яйловлар ва ўтлоқлар билан банд ва атиги 10%ини экинзорлар, ўрмонлар ишғол қилган. Мамлакатда 2000 йилда 9 млн. бош қўй, 10 млн. бош қорамол, жумладан 2,3 млн. бош соғин сигир, 540 минг бошдан ортиқ чўчка бор эди. Чорвачиликнинг юксак маҳсулдорлиги жаҳон бозорида Янги Зеландия сут, гўшт маҳсулотларининг рақобат қила олишига имкон беради. Четга сариеғ чиқаришда Янги Зеландия дунёда биринчи, гўшт ва жун экспорт қилишда иккинчи ўринда туради. Йилига 1 млн. тоннадан ортиқ гўшт, 6 млрд. литр сут ва 350 минг тонна жун етиштирилади.

Ўрб мамлакатлари билан бўлган ўзаро нотенг алоқалар Жануби-Шарқий Осиёдаги ва дунёнинг бошқа ҳудудларидаги ривожланаётган давлатлар иқтисодий тараққиётига улкан путур етказмоқда. Кейинги йилларда хом ашёга талабнинг камайганлиги, унинг баҳоси кескин тушиб кетганлиги, Ўрб мамлакатларида протекциячилик тўсиқлари ўсиб бораётганлиги ривожланаётган мамлакатларда экспортдан тушаётган маблағларнинг қисқаришига, валюта захираларининг тугаб қолишига олиб келди. Бу, иқтисодиёти асосан бозорга мосланган мамлакатлар манфаатларига зиддир. Улар зарур маблағлар излаб, тобора юқори фойзли қарзлар олишга мажбур бўладилар. Бу, ўз навбатида, қарзлар ғоят даражада ўсиб кетишига олиб келади.

5. Жануби-Ўрбий Осиё мамлакатларида қишлоқ хўжалиги

Жануби-Ўрбий Осиё дейилганда, Яқин ва Ўрта Шарқ минтақаси тушунилади. Бу ерда 3 та қитъа – Осиё, Европа ва Африка бир-бири билан, шунингдек, қитъалараро энг муҳим алоқа йўллари (денгиз, ҳаво ва қуруқлик йўллари) бир-бирлари билан туташади ва улар Европа мамлакатлари ҳамда МДХини Африка, Жанубий ва Жануби-Шарқий Осиё мамлакатлари, Австралия ва Океания билан боғлаб туради.

Яқин Шарқ ва Ўрта Шарқ хорижий Осиё ҳудудининг учдан бир қисмини (8 млн. км²) эгаллаган. Бу ҳудудда 17 та мустақил давлат бор. Шундан 15 таси (Жануби-Ўрбий Осиё мамлакатларидан ташқари Африкадаги Миср ва Судан давлатлари ҳам Яқин Шарққа киритилади) - Туркия, Кипр, Сурия, Ливан, Исроил, Иордания, Саудия Арабистони, Баҳрайн, Кувайт, Ироқ, Қатар, Бирлашган Араб Амирлиги, Уммон, Яман Араб Республикаси, Яман Халқ Демократик Республикаси Яқин Шарққа, 2 таси – Эрон ва Афғонистон Ўрта Шарққа киради.

**Яман Араб Республикасида энг муҳим қишлоқ хўжалик
экинлари ҳосили (минг т)**

Экинлар	1998	2000
Дон экинлари	24,5	28,7
Жумладан бугдой	8,1	10,3
Пахта	10,1	9,4
Тамаки	1,3	1,7
Кунжут	1,3	2,1
Сабзавотлар	35,2	29,8
Жумладан, картошка	5,3	6,8
Помидор	16,1	12,8
Полиз маҳсулотлари	8,0	15,1
Ем-хашак	69,8	95,2
Мевалар	32,1	33,4
Жумладан, финик	17,7	19,8
Банан	8,7	8,5
Кофе	0,8	0,8

Жануби-Ғарбий Осиёнинг аҳамияти шундаки, дунёдаги барча нефть захираларининг 60%и ана шу ҳудуддадир. Бу ерда йилига 1 млрд. тоннадан ортиқ нефть экспорт қилинади. Бу барча мамлакатларда қазиб чиқариладиган барча нефтнинг ярми демакдир.

Яқин ва Ўрта Шарқдаги кўпчилик мамлакатларда қишлоқ хўжалиги миллий иқтисодиётининг асосий тармоғидир. Бу мамлакатлардаги аҳолининг тўртдан уч қисмидан кўпроғи деҳқончилик, чорвачилик ҳамда қишлоқ хўжалиги билан боғлиқ бўлган бошқа тармоқларда банд. Фақат Қувайт, Исроил, Ливан, Баҳрайн ва Қатар давлатларида қишлоқ хўжалиги миллий даромадда иккинчи даражали ўрин тутати.

Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларининг табиий шароити қишлоқ хўжалиги учун қулай. Ана шу шароитдан тўғри фойдаланилса, ҳосилдорликни ошириш, бир майдондан йилига 2–3 марта ҳосил олиш, замонавий агротехникадан фойдаланиш йўли билан қишлоқ хўжалигини юксалтириш мумкин. Лекин бу қулай имкониятлардан кам фойдаланилаётир. Бир қанча сабабларга кўра, аввало, кўп асрлик миллий зулм натижасида Жануби-Ғарбий Осиё мамлакатлари қишлоқ хўжалиги жуда қолоқ бўлиб, каммаҳсул усуллар асосида юритилмоқда. Кейинги йилларда бир қанча мамлакатлар қишлоқ хўжалик ишларининг механизациялаш даражасини маълум даражада кўтарган бўлса-да, кўпчилик мамлакатларда ҳамон омов ва мотиға асосий қишлоқ хўжалик қуроллари бўлиб қолмоқда. Тракторлар, замонавий қишлоқ хўжалик машиналари, кимёвий ўғитлардан жуда кам фойдаланадилар.

Бу минтақада даврий равишда такрорланиб турадиган қурғоқчилик ва тошқинлар қишлоқ хўжалигига катта зарар етказати. Ирригация, мелиорация

ишлари, шунингдек, янги ерлар ўзлаштириш яхши йўлга қўйилмаган. Буларнинг ҳаммаси экинлардан паст ҳосил олишга ҳамда ялпи ҳосилнинг секин суръатлар билан ўсишига сабаб бўлмоқда. Ҳолбуки, бу минтақада аҳоли сони анча тез суръатлар билан ўсмоқда. Бунинг оқибатида кўпгина мамлакатларда озиқ-овқат етишмаётир. Улар четдан келтирадиган озиқ-овқат маҳсулотига қарам бўлиб қолаётир. Аксарият мамлакатлар ҳукуматлари чет мамлакатлардан ғалла, ёғ, қанд ва бошқа озиқ-овқат маҳсулотлари сотиб олишга кўплаб валюта сарф қилаётир. Чунончи, Ливан, Қувайт, Исроилда озиқ-овқат маҳсулотига бўлган эҳтиёжнинг атиги учдан бир қисмигина ўз ички имкониятлари ҳисобига таъминланмоқда. Сурия, Ироқда импортнинг тўртдан бир қисми озиқ-овқат маҳсулотларига тўғри келмоқда.

Кўпчилик мамлакатларда қолоқ аграр муносабатлар ишлаб чиқарувчи кучларнинг тараққиёти йўлида энг кучли ғов бўлиб қолмоқда. Умуман олганда, бу минтақада аграр муносабатлар ярим феодал ҳолатда бўлиб, йирик помещчик ер эгалиги ҳамда майда деҳқон ер эгалиги билан характерланади. Ерларнинг кўпчилиги қулоқлар қўлида бўлгани ҳолда деҳқонларнинг асосий қисми ерсиз ва камерли ҳолича қолаётир.

Иқтисодий тараққиётни тез суръатлар билан силжитиш, техника жараёни учун база яратиш, шунингдек, тобора ўсиб бораётган аҳолини озиқ-овқат, саноатни эса хом ашё билан таъминлаш зарурлиги бир қанча мамлакатларнинг ҳукмдор доираларини қишлоқ хўжалигида ижтимоий-иқтисодий туб ўзгаришлар қилишга мажбур этмоқда.

Аграр ислохотлар ва прогрессив туб ўзгаришлар кўпчилик ҳолларда тараққиётга ёрдам бераётир. Чунки бундай туб ўзгаришлар, аввало, йирик ер эгалигига қарши қаратилган бўлиб, аксари антифеодал характердадир.

Ливан, Туркия, Эрондаги феодалларга қарашли ерларда борган сари йирик аграр хўжаликларга (фермерлар) тузилмоқда. Бу хўжаликларда феодал рента ўрнини рента олаётир. Бу жараён техника экинлари етиштириладиган районларда айниқса, авж олмақда. Туркия, Исроил, Ливанда саноатчилар, йирик савдогарлар ва молиячилар ҳам кўпинча йирик ер эгаларига айланиб бормоқда. Шундай қилиб, Яқин ва Ўрта Шарқнинг ривожланаётган мамлакатларида заминдор аристократия билан саноат аристократияси, шунингдек, молия буржуазияси манфаатлари қўшилиб кетаётир. Лекин йирик заминдорларнинг капиталистлар билан бир синфни ташкил этиши кенг тус олган эмас. Қишлоқда капитализм тараққий этиши билан бирга деҳқонларнинг табақаланиши жараёни кучаймоқда.

Нотараққиёт йўлига кирган мамлакатларга келганда шуни айтиш керакки, бу мамлакатларнинг ҳукуматлари аграр ислохотлар ва бошқа тадбирлар ўтказиш йўли билан йирик ер эгалигига ва йирик буржуазияга барҳам берди, деҳқонларнинг табақаланиши эса у қадар авж олмади. Бу мамлакатларда деҳқонлар ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан майда ва ўртаҳол мулкдор ҳамда қишлоқ хўжалик ишчилари оммасидан иборат.

Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатлари қишлоқ хўжалигида кооператив ҳаракати тобора кенг қулоч ёймоқда. Кооперативлаш қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқарувчи кучларни ривожлантиришга ёрдам беради, ердан рационал фойдаланишга, янги ерларни қўпроқ ўзлаштиришга, аста-секин ижара ҳақини камайтиришга олиб келади.

Дехқончиликда субтропик экинлар етиштириш устун туради. Ўрта денгиз бўйидаги мамлакатлар субтропик мевалар, узум етиштиради. Суғориладиган ерларда ҳар хил мевалар, полиз экинлари, қанд лавлаги, пахта, шоли, Арабистон ярим оролининг жанубида кофе экилади. Туркия, Ироқ ғалла етиштиришда етакчи ўрин тутади. Барча мамлакатларда қўй ва эчкилар чорва моллари орасида энг кўп боқилади. Қорақўл қўйлар (Афғонистон) ва ангор эчкиси (Туркия), айниқса, қимматли маҳсулот беради.

Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатлари қишлоқ хўжалигини ривожлантиришда ирригация иншоотлари қуриш ва тошқинларга қарши кураш катта аҳамиятга эга. Бу минтақадаги Дажла, Фурот, Марица, Амударё, Аракс каби серсув дарёларнинг сувларидан рационал фойдаланиш мамлакатлар олдида турга энг муҳим вазифалардан биридир. Бу дарёлар турли мамлакатларнинг ҳудудларидан оқиб ўтади. Шунинг учун ҳам ана шу сувлардан фойдаланиш учун мамлакатлар биргаликда иш қўришлари керак. Бу соҳада бир қанча аниқ тадбирлар амалга оширилмоқда. Россия ва Туркия ҳудудидан бошланиб, сўнгра Россия, Туркия ва Эрон чегараси бўйлаб оқадиган Аракс дарёси сувидан комплекс фойдаланиш соҳасида катта ишларни амалга оширилди. Россия ва Эрон ҳукуматлари Аракс дарёсига қатор гидроэлектростанциялар қуриш тўғрисида битим тузганлар.

Россия билан Эрон, Туркия, Афғонистон ҳукуматлари ўртасида Аракс, Панж (Амударёнинг бош қисми) дарёларидан ирригация, гидротехника ишларида кенг фойдаланиш соҳасида ҳам битимлар тузилган ва бу соҳада катта ишлар олиб борилган.

Туркия. Туркия Республикаси Осиё билан Европада жойлашган бўлиб, ҳудуди 781 минг км² (шундан 23,7 минг км² Европада), аҳолиси 45 млн. нафар. Пойтахти – Анқара. Қишлоқ хўжалиги мамлакат иқтисодиётининг негизини ташкил этади. Сўнгги йилларда амалга оширилган тадбирлар натижасида ғалла ва техник экинларнинг ҳосили ортди. Шунга қарамай, қишлоқ хўжалиги ҳамон қолоқ. Чунончи, ишлатиладиган ерларнинг тўртдан бир қисмигина тракторлар билан ҳайдалади. Омоқ ҳамон деҳқоннинг асосий қуролидир. Барча экин майдонларининг бешдан тўрт қисмига ғалла экилади. Экин майдонининг 60%и буғдой билан банд. Арпа, маккажўхори, шоли ҳам катта ўрин тутади. Техника экинларидан тамаки, пахта, қўқнори экилади. 1992 йилда 17,5 млн. тонна буғдой, 5,5 млн. тонна арпа, 580 минг тонна пахта, 250 минг тонна фундук, 285 минг тонна тамаки ҳосили олинди. Чорвачилик қишлоқ хўжалигининг муҳим тармоғи. 16,0 млн. бош қорамол, 48,6 млн. бош қўй, 18,4 млн. бош эчки бор. Ишланадиган барча ерларнинг 60%дан кўпроғи помешчик ва қулоқлар қўлидадир.

**Туркияда 2004 йилда етиштирилган қишлоқ хўжалик
маҳсулоти (минг т.)**

Маҳсулот турлари	Эрон	Туркия
Бугдой	5526	17000
Арпа	1276	550
Шоли	1527	-
Пахта	428	580
Қанд лавлаги	3652	9500
Уруғ ёғи	126	-
Тамаки	16,0	285
Картошка	932	-
Пиёз	562	-
Жавдар	-	600
Сули	-	330
Фундук	-	255
Грек ёнғоғи	-	6,0

1999 йилдаги қорамол бош сони (минг бош)

Қорамол тури	Эрон	Туркия
Йирик қорамол	5300	16000
Қўй	31900	43900
Эчки	14000	18400
Чўчка	10,0	-
От ва хачир	40,0	-
Эшак	1800	-
Туя	10,0	-

Ҳиндистон. Ҳиндистон Жанубий Осиёда жойлашган мамлакат бўлиб, майдони 3,28 млн. км². Аҳолиси – 1 млн. нафардан ортиқ. Ҳиндистон – кўп миллатли давлат. Аҳолисининг аксариятини– ҳиндистонликлар, телегулар, маратхилар, бенгаллар, тамиллар, панжобийлар ва бошқалар ташкил қилади. Пойтахти – Дехли (аҳолиси 5 млн. нафар). Давлат тили ҳинди, вақтинча ингиз тили. Ҳиндистон федерал республика: 22 штат ва 9 та иттифокдош ҳудудидан иборат. Қонун чиқарувчи ҳокимият президент ва Вазирлар Кенгаши қўлида. Ҳиндистон Буюк Британия ҳамкорлигига киради.

Ҳиндистон ҳудудининг тўртдан уч қисмини текисликлар ва ясси тоғликлар ташкил қилади. Ҳиндистон ярим оролининг катта қисмини Декан ясси тоғлиги эгаллаган. Мамлакат шимолида Ҳинд-Ганг текислиги, Ҳимолай ва Қорақурум тоғлари бор. Иқлими жанубда субэкваториал, шимолда тропик, муссон иқлимда. Текисликларда январнинг ўртача ҳарорати шимолда Қ22⁰ гача, майники Қ28⁰, Қ30⁰. Йилига Ҳинд-Ганг текислигининг ғарбида 60-100 мм. ва

Декан ясси тоғлигининг марказий районларида 300-400мм.дан, Шиллон платосида 12 минг мм.гача ёмғир ёғади (бу ер дунёдаги энг сернам жойдир). Энг йирик дарёлари – Ганг, Брахмапутра, Хинд. Тропик ўрмонлар (мамлакат ҳудудининг 20%и), саванна ва бутазор, чалачўллар кўп.

Ҳиндистон – қадимий деҳқончилик маданияти мамлакатидир. Лекин хинд деҳқонларининг меҳнатсеварлиги ҳамда деҳқончилик соҳасида малакага эғалигига, иссиқлик етарли ва кўпгина районларнинг тупроғи унумдор бўлишига қарамай, мамлакат кишлоқ хўжалиги кейинги 200 йил ичида секин ривожланди. Бу помешчик ер эғалиги ҳамда мустамлака зулми оқибати эди.

Мамлакат кишлоқ хўжалигини ўтмишда қоқоқликда сақлаб келган сабаблар ҳамон тола тугатилган эмас. Республикада аграр масала ҳал қилинмаган. Ҳиндистон мустақилликка эришгач, аграр ислоҳот ўтказила бошланди. Бу ислоҳот ўтказилмасдан олдин ишланадиган ерларнинг 70%и хўжаликларнинг 2-3%ини ташкил қиладиган помешчик феодаллар қўлида эди. Улар судхўрлар ва савдогарлар билан биргаликда бутун қўшимча маҳсулотнигина эмас, балки деҳқонлар ҳамда ижарачилар хўжаликларида ҳосил қилинадиган зарурий маҳсулотнинг бир қисмини ҳам ўзлариники қилиб олган эдилар.

Ҳиндистонда аграр тузум ислоҳоти чорак асрдан кўпоқ давом этган бўлса-да, ҳамон такомиллашган эмас. Аграр сиёсат вазифаси дастлаб мамлакатнинг биринчи беш йиллик режасида (1950-51-1955-56 йиллар) баён этилган эди. Ҳиндистонда марказий ҳукумат ер тўғрисида умумий қонун қабул қилган эмас. Аграр ислоҳот тўғрисидаги қонунларнинг аниқ изоҳи, уларни қабул қилиш ва амалга ошириш штатларнинг қонун чиқарувчи ва ижроия органларига топширилган.

Ер ислоҳоти кишлоқдаги бош масалани – ерни қайта тақсимлаш масаласини ҳал қила олмади. Қонун собиқ ер эғалари бўлган заминдорларга ерга мудом эғалик қилаверишга руҳсат этди. Бунда улар ижарачиларни ҳайдаб юбориб, оила аъзолари меҳнати ҳамда ёлланма меҳнатдан фойдаланган ҳолда хўжаликни мустақил юритиш имкониятига эга эдилар. Ислоҳот ўтказилиши жараёнида кўплаб ижарачилар ерлардан ҳайдаб чиқарилди.

Иккинчи ва учинчи беш йилликлар даврида ҳам ўзига ҳос ер ислоҳотлари амалга оширилди. 70-йилларнинг ўрталарига қелиб маълум бўлишича, аграр ислоҳотларнинг шакл ва усуллари самарасиз бўлиб чиқди. Рента эксплуатацияси ва деҳқонларнинг судхўрлардан қарзини чеклаш иложи бўлмади. Аграр аҳоли сони ҳамон ортиб бормоқда. Кўпчилик районларда ер рентаси ялпи ҳосилнинг ярмини ташкил этади. Ҳайдаладиган ерларнинг камида бешдан бир қисми бутун ҳуқуқларидан маҳрум қилинган ижарачилар ёрдамида ишлатилади. Помешчиклар ва қулоқларнинг ерларида кишлоқ хўжалик пролетариатининг оғир меҳнати кенг тарқалган.

Мамлакатда аграр аҳоли ҳамон ортиқча, бунинг устига аҳоли сони тез ўсиб борар экан ва бинобарин, кишлоқларда ишсизлик даражаси ҳамон юқори экан, рента нормасини, ижара ҳажмини қисқартириш, кишлоқда амал қиладиган капиталнинг узвий тузилишини кўтариш учун реал шароит йўқ. Ҳиндистонда

деҳқончилик капитализмни тез ривожлантириш йўли билан аграр масалани ҳал қилиш учун уриниш бу соҳада туб ўзгаришларга олиб келмади.

Барча ҳинд деҳқонларининг 40%идан кўпроғи ҳамон кам ерли (1 гектардан ҳам кам ери бўлган) ёки умуман ерсиз деҳқонлардир; қишлоқ аҳолисининг 25%и қашшоқ қишлоқ хўжалик ишчиларидир. Ҳиндистон қишлоқларида синфий зиддиятлар кескин кучаймоқда: барча деҳқон хўжаликларининг 82%и қўлида атиги 27% ер бор. Аини вақтда 2,4% хўжаликда 28% ер тўпланган.

Ҳиндистоннинг анъанавий қишлоқ хўжалигини модернизация қилишда ҳукумат деҳқон кооперацияларига катта аҳамият бермоқда. Сўнгги йилларда ҳукумат яшил инқилоб йўлини тутди, яъни ерни ишлатиш ҳамда ҳосилни йиғиб-териб олишда замонавий усуллардан, энг янги техникадан ҳамда серҳосил уруғликлардан фойдаланиш йўли билан қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштиришни кескин кўпайтиришга эришишга катта аҳамият бермоқда. Лекин қишлоқ хўжалигини юксалтиришга қаратилган ана шу тадбирлар мўлжалланган натижани бермаётир, чунки бу тадбирлар аграр тузумини демократик йўл билан тубдан қайта қуришга асосланган эмас.

Ҳиндистон қишлоқ хўжалигида деҳқончилик етакчи тармоқдир. Барча қишлоқ хўжалик маҳсулоти қийматининг бешдан тўрт қисмидан кўпроғи деҳқончиликка тўғри келади. Ҳиндистонда иккита қишлоқ хўжалик мавсуми мавжуд, яъни ёзги мавсум (хариф) – май ойи охирида – июн ойи бошларида экин экилиб, сентябрь-ноябрь ойларида ҳосил йиғиб олинади; қишки мавсум (рабий)-октябрь-ноябрь ойларида экин экилиб, март-апрель ойларида ҳосил йиғиб олинади. Йиллик ҳосилнинг асосий қисми ёзги мавсумга тўғри келади. Бу пайтда муссон ёмғирларининг сувидан фойдаланилади. Қишки мавсумда ғалла экинларидан юқори ҳосил олиш мумкин. Лекин бунинг учун ерларни яхшилаб суғориш керак.

Мамлакатда суғориладиган ерларнинг умумий майдони 30 млн. гектарни ёки ишланадиган ерларнинг бешдан бир қисмини ташкил этади, лекин кўпгина ерлар суғоришга муҳтож. Суғоришнинг етишмаслиги натижасида экин майдонининг еттидан бир қисмига икки ва ундан ортиқ марта қайта экин экилади. Ҳолбуки, иссиқлик мўл бўлганидан ирригация яхши йўлга қўйилса, кўпгина ерлардан йилига бир неча марта ҳосил олса бўлади. Ҳиндистон қишлоқ хўжалигида фойдаланиш мумкин бўлган ерлар чекланган. Бунинг устига янги ерларни ўзлаштириш кўплаб капитал маблағ талаб этади. Қишлоқ хўжалигини юксалтиришнинг энг муҳим йўли уни интенсивлаштиришдир.

Экин майдонларининг асосий қисмига озик-овқат экинлари экилади. Энг муҳим ҳисобланган шולי аксари ёз даврида етиштирилади. Асосий шоликор районлар дарё дельталари ва аллювиал текисликларда бўлиб, бу ерларда тупроқ унумдор ва ёгин ҳам кўп ёғади. Бугдой маҳсулотлари иккинчи ўринда туради. У аксари қиш пайтида қурғоқчил районларда экилади. Бошқа дон экинларидан маккажўхори, арпа ва тарик бугдой экиладиган районларда, лекин суғорилмасдан экилади. Дуккакли экинлар муҳим роль ўйнайди.

Давлат томонидан қишлоқ хўжалигига кўплаб капитал маблағ сарфланиши, айрим хўжаликларда буғдойнинг, кейинги вақтда шолининг ҳам серхосил навлари экилиши натижасида озиқлик ғалланинг умумий ҳосили 1950 йилдагига нисбатан 2 марта кўпайтирилди.

Аҳоли сони тез ўсиб бораётган шароитда озиқ-овқатга бўлган талаб ҳам ўсиб бормоқда. Озиқлик экинлар етиштиришнинг анча ўсганига қарамай, Ҳиндистон озиқ-овқат билан тола таъминланган эмас. Мамлакат четдан кўплаб озиқ-овқат маҳсулотлари, хусусан, АҚШдан буғдой сотиб олмақда. Бу эса республикани АҚШ га қарам қилиб қўймоқда. Эндиликда Ҳиндистон АҚШ дан буғдой олишдан ва четдан шולי келтиришдан воз кечди.

Техника экинлари экин майдонининг атиги бешдан бир қисмини ишғол қилса-да, лекин уларнинг иқтисодий аҳамияти жуда катта (енгил саноат учун хом ашё ҳисобланади ва экспорт қилинади). Техника экинларидан энг муҳимлари – пахта, жут, чой, шакарқамиш, мойли экинлардир. Пахта етиштиришда Ҳиндистон дунёда учинчи, жутнинг ялпи ҳосили бўйича иккинчи ўринда туради.

Тоғ этакларида, хусусан, Ассом штатида етиштириладиган чой катта аҳамиятга эга. Чойнинг ялпи ҳосили бўйича ва экспорт қилишда, шунингдек, шакарқамиш майдони жиҳатидан ҳам Ҳиндистон биринчи ўринда туради, лекин унинг ҳосилдорлиги паст бўлганидан ҳосили Кубадагидан кам. Мойли экинлардан ерёнғоқ ва рапс ҳам катта аҳамиятга эга. Тамаки, каучукли экинлар, кофе дарахти, доривор экинлар, кокос пальмаси, банан, ананас, манго, цитрус экинлар деҳқончиликда каттагина роль ўйнайди.

Чорвачилик – қишлоқ хўжалигининг иккинчи даражали тармоғидир. Чорва моллари сони жиҳатидан Ҳиндистон дунёда биринчи ўринда. Лекин чорвачиликнинг маҳсулдорлиги жуда паст. Моллар ориқ, табиий ем-хашак етишмайди, молларни бойлаб боқиш расм бўлмаган, чунки аралаш ем-хашак сотиб олиш учун деҳқоннинг маблағи йўқ. Чорва моллари орасида касалликлар кўп тарқалган. Қорамоллар (буйвол, хўкиз, сигирлар) дан деҳқон хўжаликларида биринчи ғалда от-улов сифатида фойдаланилади. Диний ақидаларга кўра, Ҳиндистонда қорамол гўштини ейиш мумкин эмас. Шунинг учун ҳам маҳсулот бериш ёшидан ўтган қорамоллар деҳқон хўжаликларида ортиқча ташвишдан бошқа нарса эмас. Моллар ўлгандан кейин териси экспорт учун хизмат қилади. Чорва молларининг зотини яхшилаш учун зотли моллар боқиладиган давлат фермалари ташкил этилган.

2000 йилда озиқли ғалладан катта ҳосил – 130,5 млн. тонна дон олинди. Ҳиндистон қишлоқ аҳолисининг асосий қисми ҳамон ерсизлик ва кам ерликдан қийналмоқда. Қишлоқ аҳолисининг 22%и ерсиз, 62%ида 5 акргача ер бор (1 акр – 0,4 га). Ишланадиган ерларнинг 23,6%и 30 акрдан ортиқ ери бўлган ва ер эгаларининг 3%ини ташкил этадиган хўжаликлар қўлида.

Ҳиндистонда энг муҳим қишлоқ хўжалик экинлари ҳосили
(минг т.)

Экинлар	1997-98 йиллар	1998-2000 йиллар
Шоли (Тозаланган)	52670	53829
Бугдой	31749	34982
Жавдар	2311	2121
Маккажўхори	5973	6219
Тарик	2070	1932
Дуккаклилар	11972	12170
Пахта	1230	1348
Жут	888	1162
Мойли экинлар	9000	9550
Шакарқамиш (гурга ҳисобида)	-	-
Тамаки	18780	16500
Чой	445	-
Чой	561	571
Қалампир	40	-
Кофе	125	110

6. Жанубий-Шарқий Осиё мамлакатларида қишлоқ хўжалиги

Жанубий-Шарқий Осиё дейилганда Ҳиндихитой ярим ороли ва Малайя архипелагидаги мамлакатлар (Индонезия, Филиппин, Малайзия, Сингаур, Бруней ороли) тушунилади. Бу ҳудуд мамлакатлари кўп жиҳатдан умумий хусусиятларга эга. Лекин бунда айрим мамлакатлардаги ижтимоий- иқтисоий хусусиятларни алоҳида ҳисобга олиш керак. Жануби-Шарқий Осиё мамлакатлари иқтисодиётида қишлоқ хўжалиги асосий роль ўйнайди. Аҳолининг учдан икки қисми қишлоқ хўжалигида банд ва минтақадаги миллий даромаднинг ярмидан кўпроғи қишлоқ хўжалигидан келади. Шунинг учун ҳам иқтисодиётни тубдан ўзгартиришнинг асосий муаммоси ер масаласини ҳал қилишдан иборат. Вьетнам Социалистик Республикаси ва Лаос Халқ Демократик Республикасини истисно қилганда, минтақадаги барча мамлакатларда йирик мулкдорлик, помешчиклар, чет эл плантаторлари, судхўрлар ва бир ҳовуч бадавлат деҳқонлар қўллада. Таиланд, Филиппин, Индонезия, Бирмада йирик помешчик хўжаликлари бор. Минтақадаги кўпчилик мамлакатларда бевосита ишлатувчилар ерни помешчик ёки судхўрдан кўпинча воситачилар орқали ижарага олишга мажбур. Чет элликларга қарашли плантацияларда ерни қишлоқ хўжалик ишчилари ишлатадилар. Плантацияларда замонавий агротехника усулларидан фойдаланилади. Ҳамма жойда буйвол ёки ҳўкиз асосий от-улов ҳисобланади.

Қишлоқ хўжалигининг ихтисослашишида тарихан иккита йўналиш таркиб топган: хом ашёси экспортбop экинлар етиштириш (плантация ва деҳқон хўжаликларида); хом ашёси истеъмол қилинадиган экинлар етиштириш. Хом

ашёси экспорт қилинадиган асосий экинлар-шоли (Бирма, Таиланд), гевая (Малайзия, Индонезия), абака (Филлипин), чой, кофе (Индонезия), кокос пальмаси, кокос пальмасининг куритилган этидан олинадиган копра (Филлипин, Индонезия).

Гуруч экспорт қилинадиган асосий мамлакатлар – Бирма, Таиланддир. Бошқа мамлакатлар кишлок хўжалиги ҳам экспортга ихтисослашган. Жаҳон бозорига чиқариладиган абака (лос) нинг ўндан тўққиз қисмини ва копранинг учдан икки қисмидан ортиғини Филлиппин беради. Малайзия ва Индонезия дунёда натурал каучук етиштириладиган энг йирик мамлакатлардир.

Ишланадиган ерларнинг 50-70%и аҳолининг 2-3%ини ташкил қиладиган помешчиклар қўлида. Аграр ислохотлар помешчик ер эғалигига умуман зарар етказмади ва деҳқонларга ер бериш масаласи давлат жамоат ерлари ва ўзлаштирилмаган ерлар ҳисобига ҳал қилинмоқда. Индонезияда 1957-1961 йилларда амалга оширила бошлаган аграр ислохот тўғрисидаги қонунлар ҳозирга қадар ниҳоясига етказилмаган. Малайзияда ерсиз ва кам ерли деҳқондар оғир шартлар билан судхўрлардан ер олиб ишлатишга мажбур. Таиландда ҳам ахвол шундай.

Шундай қилиб, бу мамлакатларда ўз вақтида эълон қилинган ислохотлар жараёнида помешчик ер эғалигини тугатиш масаласини ҳал қилиш ўрнига деҳқонларнинг феодал ва ярим феодал эксплуатациясини қисқартириш ёки чеклаш билангина шуғулланилмоқда.

Жанубий-Шарқий Осиёдаги бир қанча давлатларда мустақиллик қўлга киритилгач, кооператив ҳаракат ривожлана бошлади. Бироқ кооперативлар оммавий демократик ташкилотларга айланмади, деҳқонлар кредит қидириб, ҳамон помешчик ва судхўрларга мурожаат қилишга мажбурдирлар.

Сўнгги йилларда минтақа мамлакатларида кишлок хўжалик ишлаб чиқаришининг маълум даражада ўсиши кўзга ташланади. Бу эса давом этаётган аграр ислохотлар ҳамда янги агротехниканинг жорий қилиниши натижасидир. Шунга қарамай, деҳқон хўжаликларининг аксари қисми ҳамон натурал ёки ярим натурал хўжалик юритишга мажбур. Бу хўжаликлар бозор билан кам боғланган ва аксари ҳолда ўз эҳтиёжлари қондириш учунгина хизмат қиладилар. Ерлар алмисокдан қолган қурооллар билан ишланади. Трактор парки заиф, кишлок хўжалик техникаси асосан чет элликларга қарашли плантациялардагина ишлатилади. Минтақада кишлок хўжалик ишлаб чиқариши тараққиёти ана шу мамлакатларнинг асосий иқтисодий муаммолари билан чамбарчас боғлиқ. Қишлоқ хўжалигининг ривожланиши моҳият эътибори билан аграр масаланинг нақадар тўғри ва чуқур ҳал қилинишини тақозо этади.

Бозорда Жануби-Шарқий Осиё мамлакатларида етиштириладиган пенька, каноп, копра, дориворлар, шакарқамиш канди, табиий каучук каби товарларнинг баҳоси ўта пасайиб кетмоқда. Бир қанча мамлакатларда шоли етиштириш ва истеъмол қилиш соҳасида озиқ-овқат муаммоси кескин тус олмоқда. Қишлоқ хўжалигининг асосий вазифаларини ҳал қилиш йўллари қишлоқ хўжалигида ижтимоий муносабатларни тубдан қайта қуриш, кишлок

хўжалик ишлаб чиқаришини диверсификация қилиш билан узвий равишда боғлиқдир.

Жанубий-Шарқий Осиёда иккита социалистик давлат – Вьетнам ва Лаос, сўнгра етгита ривожланаётган мамлакат – Бирма, Таиланд, Кампучия, Малайзия, Сингапур, Индонезия ва Филиппин жойлашган. Калимантан оролининг шимолий қисмида Англиянинг протекторати – Бруней султонлиги жойлашган. Шимолда минтақа бевосита Хитойга туташган, жанубда эса Австралияга яқин. Аҳолисининг умумий сони 344 млн. нафар. Минтақанинг умумий майдони 4 млн. км².

Ривожланаётган мамлакатлар дейилганда, империализм мустамлака тизимининг емирилиши, халқларнинг мустамлакачилик ва неоколониализмга қарши миллий озодлик кураши авж олиши натижасида вужудга келган катта бир гуруҳ давлатлар тушунилади. Қишлоқ хўжалиги учун ер билан кам таъминланганлик, иш унумининг пастлиги (аҳоли жон бошига ўрта ҳисобда ривожланган мамлакатлардагига нисбатан 2,5 марта кам қишлоқ хўжалик маҳсулоти тўғри келади), агротехниканинг қоқлиги, кўпгина мамлакатларда ҳозирги замон техникасидан, ўғитлардан, ўсимликларни ҳимоя қилиш воситаларидан ва бошқалардан фойдаланмаслик, экинлар ҳосилдорлиги ва чорва моллари маҳсулдорлигининг пастлиги характерлидир. Аграр муносабатларнинг энг характерли хусусияти – унчалик кўп бўлмаган йирик ер эгалари қўлида катта-катта майдонларнинг тўпланганлигидир. Айни вақтда қишлоқ аҳолисининг 80%ини ташкил қиладиган қишлоқ хўжалик ишчилари умуман ердан маҳрум. Қишлоқ хўжалиги барча маҳсулотлари қийматининг учдан бир қисми чорвачиликдан келади. Деҳқончиликнинг экспорт учун хизмат қиладиган асосий тармоғи – дончиликдир. Энг муҳим донли экинлар – бугдой ва маккажўхоридир.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. Ривожланаётган мамлакатларда қишлоқ хўжалиги қандай аҳамиятга эга?
2. Жанубий Америка мамлакатларида қишлоқ хўжалигининг қайси тармоқлари ривожланган?
3. Африка қитъасида қишлоқ хўжалигининг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?
4. Яшил қитъада қишлоқ хўжалиги таркиби қандай?
5. Осиё мамлакатларида қишлоқ хўжалиги қандай ўрин тутаети?

Асосий адабиётлар

1. Каримов И.А. Қишлоқ хўжалиги тараққиёти – тўқин ҳаёт манбаи. – Т.: Ўзбекистон, 1998.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида. – Т., 2000.
3. Джексон Прейсон. Американский менеджмент на пороге XXI века. – М.: Экономист, 1991.
4. Иоффе Я.А. Мы и планета. - М.: Политиздат, 1988.
5. Бедротов Ю. Я. Жаҳон қишлоқ хўжалиги. - Т.: Ўзбекистон, 1984.

6. Агаришев А. А. Жаҳон мамлакатлари. - Т.: Ўзбекистон, 1990.
7. Турсунхўжаев Т.Л. Хорижий мамлакатлар жаҳон иқтисодий модели. - Т.: 1994.
8. Вольф М.Б. География мирового сельского хозяйства. - М.: Изд. Мисев, 1982.
9. Геккер Я. Коллективные хозяйства в услужение экономике (опыт АПК Израиль). Сельское хозяйства Узбекистана, №1. 1992.
10. Турсунхўжаев Т.Л. Жаҳон кишлоқ хўжалиги ва унинг таракқиёти. – Т., 1993.
11. www.uhh.hawaii.edu.

5-МАВЗУ. МУСТАҚИЛ ДАВЛАТЛАР ҲАМДЎСТЛИГИ (МДХ) ВА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ

1. Собиқ СССР қишлоқ хўжалиги

2. Мустақиллик йилларида МДХ қишлоқ хўжалиги

1.Собиқ СССР қишлоқ хўжалиги

Қишлоқ хўжалиги собиқ совет давлати иқтисодиётида муҳим ижтимоий-иқтисодий аҳамият касб этади. Қишлоқ хўжалигида мамлакатда ишлаб чиқарилган ялпи маҳсулотнинг тўртдан бир қисми яратилар, жами меҳнат ресурсларининг 22% қишлоқ хўжалигида банд эди. Мамлакат иқтисодиётида банд бўлган асосий фондларнинг 16%и қишлоқ хўжалиги ҳиссасига тўғри келарди.

Собиқ СССР жаҳонда ҳудуди жиҳатидан энг катта мамлакат (22,4 миллион кв.км) бўлиб, Европанинг кўп қисмини (5,6 млн. кв.км) ва Осиёнинг анча қисмини (16,8 млн. кв.км) ўз ичига олган.

Совет Идтифоқининг ер фонди жуда катта бўлган. Ҳаммаси бўлиб қишлоқ хўжалигида 1 млрд. гектардан кўпроқ ердан фойдаланилган. Шулардан 550 млн. гектардан ортиқроғи қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган ерлар: экинзорлар, яйловлар, пичанзор, боғзорлар ва тоқзорлардир.

Энг кўп ўзлаштирилган районлар Карпат тоғларидан Олтой тоғ этакларигача чўзилган қоратупроқли даштлардир. Ҳайдалган ерларнинг қарийб ярми ана шу районларга тўғри келган. Россиянинг жануби-шарқи, Қозоғистон ва Ўрта Осиёдаги каштан тупроқли куруқ даштлар ва чала чўллар катта майдонни эгаллаган ва мелиорация қилинганда деҳқончилик учун яроқли бўлган. Қишлоқ хўжалигида ўрмон зонасидаги сур ўрмон тупроқли ва чимподзол тупроқли ерлардан ҳам фойдаланилган.

Мамлакат ер майдонининг тахминан учдан икки қисми қишлоқ хўжалиги учун кам яроқли ёки умуман яроқсиз ерлар бўлган. Бундай ерларни ишга солиш жуда катта маблағлар талаб этарди. Тундра, Ўрта Осиёдаги кумли, гилли ва тошлоқ чўллар, катта-катта тоғли районлар, ботқоқликлар, шўрхоклар ва бошқа ноқулай ерлар ана шулар жумласидандир. Мамлакатда 10 млн.кв км. майдонни

доимий музлаб ётган районлар ташкил этган. Ана шу ҳудудни қишлоқ хўжалиги учун ўзлаштириш ҳам катта харажатлар талаб этарди.

Бир қанча районларда сув ва шамол эрозияси мамлакатнинг ер фондига катта зарар етказарди. Сув эрозияси Украинанинг шимолий-шарқий қисмида, шунингдек, Ўрта Россия ва Волга бўйи қирларида айниқса, кенг тарқалган. Шимолий Кавказда, Дон, Кубань, Украинада, Қримда, Қозоғистоннинг қўриқ ерларида тез-тез чағли бўронлар бўлиб туради.

Ёғиннинг бир текисда бўлмаслиги мамлакат деҳқончилигига салбий таъсир этади: Шимоли-Ғарб, Балтика бўйи, Белоруссия, Шимол ва Узоқ Шарқ ўсимликлар вегетацияси даврида ортиқча намгарчиликдан зарар кўради, Украина, Ўрта Волга, Бошқирдистон, Оренбург вилояти, Ғарбий Сибирнинг жанубий қисми, Қозоғистоннинг қўриқ ерлари намгарчиликнинг беқарорлигидан зарар кўради, Украинанинг жануби, Волга бўйи, Закавказье, Ўрта Осиё, Қозоғистоннинг ғарбий ва жанубий қисмлари қурғоқчил ўлкалардир. Сибирь районларида совуқсиз давр қисқа бўлиб, қиш қамқор ва ҳаддан ташқари совуқ келади.

Совет Иттифоқининг ер фонди бойликлари катта бўлган, лекин чексиз эмас. Аҳоли сони ўсган сари қўриқ ва бўз ерлар ўзлаштирилганига қарамай, аҳоли жон бошига тўғри келадиган экинзор майдони тобора камайиб борган. Чунончи, 1950 йилда бир кишига 0,999 га экинзор тўғри келган бўлса, 1978 йилда бу миқдор 0,867 гектарга тушган.

Мамлакат қишлоқ хўжалигини асосан давлат қорхоналари (совхозлар, қорвачилик комплекслари, уруғчилик хўжаликлари ва ҳ.к.), кооператив хўжаликлар (қолхозлар) ва аҳолининг шахсий ёрдамчи хўжаликлари ташкил этар эди. Булардан ташқари агросаноат бирлашмалари, комбайнлар, хўжаликлараро қорхоналар каби хўжалик юритиш субъектлари ҳам мавжуд бўлган.

Ер давлат – умумхалқ мулки ҳисобланарди, хўжалик юритувчиларга фақатгина ундан фойдаланиш ҳуқуқи берилган бўлиб, бунда улар тупроқ унумдорлигини оширишдан кучли иқтисодий манфаатдор эмас эди.

Жуда йирик ресурсларга эга бўлишига қарамасдан асосий озиқ-овқат маҳсулотларининг айримлари 20%дан 40%гача импорт қилинар эди. Асосий қишлоқ хўжалик экин турлари ҳосилдорлиги, қорва моллар маҳсулдорлиги ривожланган бозор иқтисодиёти муносабатлари асосида яшаётган давлатлардагига нисбатан паст эди.

Собиқ иттифоқдан даврида қишлоқ хўжалиги давлат томонидан қўллаб - қувватланиб туриларди. 1989 йилда давлат томонидан берилган ёрдам нон чакана нархининг 20%ини, қорамол гўшти бўйича 74%, чўчқа гўшти бўйича 60%, қўй гўшти бўйича 79%, парранда гўшти бўйича 36%, сут бўйича 61%, ёғ бўйича 78%, пишлоқ бўйича 48% ва шакар бўйича 14%ини ташкил қилган.

Донли экинлар ҳосилдорлиги ва қорамолчилик маҳсулдорлиги

Кўрсаткичлар	Дунё бўйича ўртача	Шарқий Европа	АҚШ	Канада	СССР
Ҳосилдорлик (ц/га)	17,8	27,9	31,6	21,1	15,7
1970 й.	26,6	45,8	44,8	21,2	18,9
1989 й.да 1989 й. 1970 йилдагига нисбати,%;	1,49	1,64	1,42	1,00	1,2
1 бош сигирдан соғиб олинган сут (кг/йил)	1932	3269	4423	3256	2110
1970 й.	2127	4059	6533	5806	2555
1989 й.да 1989 й. 1970 йилдагига нисбати,%	1,10	1,24	1,48	1,78	1,21

Кишлоқ хўжалигига ресурслар (тракторлар, комбайн, минерал ўғитлар, ишчи машиналар, уруғликлар...) тўлиқ марказлашган ҳолда ажратилар эди. Бу ҳам кишлоқ хўжалиги асосан бир хил техника билан таъминланишига олиб келди. Натижада аҳолининг ёрдамчи хўжаликлари асосан қўл кучига асосланган ҳолда олиб борилди. Шунга қарамадан, кишлоқ аҳолиси даромадининг катта қисми уларнинг ёрдамчи хўжаликлари ҳисобига олинганлиги сабаби ҳам шахсий ёрдамчи хўжаликлар ривожланиб борди. Мамлакат кишлоқ хўжалигида етиштирилган ялпи маҳсулотнинг тўртдан бир қисми аҳолининг шахсий ёрдамчи хўжаликларида етиштирилган.

Кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотиш масалалари ҳам, уларни сотиб олиш ҳам асосан давлат томонидан ҳал этилар эди. Шу сабабли бозор инфратузилмаси деярли ривожланмаган.

Кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини жойлаштириш, энг аввало, давлат манфаатини кўзлаб амалга оширилар эди.

Юқоридагиларнинг барчаси кишлоқ хўжалигининг бир меъёردа динамик ривожланишига етарлича манфаатдорлик туғдира олмади. Натижада, совет кишлоқ хўжалиги катта ютуқларга эришганига қарамадан, ривожланган давлатлар кишлоқ хўжалигидан орқада қолди.

2. Мустақиллик йилларида МДХ қишлоқ хўжалиги

1990-1991 йилларга келиб Совет давлати парчаланиб, унинг ўрнида 15 та мустақил давлат вужудга келди.

Мустақил давлатлар марказлашган-режали иқтисодиётни ислоҳ қилиш ва бозор иқтисодиёти муносабатларини шакллантириш йўлини тутди. Иқтисодий ислохотлар қишлоқ хўжалигида ҳам фаол олиб борилмоқда. Қишлоқ хўжалигидаги иқтисодий ислохотлар, энг аввало, ер муносабатларини ривожлантиришга қаратилган.

Бу борада давлатлар турли йўллар билан ер муносабатларини шакллантирмоқда. Масалан, Арманистон ва Грузияда ерлар унда ишловчиларга бўлиб берилди. Бу давлатлар қишлоқ хўжалигида хўжалик юритувчилардан ҳар бири ихтиёридаги ернинг ўртача ҳажми 1,2-1,4 гектарни ташкил этади. Болтиқ бўйи давлатлари – Латвия, Литвия ва Эстонияда ер муносабатлари 2 хил ҳал этилмоқда. 1940 йилгача бўлган даврда қайси оила ўз ерига эга бўлган бўлса (хўжжатлар сақланган бўлса), уларга ерлар хусусий қилиб берилди (1 оилага энг кўпи билан 10 гектаргача). Қолган ерлар асосан қишлоқ хўжалик ишчи ходимларига текинга бўлиб берилди. Латвия ва Литвада асосан оилавий хўжаликлар ташкил этилди. Улардан ҳар биридаги ернинг ўртача ҳажми 1,2 гектарни ташкил этади.

Бу давлатларда ерга хусусий мулкчилик муносабатлари ўрнатилди. Лекин қишлоқ хўжалик ерлари ҳозирча олди-сотди объекти бўлган эмас. Россия, Қозоғистон давлатларида ҳам ерга хусусий мулкчилик ўрнатилди. Бу давлатларда ер фермер хўжалиги юритувчиларга уларнинг хоҳишига кўра, тақсимлаб берилди. Қозоғистоннинг шимолий қисмида 1 фермерга 1200- 1300 гектар ер берилган бўлса, жанубий қисмида бу кўрсаткич 5-15 гектарни ташкил этади. Россия, Қозоғистон ва Қирғизистонда ерни сотиш мумкин эмас, лекин ундан фойдаланиш ҳуқуқини сотиш ёки ижарага бериш мумкин. Туркменистонда ҳам ер хусусий мулк ҳисобланади. Лекин ерни сотиш, ижарага бериш, гаровга қўйиш мумкин эмас.

Белоруссияда уй-жой қуриш учун ва томорқага ажратилган ерлар хусусийлаштирилган. Бошқа барча ерлар давлат мулки ҳисобланади. Украинада барча қишлоқ хўжалик ерларига хусусий мулкчилик ўрнатилган бўлиб, фермер хўжаликлари тезроқ ривожланмоқда. Украинада бир фермерга ўртача 22 гектар ер берилган. Молдавияда асосан оилавий хўжаликлар ташкил топди ва уларнинг ўртача 1-2 гектарни ташкил этади.

Нисбатан йирик фермер хўжаликлари Эстонияда ташкил топди. Улардан ҳар биридаги ер ҳажми ўртача ҳажми 22 гектарни ташкил этади.

МДХнинг Молдавия, Грузия ва Арманистондан бошқа барча давлатларида йирик қишлоқ хўжалик фирмалари ва ширкатлари ҳам сақланиб турибди. Бу хўжаликларнинг ўртача ҳажми 450-1600 гектарни ташкил этади.

Россияда жами 214 млн. гектар қишлоқ хўжалик ери бор. Бу Россия ҳудудининг 13%ини ташкил қилади.

Россияда ҳозирда 300 мингдан ортиқ фермер хўжалиги мавжуд бўлиб, уларнинг ўртача ҳажми 48 гектар. Уларга жами қишлоқ хўжалик ерларининг 6,1% берилган. Йирик қишлоқ хўжалик корхонлари 26,9 мингта. Шундан 4,8 мингтаси совхозлар, 1,8 мингтаси колхозлар, 5,0 мингтаси ёпиқ турдаги акционерлик жамиятлари, 4,0 мингтаси ишлаб чиқариш кооперативларидир.

Ўзбекистон Республикасида қишлоқ хўжалиги асосий тармок ҳисобланади. Унда ЯИМнинг 28-30%и ишлаб чиқаради. 30 млн.дан ортиқ деҳқон, 77 минг фермер хўжаликлари, 2000 га яқин ширкатлар мавжуд. Ер давлат мулки бўлиб, ундан фойдаланувчиларга давлат актига биноан, фермерларга эса 9 йил муддатга ижарага берилади. Республика қишлоқ хўжалигида асосий экин турлари пахта, буғдой, шולי, арпа, маккажўхоридир.

Бундан ташқари сабзавотчилик, полизчилик ва боғдорчилик ҳам яхши ривожланган. Чорвачиликда қорамолчилик, қўйчилик, паррандачилик ҳам ривож топган. Қишлоқ хўжалигини асосан ширкатлар, фермер ва деҳқон хўжаликлари шаклидаги хўжалик субъектлари ташкил этади. Дон ва пахтага давлат буюртмалари сақланиб қолган.

Собик Иттифокнинг ер фонди жуда катта бўлган. Қишлоқ хўжалигида 1 млрд. гектардан кўпроқ ердан фойдаланилган. Шундан 550 млн. гектардан ортиқроғи қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган ерлар: экинзорлар, яйловлар, пичанзор, боғзорлар ва тоқзорлардир.

Мустақил давлатлар марказлашган-режали иқтисодиётни ислоҳ қилиш ва бозор иқтисодиёти муносабатларини шакллантириш йўлини тутди. Иқтисодий ислохотлар қишлоқ хўжалигида ҳам фаол олиб борилмокда. Қишлоқ хўжалигидаги иқтисодий ислохотлар, энг аввало, ер муносабатларини ривожлантиришга қаратилган.

Ўзбекистон Республикасида қишлоқ хўжалиги асосий тармок ҳисобланади. Унда ЯИМнинг 28-30%и ишлаб чиқарилади. 30 млн.дан ортиқ деҳқон, 77 минг фермер хўжаликлари, 2000 га яқин ширкатлар мавжуд. Ер давлат мулки бўлиб, ундан фойдаланувчиларга давлат актига биноан, фермерларга эса 9 йил муддатга ижарага берилади. Республика қишлоқ хўжалигида асосий экин турлари пахта, буғдой, шולי, арпа, маккажўхоридир.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. Жаҳон қишлоқ хўжалигида собиқ СССРнинг аҳамияти қай даражада бўлган?
2. Собиқ СССР парчалангандан сўнг мустақил давлатларнинг жаҳон қишлоқ хўжалигида тутган ўрни?

Асосий адабиётлар

1. Салимов Б.Т, Турсунхўжаев Т.Л. ва бошқалар. Жаҳон кишлоқ хўжалиги (Ўқув қўлланма) – Т.:ТДИУ, 2006.
2. Вольф М.Б., Дмитриевский Ю.Д. География мирового сельского хозяйства. - М.: Мўсль, 1981.
3. Серова Е. В. Аграрная экономика. - М.: ГУВШЭ, 1999.
4. Трэйси М. Сельское хозяйство и продовольствия в экономике развитых стран.: Пер. с англ. СПб.: Экономическая школа, 1995.
5. Raymond F. Hopkins, Donald J. Puchala The Global Political Economy of Food, Gower St., London, WCLE GHA, England, 1998.
6. [www. netec.westli.edu/WebEc/webecd.html](http://www.netec.westli.edu/WebEc/webecd.html).

6-МАВЗУ. ЖАҲОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИНГ ТАБИИЙ ШАРОИТЛАРИ ВА МЕҲНАТ РЕСУРСЛАРИ

1. Ер ресурслари ва улардан фойдаланиш

2. Меҳнат ресурслари

3. Қишлоқ аҳолисининг турмуш даражаси

4. Жаҳон аҳолисининг кўпайиши, тақсимланиши ва айрим ижтимоий-иқтисодий масалалар

5. Озиқ -овқат ишлаб чиқариш масалалари

6. Қишлоқ хўжалик меҳнат ресурслари ва уларнинг ривожланиши

1. Ер ресурслари ва улардан фойдаланиш

Ер – меҳнат жараёни учун моддий зарурий шарт-шароит ва ишлаб чиқаришнинг асосий воситаси, унинг энг муҳим моддий омилларидан биридир. Ер – халқ хўжалигининг бир қанча тармоқларида, аввало қишлоқ хўжалиги ва ўрмон хўжалигида ишлаб чиқаришнинг табиат инъом этган асосий воситасидир. Ер бир қанча хусусиятларга эгаки, бу хусусиятлар шу тармоқларда ишлаб чиқариш жараёни характерига таъсир этади.

Ер ишлаб чиқаришнинг қайта ишлаб чиқарилмайдиган воситаларидандир. Бу эса ер ресурсларининг чекланганлигидан ва ернинг иқлимий ва бошқа табиий омиллар мажмуасига боғлиқлигидан далолат беради. Умуман олганда, ер майдони чекланган, лекин қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган ерлар майдонини мутлақ чекланган, деб бўлмайди. Техника ривожлангани, мелиорация ва қишлоқ хўжалигини электрлаштириш қўлами кенгайгани ва умуман, ишлаб чиқарувчи кучлар ривожлангани сари янгидан-янги ерларни қишлоқ хўжалигида ишга солиш имконияти туғилади. Лекин бундай имкониятлар чексиз эмас. Бунинг устига саноат тараққиёти туфайли тесқари ҳодиса рўй бераётир – ерларнинг бир қисми қишлоқ хўжалиги муомаласидан чиқиб қолаётир. Қишлоқ хўжалик маҳсулотларига бўлган ва тобора ўсиб бораётган эҳтиёжларни, аввало, ўзлаштирилган ерлардан интенсив ва самарали фойдаланиш ҳисобига қондириш мумкин. Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини

интенсивлаштириш уни ривожлантиришнинг асосий йўли бўлиб қолганлиги ана шундандир.

Ердан фойдаланиш тизими, турлари ва шакллари ишлаб чиқариш муносабатларининг тарихий тараққиёти жараёнида таркиб топади ва ўзгаради. Қулдорлик тузумида асосий ердан фойдаланувчилар, аввало, қул эгалари эдилар. Улар ўз латифундияларида қулларнинг мажбурий меҳнатидан фойдаланардилар. Феодализм даврида ердан фойдаланишнинг бир неча шакли мавжуд эди:

- феодалларнинг ердан фойдаланиш иерархик феодал ер мулкчилигининг турли шаклларига таяниши;
- крепостной деҳқонларнинг чек ерлардан фойдаланиши;
- озод деҳқонларнинг ердан фойдаланиши.

Жаҳон миқёсида, қишлоқ хўжалиги ерларининг 4 млрд. 827 млн. гектаридан фойдаланилади. Шундан, 13%и қишлоқ аҳолиси яшайдиган ер майдони, яйлов ва ўтзорлар 19%ни ташкил этади. Ер майдони Европа мамлакатларида 32, Осиё мамлакатларида – 21, Африка мамлакатларида – 11, Австралияда – 5, Канадада – 5, Хитойда – 12, АҚШда – 18, Ҳиндистонда – 12, Аргентинада – 12 фоизни ташкил этади. Ер майдонларининг маълум қисми доимо ҳаракатда бўлади, ҳар йили 10% ер майдони сотилади. Ернинг баҳоси унинг потенциал ва ҳақиқий унумдорлигига қараб белгиланади. АҚШда агар 1 акр ер баҳоси ўтган асрнинг 80 йилларда 599 долларга тўғри келган бўлса, 2000 йилга келиб, 700 долларни ташкил этди.

2000 йилда:

Бельгияда – 68%;

Англияда – 39%;

Грецияда – 21%;

Францияда – 53%.

Данияда – 18%;

Испанияда – 32%;

АҚШда – 66%

ер ижарага бериладиган ер майдони қуйидагича бўлган

Ер қишлоқ хўжалик муомаласига киритилгандан сўнг унинг унумдорлиги ўғитлар солиш, техник воситалар ва ерни ишлаш технологиясининг такомиллаштирилиши, яъни техника тараққиёти асосида сунъий равишда тикланиши ва яхшиланиши мумкин. Ернинг унумдорлиги энг қулай шароит яратилиб унинг табиий ва сунъий имкониятларидан биргаликда оқилона фойдаланилганда вужудга келади. Бу омилларнинг бирлиги ернинг реал, иқтисодий унумдорлигини юзага чиқаради. Ерлардан фойдаланиш самарадорлигини кўтаришнинг энг муҳим вазифаси уларнинг иқтисодий унумдорлигини оширишдан иборат. Ернинг иқтисодий унумдорлиги кўрсаткичи – қишлоқ хўжалик экинлари ҳосилдорлигидир. Экинлар ҳосилдорлиги ва чорвачилик маҳсулдорлигининг ўсиши ер сифати, яхшиланганлигини, унинг истеъмол қиймати яхшилигини кўрсатувчи далилдир.

Ана шу кўрсаткичлар ер унумдорлигининг тобора пасайиб бориши тўғрисидаги мальтусча ва номальтусча назарияларни тола инкор этади. Қишлоқ хўжалик муомаласида бўлган ернинг истеъмол қиймати (ундан оқилона фойдаланилганда) пасаймайди, балки яхшиланиб боради.

2. Меҳнат ресурслари

Ҳозирги кунда жаҳонда 2,5 млрд. нафар ишчи кучи бўлиб, 2005 йилга бориб, бу кўрсаткичнинг яна 1,2 млрд. нафарга кўпаяди. Дунёда 120 млн. нафар ишсиз бўлиб, у ер юзидаги ишга лаёқатли аҳолининг 5%ини ташкил этади. Ривожланаётган мамлакатларда 61% ишчи кучи кишлок ҳўжалигида меҳнат қилса, ривожланган мамлакатларда 3-4%ни ташкил қилади.

Дунё аҳолисининг 72%дан кўпроғи аҳоли жон бошига ўртача даромад кам бўлган мамлакатларда ва фақат 28%и даромад юқорироқ бўлган мамлакатларда истиқомат қилади. Бу ўринда айрим синфлар ва аҳоли табақаларининг даромади ва харид қуввати соҳасидаги тафовутлар масаласига тўхталмасдан, шуни айтиш керакки, аҳоли жон бошига кам даромад тўғри келадиган мамлакатларда дунё аҳолисининг кўп қисми яшаши бу мамлакатларнинг кишлок ҳўжалигини юксалтиришга монёълик қиладиган жиддий омиллардан биридир, чунки даромаднинг аҳоли жон бошига бу даражада камлиги озик-овқат истеъмоли даражасинигина эмас, балки мамлакат кишлок ҳўжалигини юксалтириш учун кўпроқ капитал маблағлар ажратиш имкониятларини ҳам чеклаб қўяди.

Иқтисодий жиҳатдан ривожланган барча мамлакатларнинг кишлок ҳўжалигида банд бўлган аҳоли сони бир ўн йиллик ичида қарийб 20 млн. нафарга камайди. Ривожланаётган мамлакатларда ва Осиёдаги социалистик мамлакатларда эса кишлок ҳўжалигида банд бўлган аҳоли сони қарийб 50 млн. нафарга кўпайди. Шу билан бирга иқтисодий жиҳатдан фаол бутун аҳоли орасида кишлок ҳўжалигида банд бўлган аҳолининг улуши барча гуруҳлардаги мамлакатларда хийла камайди. Ўсиб етилган аҳолининг фақат бир қисмигина кишлок ҳўжалигида банд бўлди. Ривожланган мамлакатларда бу ҳол аниқ маҳаллий иқтисодий ва ижтимоий шароитларга қараб турли даражада рўй берди.

Ривожланган мамлакатлар кишлок ҳўжалигида банд бўлган аҳолининг салмоғи нисбатан паст бўлиб, янада пасайиб бормоқда. Бу эса, шу мамлакатларнинг кўпчилиги иқтисодиётида саноатнинг катта ўрин тутиши ҳамда кишлок ҳўжалигида фан-техника ютуқларининг кенг қўлланилиши оқибатидир. Бу шароитда майда ҳўжаликлар йўқолади ва кишлок ҳўжалигида банд бўлган аҳоли сони қисқаради. Масалан, кишлок ҳўжалигида банд бўлган аҳоли салмоғи 10 йил ичида Японияда 12%га, Францияда 8%га, Италияда 10%га камайди.

Шуни ҳам унутмаслик керакки, иқтисодий жиҳатдан юксак даражада ривожланган мамлакатларда кишлок ҳўжалигининг саноат билан интеграцияси рўй бераётган шароитда кишлок ҳўжалик жараёнларига хизмат кўрсатадиган бир қанча операциялар, жумладан, кишлок ҳўжалик маҳсулотларини қайта ишлаш бўйича бир қанча операциялар саноат қўлига ўтади ва шундай қилиб, кишлок ҳўжалиги доираси ва ундаги ишлар ҳажми, бу ишларда банд бўлган ишчи кучи қисқаради. Чунончи, минерал ўғит, хусусан, суюк ўғит солиш, бройлерлар

етиштириш, махсус заводларда мой ва сут маҳсулотларини саноат негизда ишлаб чиқариш шулар жумласидандир.

Қишлоқ хўжалиги билан боғлиқ бўлган корхоналар бир қисмининг қишлоқ жойларда жойлашиши, қишлоқ хўжалиги инфратузилмасининг аста-секин мураккаблашиши ва бошқа сабаблар шунга олиб келадики, кўпгина мамлакатларда, жумладан, ривожланган мамлакатларда ва ривожланаётган мамлакатларда иқтисодий фаол қишлоқ аҳолиси таркибида қишлоқ хўжалигида банд бўлган аҳоли салмоғи камая боради. Чунончи, 1950-1970 йилларда бу улуш АҚШда 37%дан 12%га, Японияда 1960 йилдан 1970 йилгача 54%дан 38%га, Индонезияда 1956 йилдан 1960 йилгача 81%дан 72%га, Руминияда 88%дан 79%га тушиб қолди ва ҳоказо. Шу билан бирга шаҳар аҳолисининг бир қисми қишлоқ хўжалигида ишламоқда. Бу миқдор юксак даражада ривожланган мамлакатларда жуда кам (АҚШда 1%, ГФРда 4%), ривожланаётган мамлакатларда эса анча юқори (Жазоирда 27%, Сальвадорда 19%, Филиппинда 16%, Ҳиндистонда 13%). Бу улуш аста-секин камайиб бормоқда.

Агар меҳнат билан бандлик қишлоқ хўжалигида 1990 йилда Ўзбекистонда 40% бўлган бўлса, 2000 йилга келиб у 80%ни ташкил этган. Бу кўрсаткич Бельгияда – 3%, Англияда – 2%, Голландияда – 5%, Франция – 6%, Германияда – 3% бўлган.

Бельгияда жон бошига 2000 йилда 140 кг. етиштирилган бўлса, бу борадаги кўрсаткич Буюк Британияда 64 кг., Германияда – 87 кг., Ўзбекистонда – 23 кг.ни ташкил этган. Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида банд бўлган 2 млн. нафар аҳолининг – 6%и олий, 13%и ўрта маълумотга эга.

Меҳнат унумдорлигига қуйидаги омиллар киради: техника тараққиёти, фонд билан қуролланиш даражаси, ишчи кучларининг сифати. Меҳнат унумдорлигини аниқлашда натурал, қиймат сарфлар ҳисобга олинади.

3. Қишлоқ аҳолисининг турмуш даражаси

Жаҳонда 1,5 млрд. аҳоли калорияси кам озиқ-овқат истеъмол қилади. ФАО ташкилоти маълумоти бўйича, жаҳондаги аҳолини 780 млн. оч ҳолатда, шу жумладан, Африка мамлакатларида 175 млн. аҳоли, озиқ-овқат етишмайдиган шароитида яшайди.

Аҳолини озиқ-овқат билан тўлиқ таъминлаш учун озиқ-овқат маҳсулотлари етиштириш ҳажмини ҳам кўпайтириб бориш лозим. Чунончи, аҳоли йилига 1,6%дан ўсиб борса, истеъмол этиладиган озиқ-овқат маҳсулотлари ҳажмини 1,8% ўстириш талаб қилинади.

Жаҳонда ҳозир 6 млрд. нафардан зиёд аҳоли яшайди. Ҳар йили аҳоли сони 92-93 млн. нафарга ўсиб бормоқда. 2030 йилга бориб аҳоли сони 8-11 млрд. га етади.

Аҳоли ўсган сари, уни маҳсулот билан таъминлаш масаласи ҳам ҳал этилиши зарур. Жон бошига жаҳонда 1950 йили 247 кг., 1985 йилда – 346 кг. ва 2000 йилда – 350 кг.дан озиқ-овқат маҳсулотлари етиштирилган.

Аҳоли турмуш даражасини у оладиган даромад белгилайди. Даромад номинал ва реал бўлиши мумкин.

Умумлашган турмуш даражаси кўртсаткичини ифодаловчи кўрсаткич истеъмол нархлари индекси ёки турмуш кечириш қиймати ҳисобланади. АҚШда бир йиллик минимал ҳаёт кечириш қиймати минтақалар бўйича бир-биридан фарқ қилади ва бу кўрсаткич ўртача 10-13минг долларни ташкил қилади. Масалан, агар оила 4 нафардан иборат бўлса, 2000 йилда ҳаёт кечириш учун уларга 48 000 доллар талаб этилган. Минимал ҳаёт кечириш даражаси давлатнинг аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш билан боғлиқ сиёсатини амалга оширишда муҳим роль ўйнайди.

Собиқ социалистик республикаларда аҳолининг реал даромадлари пасайиб бормоқда. Бунга сабаб – ишлаб чиқариш унумдорлигининг пасайиб, баҳолар ва ҳар хил солиқларнинг ўсиб боришидир.

Ҳамдўстлик давлатлари томонидан минимал иш ҳақи ва нафақалар ошириб борилишига қарамасдан, аҳолининг реал даромадлари пасайиб бормоқда.

Турмуш даражасини белгилашда қиймат кўрсаткичлари билан бир қаторда натурал кўрсаткичлардан ҳам фойдаланилади. Ушбу кўрсаткичлар орқали алоҳида шахс, оила ва ижтимоий гуруҳларнинг турмуш даражалари белгиланади (шаҳар, қишлоқ аҳолиси, ёш ва қариялар, эркеклар ва аёллар, ишловчилар ва шламайдиганлар ва ҳоказо).

Ушбу кўрсаткич ёрдамида аҳоли томонидан истеъмол қилинадиган озиқ-овқат (гўшт, тухум, сут, мева) ва ноозик-овқат маҳсулотлари (кийим-кечак, пойабзал, уй-жой, мебель ва ҳоказолар) аниқланади.

4. Жаҳон аҳолисининг кўпайиши, тақсимланиши ва айрим ижтимоий-иқтисодий масалалар

Қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг асосий истеъмолчилари аҳоли ҳисобланади. Шу сабабли дунё аҳолисининг кўпайиши (камайиши), ҳудудлар бўйича тақсимланиши, даромадлари ўзгаришини жуда жиддий ўрганиш талаб этилади. Кейинги 60 йил ичида аҳолининг жуда тез кўпайиши жаҳон иқтисодиёти олдида кўплаб муаммоларни қўймоқда. Буларнинг энг асосийлари кўпайиб бораётган аҳолини озиқ-овқат билан таъминлаш, борган сари озиқ-овқатнинг баланслашган, сифатли бўлишга эришиш, уларни уй-жой билан таъминлаш масалаларидир. Бу масалаларни ресурслар чекланган, айрим ҳолларда камайиб, экологик вазият ёмонлашиб бораётган шароитда ҳал этиш тақозо қилинмоқда.

Бугунги кунда дунё аҳолисининг кўпайиш тенденцияси турли материк ва давлатларда турличадир. Ижтимоий-иқтисодий ривожланган давлатларда аҳолининг ўсиши кейинги 40 йил ичида 0,5-0,6%ни ташкил этди. Европанинг айрим давлатларида (Франция, Англия, Германия, Бельгия, Швеция) бу кўрсаткич бундан ҳам паст.

Жаҳон аҳолиси сонининг динамикаси

№	Йиллар	Млн. нафар	Ўсиш миқдори, %
1	Эрамиздан олдинги	100	-
2	1000 й.	200	100
3	Эрамиз бошида	300	50
4	1000	350	16,7
5	1200	380	8,6
6	1400	450	18,4
7	1500	480	6,7
8	1600	550	14,6
9	1700	880	60,0
10	1800	1200	36,4
11	1850	1600	33,3
12	1900	1700	6,3
13	1910	1840	8,2
14	1920	2000	8,7
15	1930	2260	13,0
16	1940	2500	10,6
17	1950	3000	20,0
18	1960	3630	21,0
19	1970	4380	20,7
20	1980	5200	18,7
21	1990	6100	17,3
22	2000	9700	59,0
23	2050 (истикбол)	10400	10,7
	2108 (истикбол)		

Жаҳон аҳолиси Осиёнинг (Хитой, Шимолий ва Жанубий Корея, Ҳиндистон, Вьетнам), Лотин Америкасининг Мексика, Бразилия, Аргентина, Колумбия, Перу, Венесуэла, Африканинг Алжир, Миср, Ироқ, Мозамбик, Жанубий Африка Республикаси, Гвинея, Ангола каби давлатлари ҳисобига тез кўпаймоқда. Умуман, ер юзи аҳолиси кейинги 40 йил ичида ўртача 2%дан кўпайиб бормоқда. Бу, ўз навбатида, озиқ-овқат маҳсулотлари етиштириш кўпайтирилишини, айниқса, қишлоқ хўжалигининг озиқ-овқат маҳсулотлари етиштирадиган тармоқларига эътибор кучайтирилишини талаб қилади.

5. Озиқ -овқат ишлаб чиқариш масалалари

Озиқ-овқат муаммосининг кескинлашишига тобора авж олаётган экологик қийинчиликлар – чўллашиш жараёнининг кучайиши, кўплаб ҳайдаладиган районларда эрозиянинг авж олиши, чучук сувнинг танқислиги натижасида ирригация ишларининг секинлашиши ҳам сабаб бўмоқда.

Озиқ-овқат масаласи, айрим ривожланаётган мамлакатларга озиқ-овқат ёрдами кўрсатиш зарурлиги бир қанча халқаро анжуманларда ҳам, матбуотда ҳам муҳокама қилинди. Ривожланаётган мамлакатларга кўпгина давлатлар ёрдам тарзида озиқ-овқат (ғалла, ун, ўсимлик мойи, балиқ, консерва ва бошқалар) етказиб бермоқда. Шу билан бирга, айрим империалистик давлатлар бундай ёрдамдан ўзларининг сиёсий ва иқтисодий мақсадлари йўлида фойдаланишга ҳаракат қилмоқда.

Дунё аҳолисининг фақатгина 22%га яқини иқтисодий жиҳатдан яхши таъминланган, қолган 78%ининг йиллик даромади кам бўлиб, турмуш даражаси яхши эмас. Бу, ўз навбатида, озиқ-овқат маҳсулотларини истеъмол қилишнинг нисбатан паст бўлишига олиб келмоқда. Дунёда озиқ-овқат муаммосини ижобий ҳал этишда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ўрни катта. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти (ФАО) қишлоқ хўжалик, ўрмончилик, балиқчилик ва қишлоқ тараққиёти бўйича етакчи муассасаси ҳисобларига кўра, барча озиқ-овқат турлари бўйича (камчилик) етишмовчилик 11%ни ташкил этади. Бу кўрсаткич мол ва қўй гўшти бўйича 24%, ўсимлик ёғи бўйича 26% ва балиқ бўйича 18%.

Ривожланаётган давлатларда бугдойнинг етишмаслиги 50%га етади. Кўриниб турибдики, озиқ-овқат таъминоти масаласида дунёда жуда жиддий муаммолар мавжуд.

Аҳоли даромадининг паст бўлиши ривожланаётган давлатлар қишлоқ хўжалигининг ривожланишига энг катта тўсиқ бўлмоқда. Бундан ташқари қатор давлатларда, айниқса, Африка давлатларида сув етишмаслиги, қум кўчиши, ерларнинг асосий қисми ҳайдаладиган давлатларда эрозия жараёни кучайиши каби муаммолар ҳам қишлоқ хўжалигининг тараққиётига ёмон таъсир этмоқда.

Бугунги кунда дунё аҳолисининг 72%и жуда кам калориялик озиқ-овқат истеъмол қилади. Улар бир кунда ўртача хазм бўладиган протеин ҳисобида 68 гр. Фоқсил танаввул қилишади. ФАО маълумотида кўра, 1 кунда истеъмол қилинадиган протеин (оқсил) миқдори жон бошига 80-100 гр, оғир меҳнат қиладиганларда учун 120 гр. бўлиши керак. Бугунги кунда дунё аҳолисининг 1 млрд. нафари 90 гр. дан кам бўлмаган протеин истеъмол қилмоқда.

Кейинги 25 йил ичида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида катта ютуқлар қўлга киритилди. Мексикада Н. Борлауг бошчилигида яратилган бугдой нави ҳисобига кўпгина араб давлатларида ўз-ўзини дон билан таъминлаш имконияти туғилди. Натижада кейинги 20 йил ичида жаҳонда қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқариш ўртача 2,6-2,8%ни ташкил қилмоқда. Аҳолининг ўсиш суръати, унинг кам таъминланган қисмини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлашни яхшилаш зарулиги жаҳонда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш ҳажми йилига камида 6%дан кўпайтирилишини талаб қилади. Шу боисдан ҳам ривожланаётган давлатларда озиқ-овқат масаласини яхшилаш борасида ФАО фаол иштирок этмоқда.

**Аҳоли жон бошига бир кунда истеъмол қилинаётган
озик-овқат миқдори**

Худудлар	Калория истеъмоли, ккал			Оқсил истеъмоли, гр.		
	Ҷами	Ўсимликчилик маҳсулотидан	Чорва маҳсулотидан	Ҷами	Ўсимликчилик маҳсулотидан	Чорва маҳсулотидан
Ривожланаётган давлатлар	2219	2032	187	55,4	43,5	11,9
Жанубий ва Жанубий-Шарқий Осиё	2053	1935	118	49,6	42,0	7,6
Яқин ва Ўрта Шарқ	2657	2422	234	74,0	59,5	14,5
Африка	2208	2067	141	54,9	44,3	10,6
Лотин Америкаси	2552	2106	446	65,2	38,5	26,7
Ривожланган давлатлар	3339	2265	1073	98,4	40,4	58,0
Бутун Дунё	2590	2149	441	69,3	44,8	24,5

Дунё аҳолисини озиқ-овқат билан таъминлашни яхшилаш масаласи, аввало, ҳар бир давлатнинг имкониятларидан кенг фойдаланиш ҳисобига, бунинг имкони йўқ ҳолларда экспорт ва импорт ҳисобига ҳал этилиши лозим.

Ҳозирги пайтда ФАО ривожланаётган давлатларга қуйидаги йўллар билан ёрдам беришни рағбатлантиришга интиломда:

- ҳалокат, кулфатлар юз берганда кўрсатиладиган кўмак;
- чет эллардан харид қилиш имкониятига эга бўлмаган, лекин озиқ-овқатлар билан баланслашмаган ҳолда кам таъминланган давлатларга доимий ёрдам бериш;
- қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқариш имкониятига эга давлатларга қишлоқ хўжалигини ривожлантириш бўйича кўмаклашиш. Бу энг мақбул йўл ҳисобланади. Шунинг учун ҳам қишлоқ хўжалигини ривожлантириш мақсадида бу давлатларга кредитлар ажратиш, техника, технология, юқори унумли ўсимлик навлари, чорва ҳайвонлари етказиб бериш ишлари олиб борилмоқда.

МДХ таркибига кирувчи давлатларда ҳам қишлоқ хўжалигини ривожлантириш зарурати катта. Собиқ СССРнинг парчаланиб кетиши аҳоли турмуш шароитининг пасайишига олиб келди. БМТ маълумотида кўра, собиқ СССРда аҳолининг 5 млн. нафари кам таъминланган сирасига кирган бўлса, ҳозир МДХ давлатларида бу кўрсаткич 120 млн. кишини ташкил этади. Аҳоли

даромадлари етарли бўлмаслигининг олдини олиш бошқа тармоқлар қатори қишлоқ хўжалигининг ҳам асосий вазибаларидан биридир.

6. Қишлоқ хўжалик меҳнат ресурслари ва уларнинг ривожланиши

Дунё давлатлари иқтисодиётининг ривожланиш даражаси ҳам турлича. АҚШ, Канада, Европа давлатлари, Хитой, Ҳиндистон каби давлатларнинг қишлоқ хўжалиги яхши ривожланган. Уларда қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришида банд бўлганларнинг сони мутлақ ва нисбий камайиш тендециясига эга. Бу давлатларда саноатнинг ривожланиши салмоқли бўлиб, фан-техника ютуқлари қишлоқ хўжалигига татбиқ этилган. Натижада қишлоқ хўжалигида меҳнат унумдорлиги ошган. Бу жараён қишлоқ хўжалигида жуда кичик корхоналарнинг тугатилиши ва улар ҳажмининг ортишига олиб келди. Лекин дунёнинг кўпчилиқ давлатларида иқтисодиёт, жумладан, қишлоқ хўжалиги ривожланмаган, меҳнат унумдорлиги паст. Натижада дунё қишлоқ хўжалигида жуда катта меҳнат ресурслари банд бўлиб қолмоқда.

Ривожланган давлатларда агросаноат интеграцияси натижасида қишлоқ хўжалигининг айрим фаолият (иш) турлари саноатга ёки хизмат кўрсатиш соҳаларига ўтиб кетмоқда. Натижада бевосита қишлоқ хўжалигида банд бўлганларнинг сони камайиб бормоқда. Ривожланган давлатларда қишлоқ хўжалигида банд бўлган ҳар бир ходимга 9 та хизмат кўрсатувчи (техника, ўғит, уруғликлар билан таъминловчи, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини тайёрловчилар ва ҳ.к.) тўғри келади, яъни нисбат 1:9. 1960 йилда бу кўрсаткич 1:6 эди. Қишлоқ хўжалиги билан шуғулланувчиларнинг 0,3%и шаҳарларда туради.

Европада жойлашмаган ривожланган давлатларга АҚШ, Канада, Япония, Австралия ва Жанубий Африка Республикаси киради.

Ривожланмаган мамлакатларнинг катта қисмида қишлоқ хўжалиги аҳолининг асосий даромад манбаи ҳисобланади. Бу давлатларда ҳамда аҳолиси кўп давлатларда қишлоқ хўжалигининг меҳнатни кўп талаб қиладиган йўналишларини ривожлантириш мақсадга мувофиқ.

Ер – меҳнат жараёни учун моддий зарурий шарт-шароит ва ишлаб чиқаришнинг асосий воситаси, унинг энг муҳим моддий омилларидан биридир. Ер – халқ хўжалигининг бир қанча тармоқларида, аввало, қишлоқ хўжалиги ва ўрмон хўжалигида ишлаб чиқаришнинг табиат инъом этган асосий воситасидир. Ер бир қанча хусусиятларга эгаки, бу хусусиятлар шу тармоқларда ишлаб чиқариш жараёни характериға таъсир этади.

Жаҳон кишлок ҳўжалигида банд бўлган иқтисодий фаол аҳоли сони

Худудлар	Кишлоқ ҳўжалигида банд бўлган иқтисодий фаол аҳоли					
	млн. нафар		жамига нисбатан, %		жами иқтисодиётда фаол аҳолига нисбати, %	
	1960	1998	1960	1998	1960	1998
1. Собиқ социалистик давлатларда жумладан: СССРда	312,0	311,7	43,6	42,1	64	55
Европа	46,5	39,3	6,5	5,3	42	32
социалистик давлатлари	26,4	22,3	3,7	3,0	46	37
Осиёда	239,1	250,3	33,4	33,8	75	67
2. Ривожланган давлатларда	49,6	37,5	7,0	5,0	19	13
Европада	27,2	20,2	3,8	2,7	21	15
Бошқаларда	22,4	17,3	3,2	2,3	17	11
3. Ривожланаётган давлатларда	352,3	390,8	49,4	52,9	72	66
Африкада	66,5	76,1	9,3	10,3	78	73
Осиёда	256,0	282,3	35,9	38,2	74	68
Лотин Америкасида	29,8	32,4	4,2	4,4	49	42
4. Дунё бўйича жами	713,9	740,0	100,0	100,0	58	51

Бугунги кунда дунё аҳолисининг кўпайиш тенденцияси турли материк ва давлатларда турличадир. Ижтимоий-иқтисодий ривожланган давлатларда аҳолининг ўсиши кейинги 40 йил ичида 0,5-0,6%ни ташкил этди. Бу кўрсаткич Европанинг айрим давлатларида (Франция, Англия, Германия, Бельгия, Швеция) бундан ҳам паст бўлган.

Аҳоли сони ўсиб бориши билан уни маҳсулот билан таъминлаш масаласи ҳам ҳал этилиши зарур. Жон бошига тайёрланган маҳсулот жаҳонда 1950 йили 247 кг., 1985 йилда – 346 кг. ва 2000 йилда – 350 кг. дан тўғри келган.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. Жаҳонда ерларнинг неча фоизини ерни ҳайдаладиган ерлар ташкил этади?
2. Жаҳон аҳолиси озиқ-овқат билан тўғри таъминланмаслигининг сабаби нимада?
3. Аҳолининг турмуш даражаси ҳақида маълумот беринг.

Асосий адабиётлар

1. Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: Ўзбекистон, 1998.
2. Иоффе Я.А. Мы и планета. – М.: Политиздат, 1988.
3. Агаришев А.А. Жаҳон мамлакатлари. - Т.: Ўзбекистон, 1990.
4. Турсунхўжаев Т.Л. Хорижий мамлакатлар жаҳон иқтисодий модели. – Т., 1994 .
5. Raymond F. Hopkins, Donald J. Puchala The Global Political Economy of Food, Gower St., London, WCLE GHA, England, 1998 y.
6. www.netec.westi.edu/WebEc/webecd.html.

7-МАВЗУ. ЖАҲОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИНГ МОДДИЙ-ТЕХНИКА БАЗАСИ

1. Ишлаб чиқаришни механизациялаштириш

2. Қишлоқ хўжалигининг моддий-техника базаси

1.Ишлаб чиқаришни механизациялаштириш

Замонавий қишлоқ хўжалигини механизациялаштириш нафақат деҳқончиликни, балки чорвачиликни ҳам қамраб олади. Механизация кўрсаткичи 100 га ерга ва қишлоқ хўжалигида банд бўлган 1000 та иқтисодий фаол аҳоли сонига тўғри келадиган тракторлар сони билан белгиланади. Қишлоқ хўжалигида банд бўлган ишчи кучининг тракторлар билан таъминланганлиги бўйича энг юқори кўрсаткичлари билан экстенсив қишлоқ хўжалигини машиналаштириш йўлига ўтган кўп ерли давлатлар (АҚШ, Канада, Австралия) ажралиб туради. Гарчи, ривожланган мамлакатларнинг тараққий қилиши учун майдон миқдори ва ишда банд бўлганларга тўғри келадиган тракторлар сонининг энг юқори кўрсаткичлари хос бўлса ҳам улардаги трактор паркининг ўсиши (22%) жаҳондаги ўртача ўсиш кўрсаткичи(29%)га нисбатан суст. Ривожланган мамлакатлардаги қишлоқ хўжалигини механизациялаштириш жараёни танлаб олинган механизациялаштиришнинг мураккаб муаммолари билан боғлиқ. Бу муаммолар мухтасар қилиб айтганда, асосан, қуйидагилардан иборат:

Замонавий қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг ташкил қилиниши турли мамлакатларга кўп миқдорда машиналар келтирилишини ва бунинг учун катта ҳажмдаги қишлоқ хўжалиги маблағи ажратилишини талаб этади. АҚШда қишлоқ хўжалигини механизациялаштириш ва электрлаштириш – товар ишлаб чиқариш ва унинг маҳсулдорлигини оширишнинг асосий омилларидан биридир. Механизациялаштириш жараёни айниқса, АҚШда иккинчи жаҳон урушидан кейин тез суръатлар билан давом этди. Чунончи АҚШда 1940 йилда 1567 минг, 1950 йилда 3612 минг, 1995 йилда 4675 минг трактор бор эди. Машиналар паркининг катталиги хўжаликлар майдалашганлиги билан ифодаланади, фермаларда жуда кўп ортиқча техника сақланган.

Шу билан бир қаторда кўпгина кичик ва ўрта фермалар механизация билан кам таъминланганлар. Қиммат турадиган замонавий машиналарни сотиб олишга уларнинг қурби етмайди. Барча фермаларнинг 30%и ўз тракторига эга эмас, 34 таси эса фақат 1 тракторга эга. АҚШ қишлоқ хўжалигида электрлаштиришдан кенг фойдаланилмоқда, бир йил давомида қишлоқ хўжалигида 28 млрд. кВт/с электр энергияси ишлатилади. Ундан, асосан, суғоришда, чорвачилик, хусусан, сут чорвачилиги ва паррандачиликда кенг фойдаланилади. 666 минг ферма сут соғиш машиналари, 428 минг ферма сут сакланидиган электр совутгичлар, сув ва ем узатувчи электр қурилмаларига эга. Барча механизациялар паррандачиликда бир ишчига 200 минг бройлер товуқларга хизмат кўрсатишга имкон беради. Бир вақтнинг ўзида майда хўжаликларда барча ишлар қўл меҳнати ёрдамида амалга оширилади.

Англия қишлоқ хўжалиги юқори даражада механизациялаштирилган. Бу ҳудудда иккинчи жаҳон урушигача 50 минг трактор бўлган бўлса, 1950 йилда 325 минг, 1955 йилда 395 минг, 1958 йилда 421 минг, 1960 йилда 512 минг, 1980 йилда 524минг, 1995 йилда 526 мингтага етган. Асосан «Ферюзан» типдаги ғилдиракли тракторлар ва уларга мос қишлоқ хўжалиги транспорти ва юк ортувчи машиналардан, шунингдек, 4 ғилдиракли ва гидравлик трансшет тракторлардан кенг фойдаланилмоқда. Дехқончиликда катта айланма ҳаракатли чуқур ер ҳайдовчи омончлардан ҳам фойдаланилади. Пластмасса дренаж қувурларидан фойдаланиш усуллари ҳам тобора такомиллашиб бормоқда. Гўнг ортиш ва ташишда гидравлик ортувчи ва ташувчи механизм қўлланилмоқда. Донли экинлар комбайнларда ўриб-йиғиб олинади. Англияда 300 минг атрофида сут соғиш машиналари ишлатилади.

Францияда 1938 йилда 36 минг трактор бўлган, 1986-90 йилларда уларнинг сони 1526 мингтага етди. Кўпгина фермалар жуда қимматлиги туфайли машиналардан фойдалана олмайди, айниқса, чорвачиликда механизация даражаси жуда паст. Йирик фермалар янги машиналар сотиб олади. Баъзи ҳудудларда фермерлар кооперативларга бирлашиб, зарур қишлоқ хўжалиги техникасини харид қилишади.

Германияда қишлоқ хўжалигига капитал қўйилмалар ҳажми анча ўсди, бу эса ишлаб чиқариш жамғармаларининг ўсишини таъминлади. Агар иккинчи жаҳон урушигача бу ерда 30 минг трактор бўлган бўлса, 1950 йилда – 139 минг, 1960 йилда - 587 минг, 1985 йилда – 1526 мингтага етди. Тракторлар билан таъминланганлик бўйича ГФР ривожланган давлатлар орасида биринчи ўринни эгаллайди.

Дания қишлоқ хўжалигида трактор ва электроэнергиядан жуда кенг фойдаланилади. Мамлакатда майда дехқон хўжаликлари кўп, хусусий тракторларнинг кам бўлишига қарамай механизациялаштириш даражаси юқори. Трактор ва машиналар асосан йирик хўжаликларда тўпланган, фермаларнинг ҳаммаси сут соғиш аппаратларига эга.

**Мамлакатларнинг трактор парклари сони
бўйича жаҳонда тугган ўрни**

№	Давлат номи	Трактор парки (мингта)
1	АҚШ	4670
2	Совет СССР	2798
3	Япония	1854
4	Франция	1526
5	Германия	1500
6	Польша	885
7	Хитой	873
8	Туркия	582
9	Канада	658
10	Жазоир	67
	Дунё бўйича	24504

Италияда тракторлар сони 1950 йилда 87 минг, 1960 йилда 274 минг, 1965 йилда 511 минг, 1995 йилда – 1227 мингта эди. Техника воситалари асосан йирик хўжаликларда тўпланган. Пимоида, Ламбардия туманларида 50 ва 40 га, Сардинияда 373 га, Сицилияда 409 га ҳайдаладиган ерга 1 трактор тўғри келади. Италияда фақат 25 минг хўжалик ўз тракторига эга. 18 минг хўжалик механизация ишларида ижара хизматидан фойдаланади. Мамлакатда ҳар 1000 га ҳайдаладиган ерга 35,5 трактор, 1000 га донли экин майдонига 2 та дон комбайни тўғри келади.

Австрияда хўжалик қанча йирик бўлса, шунча кўп машинага эга.

Испанияда механизация даражаси паст, тракторларнинг умумий сони 5 баробарга ўсган. 1000 га ҳайдаладиган ерга 8 та трактор, 1000 га экин майдонига 1,5 дон комбайни тўғри келади. 1995 йилда мамлакатда 630 минг трактор бўлган.

Ривожланиётган мамлакатлар

Африканинг барча мамлакатларида 1961 йилда 27 минг трактор, 1970 йилда 344 минг, 1980 йилда 394 минг, 2000 йилда 509 минг трактор бўлган. Тракторларнинг деярли 50%и ЖАРда, 30 мингтаси Жазоирда, 18 мингтаси Марокаш, 15 мингтаси Зимбабве, 6500 таси Кенияда.

Собиқ социалистик мамлакатлар.

Собиқ СССР қишлоқ хўжалигида 1968 йилда 1,2 млн. трактор, 1970 йилда 1,27 млн., 1980 йилда 2,56 млн., 1985 йилда 2,79 млн. трактор бўлган.

Чорвачилик фемаларида сут соғиш ишларининг 60-70, сув беришишларининг – 90 фоизи механизациялаштирилган.

Механизациялаштириш ишлари собиқ ГДРда 16 марта, хусусан, алоҳида ишларни механизациялаштириш даражаси 100%га ортди. Чорвачиликда ҳам қийин ишларни механизациялаштиришда сезиларли ютуқларга эришилди.

Монголия республикасидаги машина - чорвачилик станциялари қишлоқ хўжалик бирлашмаларига хизмат кўрсатади. Ўртача олганда 1 станцияга 64 та трактор, 15 комбайн тўғри келади. Улар мамлакат қишлоқ хўжалик бирлашмаларининг 76%ига хизмат кўрсатади.

Руминия қишлоқ хўжалигида дончиликни 95-100%, кооперативлар 42-88% механизациялаштириш. 1 та тракторга 255 га қишлоқ хўжалиги майдони, 173 га ҳайдаладиган ер тўғри келади.

2. Қишлоқ хўжалигининг моддий-техника базаси

Сўнгги 15 йил ичида Польшада қишлоқ аҳолиси сони 0,5 млн. нафарга ёки 3,25%га камайди. Бу эса қишлоқ хўжалигида ишчи кучининг етишмовчилигига олиб келди ҳамда бу етишмовчилик ўрнини механизация билан тўлдириш зарурияти туғилди. Бу муаммо, айниқса, мамлакатнинг шимоли-ғарбий қисмида, жумладан, восводалар (вилоятлар)да нисбатан кескин тус олган. Бу ерларда узок муддат ичида қишлоқ аҳолиси сони мутаносиб равишда 16,7 ва 12%га камайди. Ўртача олганда мамлакат бўйича хусусий хўжаликлардан ҳар бири қишлоқ хўжалиги ерларининг 5,1 гектарида фаолият юритади. Майда товар хўжаликлари зиммасига эса қишлоқ хўжалик ерлари умумий майдонининг 85,2%и тўғри келади. Минтақани индустрлаштиришнинг паст даражадалиги яққол кўриниб турибди. Унча катта бўлмаган хўжаликка эга деҳқонлар кўшимча ишчи ўринлари ташкил этиш билан чегараланиб қолганлар.

Механизация билан таъминланганликнинг нисбатан паст кўрсаткичи 2 гектардан 7 гектаргача майдонга эга хўжаликларда кузатилди. 2 га.дан кўп майдонга эга бўлган хўжаликларда ихтиёридаги қишлоқ хўжалик ерлари кўпайиши билан тирик ишчи кучи ресурслари камайиб, механизация кучи даражаси эса ўсиб борди.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. Қишлоқ хўжалигини механизациялашнинг зарурлиги нимада?
2. Жаҳон бўйича қишлоқ хўжалиги моддий-техника ресурслари билан таъминланишининг ҳозирги ҳолати қандай?
3. Республикамизда моддий-техника таъминоти қандай тузилишга эга?

Асосий адабиётлар

1. Ламекин В.К. Мировая экономика учебник. - М.: Финанс, ЮНИТИ 1998 - 727 стр.
2. Кирев А.П. Мировая экономика. Учебное пособие для вузов. - М.: Международные отношения, № 1: Движение товаров и факторов производства.
3. Бедралов Ю.Я. Жаҳон кишлоқ хўжалиги. -Т.: Ўзбекистон, 1984.
4. www.helsinki.fi/WebEc/framed.html

8- МАВЗУ. ЖАҲОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДА ЧОРВАЧИЛИК ВА ЎСИМЛИКЧИЛИК ИШЛАБ ЧИҚАРИШИНИНГ ЖОЙЛАШУВИ ВА ИХТИСОСЛАШУВИ

1. Чорвачиликнинг табақаланиши
2. Қўйчилик ва бошқа турдаги тармоқлар
3. Дон етиштириш иқтисодиёти
4. Техник экинлар етиштириш иқтисодиёти

1. Чорвачиликнинг табақаланиши

Чорвачилик кишлоқ хўжалигининг муҳим тармоқларидан ҳисобланиб, аҳолини қимматли озиқ-овқат маҳсулотлари: сут, гўшт, тухум, саноатни эса жун, қорақўл, тери билан таъминлайди. Чорва моллари чиқиндиси – гўннг энг муҳим органик ўғит ҳисобланади. Унинг алмашлаб экишдаги роли ниҳоятда катта.

Чорвачиликни ривожлантириш кишлоқ хўжалиги олдида турган биринчи даражали вазифалардан ҳисобланади. Бу вазифани муваффақиятли ҳал этиш учун қуйидаги комплекс тадбирий чоралар ишлаб чиқилган:

- чорвачиликнинг мустаҳкам ем-хашак базасини барпо қилиш ва ем-хашакдан рационал фойдаланиш;
- барча турдаги чорва моллари ва паррандаларини кўпайтириш;
- подаларнинг маҳсулдорлигини ошириш ва молларни саноат технологияси асосида боқишга мослаштириш мақсадида чорвачиликда наслчилик ишларини яхшилаш;
- чорва молларининг янги зотларини яратиш ва мавжуд зотларини яхшилаш, чорвачиликнинг турли соҳаларини бошқаришда назарий ва амалий усуллари ишлаб чиқиш, шу асосда чорва молларини кўпайтириш ҳамда боқишнинг рационал усуллари жорий этишда зоотехника ва чорвачилик илғорларининг иш тажрибаларига кенг ўрин бериш.

Чорвачилик охириги йилларда бир қанча давлатларда маҳсулот етиштириш бўйича кишлоқ хўжалигининг бошқа тармоқларига қараганда биринчи ўринга кўтарилди.

Чорвачилик фермаларида озуқаларни тайёрлаш ва тарқатиш, сигирларни соғиш, транспорт ишлари, ҳайвонларни янги технология бўйича сақлаш механизация ва электрификация ёрдамида кенг амалга оширилмоқда.

Ривожланган давлатларда чорвачиликни индустриал асосда ихтисослашуви, йириклашуви кичик ва ўрта фермерларнинг синишига олиб келмоқда. Маҳсулдор зотларни яратишда энг муҳим бўгин селекция ҳисобланади. Йирик қорамолчилик жаҳон миқёсида бир текисда жойлаштирилган. Аргентинада яйловда боқиш жорий этилган бўлса, бошқа мамлакатларда сутчиликка ихтисослашган чорвачилик ривожланган. Сутчиликка ихтисослашган чорвачилик 2 турга бўлинади:

- йирик шаҳарлар атрофида жойлашган сутчилик қорамолчилиги;
- йирик марказлардан узоқроқда жойлашган сутчилик қорамолчилиги.

Уларда транспорт ишлари яхши жорий этилиб, пишлоқ пишириш, мой олиш ва сут маҳсулотини консервалаш ривожланган. Бунга мисол тариқасида Голландия ва Франция мамлакатларини кўрсатиш мумкин.

Чорвачилик қадимий тармоқ бўлиб, аҳолини сут, гўшт маҳсулотлари, саноатни эса ҳам ашё билан таъминлаб келган. Замонавий чорвачилик эса ҳар томонлама ривожланган. Унда йирик қорамоллар, чўчкалар ва кўйлар кўпайтирилмоқда, шимолий худудлар кийикчиликни ривожлантириб, панда маҳсулотларини олишга мослаштирилган, бошқа худудлар паррандачилик, асаларичилик ва ипакчиликка ихтисослаштирилган.

Жаҳон бўйича 2000 йилга келиб, чўчкалар 1 млрд. бошга етди. Шундан 80 млн. боши собиқ СССРда, 52 млн. боши АҚШда, 33 млн., боши Францияда, 10 млн. боши Бразилияда, 6 млн. боши Белгияда ва 2 млн. боши Швецияда.

Қорамолчилик халқ хўжалигида катта ўрин тутди ва чорвачиликнинг етакчи тармоқларидан ҳисобланади. У турли хил табиий-иқтисодий зоналарда кенг тарқалган бўлиб, умумий чорва маҳсулотлари ҳажмига гўшт ва сут билан катта ҳисса қўшади. Қорамолдан сут ва гўшт каби қимматбаҳо маҳсулотлар, озиқбоп ва техник мой олинади; Осиё ва Африканинг кўп мамлакатларида қорамолдан улов сифатида фойдаланилади, далаларни ўғитлаш учун ҳам, асосан, мол гўнги ишлатилади.

Ҳозирги вақтда ер қуррасининг турли қисмларида 300 дан зиёд қорамол зоти кўпайтирилмоқда.

Сут маҳсулотининг 60%га яқини Украина, Латвия ва Эстония Республикасида, Марказий ноқоратупроқ зонадаги туманларда, Сибирь ва Уралда етиштирилади.

Табиий яйловларга бой дашт-чўл туманларида қорамолчилик асосан, гўшт етиштириш йўналишида ривожлантирилмоқда. Бу туманларда қорамолчиликнинг асосий, кўп ҳолларда эса ягона маҳсулоти гўшт ҳисобланади. Кўпинча сигирлар соғилмайди, бузоқлар бемалол эмдириб ўстирилади.

Гўшт қорамолчилиги, асосан, Қозғистон Республикасининг жанубий ва марказий вилоятларида, Қирғизистон Республикасида, Қуйи Повалжье, Шимолий Кавказ ва Сибирда, жумладан, Бурятия Автоном Республикасида, Тува Автоном вилоятида ва бошқа туманларда ривожланган. Бу туманларда қорамолчилик, асосан, табиий озука базасида ривожланмоқда.

Бошқа туманларда қорамолчилик табиий ва иқтисодий шароитларни назарга олиб, сут-гўшт ва гўшт-сут етиштириш йўналишларида тараққий этмоқда. Шароит мавжуд бўлган туманларда ҳам серсут, ҳам гўштбоп мол зотлари урчитилмоқда.

Қозоғистон, Сибирь, Узоқ Шарқ, Шимолий Кавказ ва бошқа зоналарда бепоеъ табиий яйловларнинг мавжудлиги гўшtdор мол зотларини кўпайтиришга ҳамда ана шу яйлов ва пичанзорларда гўшт қорамолчилигини ривожлантиришга имкон беради.

Голландияда қорамолнинг 3 та зоти, чунончи, қора-ола, қизил-ола ва groningen зотлари кўпайтирилмоқда. Голландия қора-ола зоти машҳур бўлиб, кўп тарқалган, унинг энг яхши подалари Фрисландия вилояти (провинцияси)да бокилади. Бу зотдаги моллар Англия, Франция, АҚШ, Канада, Янги Зеландия, Япония ва кўпгина бошқа мамлакатларга олиб кетилган.

Ташиб борилиб соф зотига урчитилган бу мол зоти фриз номи билан аксари мамлакатларда (Англия, Франция) ёки голшино-фриз (АҚШ, Канада, Япония ва бошқаларда) маълум. Швецияда, Германия, Польша, Италия, Россия ва бошқа мамлакатларда голландия зоти маҳаллий моллар билан частиштирилди, натижада молнинг маҳаллий қора-ола зотлари яратилди. Масалан, Германияда остфриз, Швецияда швед қора-ола зоти вужудга келтирилган.

Голланд моли сут маҳсулдорлигининг юқорилиги билан ажаралиб туради. Сигирларидан ўрта ҳисобда 4250-4450 кг. сут соғиб олинади. Фрисландия вилояти (провинцияси)даги насл китобига ёзилган бу сигирларнинг ҳар бири йилига 4800 кг. сут беради.

Голланд зотли дурагай моллар Кўкон, Самарқанд, Бухоро теваракларидаги ҳўжаликларга ҳам келтирилган эди, лекин улар сезиларли рол ўйнамади ва ўрнини швиц ва қизил-чўл зотлари эгаллади.

Айршир зотининг ватани Шотландиядир. Айршир моллари Европа, Америка, Африка, Янги Зеландия, Австралия ва бошқа мамлакатлар иқлимига яхши мослашган. У Новгород, Ленинград, Москва ва бошқа вилоятларда бор.

Айршир сигирларидан ҳар бошининг ўртача оғирлиги қарийб 450-500 кг, букалариники 700-800 кг, йилига 3500-3900 кг. сут беради; сутининг ёғлилиги 3,8-4,2%. Айрим рекордчилари 10000-11000 кг. сут беради.

Джерсей зоти молларнинг энг қадимги маданиялаштирилган зотларидан бири бўлиб, Ла-Манш бўғозидаги Джерси оролида чиқарилган.

Джерсей зотли моллар бутун жаҳонга тарқалган. У АҚШда энг кўп, Англия, Австралия ва Янги Зеландияда бир оз кўпроқ бокилади.

Сигирларидан ҳар бошининг тирик вазни ўртача 350-400 кг, букалариники 600-700 кг. Говмишлари йилига ўрта ҳисобда 9-10 минг кг. сут беради, бу зотнинг асосий афзаллиги – сутининг серёғлигидир (ёғи 5-7%). Биронта мол зоти сутининг ёғлилиги жиҳатидан джерсей зоти билан тенглаша олмайди.

Швиц зоти Швейцариянинг тоғли туманларида яратилган; у шарқ томондан келтирилган, қолдиклари Швейцария ва Италияда топилган қисқа

шоҳли моллардан келиб чиққан. Швиц зоти Швейцариядан Германияга, Италия, Австрия, Франция, Чехословакия, Испания, Америкага ва Жанубий Африкага аста-секин тарқалган.

Сигирлари қарийб 550 кг, буқалари 900-950 кг. тош босади. Сутининг ёғлилиги 3,7%га яқин, сигирларининг ҳар бошидан йилига 3500 кг. сут соғиб олинади.

Швиц зоти Ўрта Осиё республикалари учун анча муҳим аҳамиятга эга, чунки Ўзбекистон, Қирғизистон, Тожикистон ва Туркменистоннинг кўпгина туманларида улардан зотларни яхшилашда фойдаланилади.

Қалмоқи зот. Бу зотнинг хусусияти шундаки, у озик танламайди ва ҳар қандай оғир шароитга ҳам мослаша олади. Юқори даражадаги хўжалик сифатларига эга бўлганлиги учун бу зотдаги қорамоллар Россияда кенг тарқалган.

Ҳозирги вақтда бу зот Шимолий Кавказда (Ставроноль ўлкаси, Ростов туманида), Қуйи Поволжьеда (Қалмоқ Автоном Республикасида ва Астрахань вилоятида) ва Қозғистонда тарқалган. Кейинги йилларда улар Сибирга (Чита ва Омск вилоятига, Бурят ва Ёқутистон Автоном Республикасига) ҳамда Ўрта Осиё республикаларига, шунингдек, Жанубий Уралга (Оренбург вилоятига) келтирилган.

Қалмоқи зотли сигирлардан ҳар бирининг тирик вазни 350-500 кг. ни ташкил этади. Етук буқаларининг тирик вазни 700-1100 кг. гача этади. Янги туғилган бузоқларининг вазни 20-30 кг. келади. Вазни 600-650 кг.ли сигирлар, 1137-1181 кг. ли буқалар ҳам учрайди. Бу зотдаги қорамоллар тез етилиувчан бўлиб, улардан сифатли гўшт олинади.

Герефорд зоти XVIII асрнинг иккинчи ярмида – Герефорд графлиги даврида (Англиянинг жануби-ғарбида) маҳаллий зотларни узоқ муддат (ўз ичида) урчишиб, яхшилаш натижасида чиқарилган.

Ҳар қандай иқлим шароитига яхши мослаша олиши туфайли кўпгина мамлакатларда, масалан, АҚШ, Канада, Аргентина, Уругвай, Австрия, Англия ва бошқа мамлакатларда урчителиди. Барча китъалардаги мамлакатларда герефорд зотли қорамоллар бошқа зотларга нисбатан кўп.

Бу зотнинг етук ёшдаги сигирлари тирик вазни 440-480 кг. га яқин, энг яхши наслчилик хўжаликларида 500-545 кг, наслдор буқаларининг тирик вазни 800-1100 кг, жадал боқилган бузоқларининг тирик вазни эса 18 ойлигида 550-610 кг. келади, сўйилганида 58-62% гўшт беради.

Абердин-ангус зот иқлим шароити оғир ва тупроғи кам унумли тоғли ўлка Шотландиянинг шимоли-шарқий қисмида (Абердин ва Ангус графлигида) маҳаллий зотларни яхшилаш йўли билан чиқарилган.

XIX асрнинг иккинчи ярмида бу зотли қорамоллар Аргентина, АҚШ, Янги Зеландия, Канада, Уругвай, Австралия, Бразилияда ва бошқа мамлакатларда кенг тарқалди. Россияга биринчи марта 1933 йилда Англиядан келтирилган, 1961 йилдан кўплаб келтирила бошланди. Волга бўйида Шимолий Кавказда, Уралда, Украинада ва РСФСРнинг Марказий вилоятларида соф зот қорамоллар репродукторлари ташкил этилди.

Германия, Англия, Голландия, АҚШ, Швецияда ва РСФСРда чорва молларининг ем-хашакка бўлган талабини ва ем-хашакнинг тўйимлилигини энергетик жihatдан баҳолашнинг янги тизими ишлаб чиқилди.

Чўчкачилик жаҳон бўйича 35% гўшт маҳсулотини беради. Гўшт масаласини ҳал этишда чўчкачилик чорвачиликнинг тез етилувчан тармоғи сифатида халқ хўжалигида катта аҳамиятга эга. Умумий гўшт етиштиришда чўчка гўшти салмоғи 20,5%ни ташкил этади. Кейинги йилларда чўчкаларнинг маҳсулдорлиги 20-25% ортди. Чўчка болаларининг етилиши 2 барабар тезлашди, 1 кг. тирик вазн ҳисобига сарфланадиган озиқ миқдори бир ярим марта камайди.

Қўйчилик жун, пўстин, гўшт, сут беради. Жун ингичка толали қўйлар қуруқ иқлими худудларда тарқалган, бўлиб, жаҳон бўйича қўйларнинг 25%ини ташкил этади.

Ярим ингичка толали жун ва гўштга мўлжалланган қўйлар қулай иқлим шароитига, дағал жунли, териси пўстинбоп, қорақўл зотлари яйлов шароитига мослашган. Қўйлар ҳайдаб боқишга жуда чидамли. Ем-хашак ва сув билан жуда оз таъминланган ерларда ҳам қўйчиликни ривожлантириш мумкин. Австралия, Шимолий ва Жанубий Африка мамлакатлари, Шарқий Хитой ва Афғонистон кенг тарқалган. Буюк Британия, Франция ва собиқ СССРнинг ғарбий мамлакатларида интенсив қўйчилик ривожланган.

Жаҳон бўйича 2000 йилда йирик қорамоллар 1 млрд. 268 млн. бош, чўчкалар 1 млрд. бош, қўйлар 1 млрд. 147 млн. бош, эчкилар 492 млн. бош, қўтос 132 млн. бош, отлар 65 млн. бош, хачир 14 млн. бош, туялар 14 млн. бош ва паррандалар 8 млрд. 930 млн. бош эди. Уларни шартли йирик қорамолга айлантирганда 1 млрд. 877 млн. бошни ташкил этади. Шундан 24%и собиқ социалистик мамлакатларда, 12%и ривожланган мамлакатларда ва 54%и ривожланаётган мамлакатлардадир.

Жаҳон бўйича охириги чорак аср мобайнида чорва молларининг шартли йирик қорамолларга айлантирилганда кўпайиб бориши 33%ни ташкил этди. Кўриниб турибдики, яъни бу борадаги кўрсаткич инсониятнинг кўпайиш (43%) даражасига нисбатан анча паст. Шу давр мобайнида отлар сони 16%га, туялар ва қўтослар 4%га камайди, қўйлар 21%га, йирик қорамоллар 36%га ва чўчкалар юқори даражада кўпайди. Жаҳон бўйича ўртача 1 бош сигирдан соғиб олинган сут 1990 йилда 2059 кг.га тенг бўлган бўлса, 2000 йилда 2160 кг. га етди. Ривожланган мамлакатларда эса, 1990 йилда 2911 кг. ни, 2000 йилда 3240 кг. ни, ривожланаётган мамлакатларда 1990 йилда 544 кг, 2000 йилда 635 кг. ни ташкил этди.

АҚШда гўшт етиштирадиган корхоналар, фирмалар билан гўштни қайта ишлаш корхоналари ўртасидаги, кредитлар олиш яхши йўлга қўйилган. Кредит ҳисобига янги техника сотиб олиш, янги чорва биноларини қуриш ва жорий харажатларни қоплаш мумкин. Мамлакатда, айниқса, федерал кредитлар тизими кенг ривожланган. Бу турдаги кредитларнинг 40%и узоқ муддатли ва 20%и қисқа муддатли кредитлардир.

Буюк Британияда ҳар йили 1 млн. тоннадан ортиқ қорамол гўшти истеъмол қилинади. Мамлакатда ўзини-ўзи гўшт билан таъминлаш даражаси 95%, ҳар йили 185-190 минг тонна гўшт экспорт ва 230-240 минг тонна гўшт импорт қилинади. Буюк Британияда ҳар йили 940 минг тонна мол гўшти етиштирилади. Бу жон бошига 22 кг. дан тўғри келмоқда. Етиштирилган гўшт таркибида парранда гўштининг салмоғи юқори. Гўшт асосан оилавий фермерлар томонидан етиштирилади. Буюк Британияда 152 минг фермер бўлиб, улар 12 млн. бошдан ошиқ қорамол боқишади. 1 та фермерга ўртача 80 бош қорамол тўғри келади.

Гўштни қайта ишлаш саноати Буюк Британияда асосий тармоқ бўлиб, бу иш билан 1,5 минг фирма шуғулланади. Уларда 120 минг ишчи банд.

2. Қўйчилик ва бошқа турдаги тармоқлар.

Жаҳон бўйича қўйлар сони куйидагича:

Собиқ СССРда	135 млн;
Австралияда	169 млн;
Янги Зеландияда	11,3 млн;
Ҳиндистонда	165 млн;
Эронда	47,5 млн;
АҚШда	13,5 млн;
Аргентинада	32,7 млн;
Туркияда	44,1 млн;
Буюк Британияда	40 млн.

Янги Зеландияда йилига 521 минг тонна қўй гўшти етиштирилади. Бу ўлка қўйгўшти етиштириш бўйича жаҳонда иккинчи ўринни эгаллайди. 29 мингта жун қирқиш пунктлари мавжуд.

Буюк Британияда ҳар йили соф тола ҳолидаги 55-60 минг тонна жун етиштирилади. Улардан 60%и гилам ва газламага ишлатиладиган Кроссберд турига киради. Мериности туридаги жун 5 минг тонна атрофида етиштирилади. Ўзбекистон Республикасида қорақўлчилик асосий тармоқ бўлиб, мамлакат иқтисодиётида муҳим ўрин эгаллайди. Қорақўлчилик тизимида 6 млн. бошдан ортиқ қўй боқилади ва ҳар йили олтинга тенг 2,1 млн. қорақўл тери етиштирилади.

Ҳозирги вақтда жаҳондаги 50 дан ортиқ мамлакатда қорақўл қўйлар боқилмоқда.

Ўзбекистонда етиштириладиган қорақўл териси энг юқори сифатли бўлиб, улар «Бухороқорақўли» фирма белгиси билан белгиланади.

Собиқ Совет тизими даврида Қирғизистон Республикаси қўйчиликнинг асосий базаси бўлиб, жун етиштириш бўйича учинчи ўринни эгаллаган. Бу ерда ҳар йили 30 минг тонна жун қирқиб олинган. Қораболта шаҳрида йирик гилам комбинатида эчкиларнинг момиқ ва жун хом ашёсидан гилам тўқилар эди.

Мустақилликка эришилгандан кейин қўйчилик тармоқлари қисқартирилиб, 10 млн. бошдан 3,5 млн. бошга, чўчкалар эса 5 маротабага камайитрилди.

2000 йилда қўйлардан 30 минг тонна жун қирқиб олинган бўлса, ҳозирда ҳар йили бундан деярли 3 маротаба кам ёки 10-11 минг тонна жун тайёрланмоқда. Бу эса Қораболта гилам комбинатини ишлатиш учун камлик қилади. Айнан шу сабабли Қораболта гилам комбинати ёпилди.

Қорақўлчилик тармоғи жуда кўп афзалликларга эга. Агар пахтачилик фермасини ташкил этишда техника, ёнилғи-мойлаш материаллари, ўғит, уруғлик сотиб олиш, ишлаб чиқариш иморатлари қуриш учун катта маблағ сарф этилса, қорақўлчиликда қўтонларни қуриш, қишда қўйларни озиқлантириш учунгина меҳнат ва маблағ сарфланади. 1 чўпонга ўтача 60 та қўй тўғри келади. Австралияда эса бу кўрсаткич 1 та фермер ҳисобига 5 минг бошни ташкил этади.

3. Дон етиштириш иқтисодиёти

Донли ўсимликлар банд этган майдон жаҳонда экин майдонларининг 50 фоизини ташкил этади (0,7 млрд. га). 2000 йилда дунёда 2 млрд. тоннага яқин дон етиштирилган. Бу жон бошига 4 ц. дан тўғри келди. 1950 йилда бу кўрсаткич 3 ц. ни ташкил этган.

Дон асосий озиқ-овқат маҳсулоти бўлиб, саноат учун хом ашё ҳисобланади. Масалан, буғдой дони Осиё, Жанубий Европа, Кавказorti ерларига, Хитойга эрамиздан 7 минг йил илгари, Жанубий Америкага 1828 йилда, АҚШга 1602 йилда, Австралияга 1788 йилда келтирилган. Буғдой ҳамма китъаларда экилади. Улар кузги ва эртапишар буғдой навлари бўлиб, инсоният учун жуда катта аҳамиятга эга асосий озиқ-овқат маҳсулоти беради.

Шоли ер юзи аҳолисининг 50%и учун асосий озиқ-овқат маҳсулоти берувчи қадимий ўсимлик тури ҳисобланади. Шоли Хитойда эрамиздан 5 минг йил илгари, Ҳиндистон 2 минг йил илгари пайдо бўлган.

Жаҳон миқёсида дон маҳсулотлари етиштириш даражаси аҳолининг ўсиб бориш даражасидан юқори суръатда ривожланмоқда. Чунончи, жон бошига ҳар йили 3,5-4 ц. дан етиштирилмоқда. Доннинг импорт этувчи мамлакатлар Ғарбий Европа мамлакатлари ҳисобланади. Биринчи жаҳон урушидан олдин доннинг жаҳон миқёсидаги экспорти ҳажми 45 млн.т.ни ташкил этган.

Четга чиқариладиган дон маҳсулотининг 95%и дон ҳолатида, буғдой маҳсулотининг атиги 8%и ун ҳолатида экспорт қилинган. Франция ўзида етиштириладиган доннинг 30%ини экспорт қилади. Уни асосан Европа мамлакатлари (45 млн. т.), Англия, ГФР, Италия, Голландия (5-6 млн. т.), Белгияга (4-5 млн. т.) олади. Доннинг йирик сотиб олувчиси Хитой, Вьетнам, Лаос, Ҳиндистон, Бангладеш, Шри-Ланка, Индонезия ҳисобланади.

АҚШ дон маҳсулотларининг энг катта ҳажмда ишлаб чиқарган мамлакатдир. Жаҳон миқёсида етиштириладиган доннинг 15% шу мамлакат ҳиссасига тўғри келмоқда. АҚШ эҳтиёжини тола таъминлаб, ҳар йили 30-35% донни экспорт қилмоқда. Охириги 10 йилликда АҚШда ҳар йили доннинг ўртача

ялпи маҳсулоти 300-350 млн. тоннани, дон маҳсулоти ҳажмининг йиллик ўртача ўсиши 4,4% ни ташкил этди. Бунга асосан экин майдонларини кенгайтириш ҳисобига (11,8 млн. гектар) ҳамда ҳосилдорликни (1990 йилда 35 ц. дан 42 ц. га.) ошириш эвазига эришилган.

Дончилик ривожланиш характериға кўра, 2 гуруҳға бўлинади:

1-гуруҳға: Европа мамлакатларида дончиликнинг ривожланиши;

2-гуруҳға: Жуда оз ерга эға ҳамда аҳолиси зич мамлакатларда дончиликни ривожлантириш.

Европа мамлакатларида ўртача жон бошиға етиштирилаётган ўртача дон миқдори юқори.(4,9 ц.-3,8 ц.). Бу ерда дон экспортға нисбатан кўпроқ импорт қилинади.

АҚШ, Австралия, Канада мамлакатлари жон бошиға дон етиштириш бўйича энг юқори ўринларни эгаллайди (10-11 ц.). Бу мамлакатлар аҳолиси жаҳон аҳолисининг 6,5%ини, ташкил этади, етиштириладиган доннинг 20%ини ишлаб чиқаради.

АҚШ дон етиштириш бўйича энг йирик ҳудуд ҳисобланади. Масалан, буғдой АҚШнинг 42 штатида экилади. АҚШда етиштирилган доннинг 67%ини маккажўхори дони, 20%ини буғдой, қолган 13%ини шоли ва арпаға ташкил этади.

Маккажўхори дони 35 штатда етиштирлади. Дон маҳсулотларини 802 мингдан ортиқ фермер хўжаликлари етиштиради.

Фермерларнинг экин майдони ўртача 216 гектарни, 1 та фермерға тўғри келадиган ер қиймати ва импорт қиймати 776 минг АҚШ долларини, машина ва иншоотлар – 62 минг АҚШ долларини ташкил этади.

1 та оилавий фермер ўртача 30 минг АҚШ доллари қийматига эға бўлган дон маҳсулотларини етиштиради. 1 та фермерға ўртача 2,4 трактор, 1,2 дон комбайни ва 2 автомашина тўғри келади.

1 та фермада 5-6 ишчи хизмат қилади. 2000 йилда АҚШ фермаларида 4,7 млн. трактор, 640 минг дон комбайнишлатилади.

АҚШда ҳар йили 27,3 млн. тонна минерал ўғит ишлаб чиқарилади.

Жаҳон бўйича ҳар йили 1867 млн. тонна дон етиштирилади.

4. Техник экинлар етиштириш иқтисодиёти

Техник экинлар ўзига хос хусусияти уларнинг юқори товарлигидир. Пахта техник экинлар орасида энг кўп етиштирилади. 1 тонна пахта хом ашёсидан 300-400 кг. тола, 100 кг. мой, 200-250 кунжара ва шелуха олинади.

АҚШда пахта суғориладиган ва суғорилмайдиган майдонларда етиштирилади. Пахта маҳсулотини етиштириш ҳажмини охириги 15- 20 йил мобайнида муттасил кўпаяди (6 млн. тонна-20 млн. тонна). Бунга экин майдонларининг кенгайиб бориши (33-34 млн. гектар) сабаб бўлади.

Ҳозирги шароитда жаҳон бўйича етиштирилган 20 млн. тонна толани 30% экспорт қилинади.

Зигир бир йиллик ўсимлик бўлиб, йилига 300 минг тонна етиштилади. Уни асосий экспорт этувчи мамлакатлар Бельгия, Рорссия, Польша, Франция, Голландия ҳисобланади. Зигир асосан Буюк Британия, Италия, Япония, АҚШ, Австралияга импорт қилинади.

Картошка - озиқ-овқат маҳсулотидир. У молларга озиқа тариқасида, глюкоза ва спирт олиш учун ҳам ишлатилади.

Охирги йилларда Ўзбекистон Республикасида йилига 300-500 минг тонна картошка етиштирилмоқда, ялпи ҳосил 300-500 минг тоннани ташкил этмоқда, 1 гектар ердан 100-120 ц. ҳосил кўтарилмоқда. Германия, Франция, Голландияда бу кўрсаткич 300-350 ц/га ни ташкил этади. Ўзбекистон Республикасида ҳар йили хорижий мамлакатлардан уруғлик картошка сотиб олишга 100 млн. доллар сарфланади. Чунки, мамлакатимизда картошкачилик учун йилига 15-20 минг тонна уруғлик материали талаб этилади.

Ўзумчилик ўзаро иқтисодий ёрдам кенгаши давлатларида 21,7% майдонда узум етиштирилади.

Собиқ СССРда узум импорти 63,6 млн. тоннани, Германияда – 10 млн. тонна, Югославияда – 2,7 млн. тонна, Венгрияда – 1,7 млн. тоннани ташкил этади.

Мой берувчи ўсимликлар – мой маҳсулотини асосан, пальма ва дала экинлари, зигир, пахта, ер ёнғок, кунгабоқар, соя каби ўсимликлар беради. Улар 95% мой берадилар.

Чой, кофе, какао. Чой асосан тропик мамлакатларда етиштирилади. Унинг ўсиши учун вегетация даврида 4000⁰ ҳарорат йиғиндиси ва 500 –600 ммю. ёмғир бўлиши талаб этилади.

Чой асосан Ҳиндистон, Хитой, Японияда, кофе маҳсулотининг 98%и Африкада – Гана, Негерая, Камерун, Бразилияда етиштирилади. Кофенинг 64-100%ини, какаоинг 1,1 млн. тоннасини Африка мамлакатлари етказиб беради. Жаҳон экспортда чой 0,8 млн. тоннани ташкил этади.

Тамаки кўп меҳнат талаб этадиган ўсимлик бўлиб, ватани Жанубий Америка (Перу). 1980 йилда жаҳон бўйича 5,4 млн. тонна чой ишлаб чиқарилган бўлса, бу кўрсаткич 1990 йилга келиб, 6 млн. тоннани, 2000 йилда 5,4 млн. тоннани ташкил этди. Шу жумладан, АҚШ ва Канадада 1 млн. тонна, Польша, Югославияда 0,4 млн. тонна, Ҳиндистон, Туркияда –1,2 млн. тонна етиштирилди. Тамаки асосан Болгария, Польша, Югославия ва МДХ, Бразилия, Аргентина ва Хитойда етиштирилади.

Жаҳонда пахта етиштириш

Техник экинлар орасида пахта энг катта аҳамиятга эга. Ундан пахта толаси, мой ва бошқа маҳсулотлар ишлаб чиқарилади. Бу борада МДХ мамлакатлари 4-ўринни, Ҳиндистон, Хитой, АҚШ 1- ўринни эгаллайди. 2000 йилда Хитойда 4,5 млн. тонна, АҚШда 32 млн. тонна, МДХда 2,5 млн. тонна, Ҳиндистон 1,5 млн. тонна пахта етиштирилди. Пахтачиликдаги иқтисодий самарадорлик, агросаноат интеграцияси ва унинг концентрациясига боғлиқдир.

АҚШда ҳар йили 4,1-4,2 млн. гектар ерда пахта етиштирилади. Пахта майдонларининг 25% суғориладиган минтақада жойлашган бўлиб, шундан 10%и ингичка толали пахта етиштириладиган ерлардир.

Ўзанинг **барбодензе** турига мансуб ингичка толали навлар 1,8 млн. гектар ерга, гербитут турлари 1,2 млн. гектар ерга экилади.

Ўрта толали пахта жаҳонда 30 млн. гектар ерга экилади.

АҚШда ўртача толали пахта 125-130 кунда етилади.

«Дехтапайин-20», «Станвили-453» навлари ва бошқа навлар экилади. Бозор конъюктурасига ва об-хаво шароитларига қараб 2650-2850 минг тонна пахта етиштирилади.

Етиштирилган пахтанинг 50%и экспорт қилинади. Жаҳон бозорида пахтанинг, аввало, ранги, толасининг узилиши, оғирлиги (гр.), ифлосланганлик даражаси ҳисобга олинади. Пахта толаси ана шу белгиларга кўра, 7 та навга бўлинади. 11 баллга эга бўлган тола яхш, 41 баллга эга бўлган тола ўртача, 71 баллга эга бўлган тола ёмон ҳисобланади.

Товарнинг нархи ҳам шунга боғлиқ. Ўртачадан юқори баҳоланиб, 11 баллга эга бўлса тола қимматроқ, 51, 61 ва 71 баллга эга тола, аксинча ўртача қимматдан паст туради. Ҳар бир той тола «Спинлаб» фирмасининг асбоби ёрдамида 7 та белги бўйича текширилади.

Толани классификациялаш натижалари пахта заводига жўнатилади.

Пахта хом ашёсига пахта заводларида биринчи ишлов берилади. 1 тонна хом ашёдан 300-400 кг. тола, 100 кг. мой ва 200-250 кг. кунжара олинади. Пахта МДХ мамлакатларида фақатгина суғориладиган ерларда, АҚШда эса суғорилмайдиган ерларда ҳам, Ҳиндистонда лалмикор ерларда ҳам етиштирилади. Охириги йилларда жаҳонда пахтачилик ривожланишини интенсивлаштириш эвазига ҳар йили етиштирилган пахта 6 млн. тоннадан 18 млн. гача етди.

Жаҳон пахтачилиги охириги 10 йилликда интенсивлаштириш эвазига ривожланди. Агар ўтган асрнинг 20- йилларида жаҳонда 1 гектар ер ҳисобига ўртача 2 ц. пахта толаси олинган бўлса, бу кўрсаткич 50 - йилларда 4 ц. ни, Мисрда 8 ц. ни, Мексикада 9 ц. ни, АҚШда 5,5 ц. ни, Туркияда 7 ц. ни ташкил этди.

2000 йилга келиб, жаҳон миқёсида 34 млн. гектарга пахта экилди, 20 млн. тонна пахта толаси ишлаб чиқарилиб, учдан бир қисми экспорт қилинди. Техник экинларнинг, шу жумладан, ўзанинг хусусияти шундаки, уларнинг товарлилик даражаси юқори, етиштириш жараёнида сарфланадиган меҳнат донли экинларга сарфланадиган меҳнатдан кўп. Техник экинлар кўпинча аҳоли зичлиги юқори бўлган мамлакатларда экилади.

Дунё бўйича пахта етиштириш салмоғи мамлакатлар бўйича қуйидагича: Хитой – 24%, АҚШ – 20%, Ҳиндистон – 13,4%, Покистон – 9%, Ўзбекистон – 6,3% ва бошқалар – 23,4%.

Дунё бўйича жами толалар истеъмолида пахта улуши қуйидагича бўлган:

1968 й. – 60%; 1980 й. – 47%; 2000 й. – 45,1%; 1974 й. – 52%; 1986 й. – 47,5%.

Охирги 10-12 йил мобайнида пахта ишлаб чиқариши ҳажми жаҳон бўйича ўртача 18,5 млн. тонна толага тенг бўлган. Пахта маҳсулотини ўртача ўсиш суръати 2% ёки 370 минг тоннани ташкил этган.

2000 йилга келиб дунё бўйича майдони 35,2 млн. гектарда пахта етиштирилган, ҳосилдорлик эса, – 26,7 ц./га тўғри келган.

Жаҳон бўйича қанд маҳсулоти қуйидаги миқдорда ишлаб чиқарилган:

1940 й. – 28 млн. 600 минг тонна;

1960 й. – 42533 минг тонна;

2000 й. – 86385 минг тонна.

Шундан, 7941 минг тонна МДХ мамлакатлари, 5700 минг тоннаси Куба, 4794 минг тоннаси Хитой, 22452 млн. тоннаси ривожланган мамлакатлар ва 40827 минг тоннаси ривожланаётган мамлакатлар ҳиссасига тўғри келади.

Қанд лавлагининг 85 фоизи, ривожланган мамлакатларда интенсив асосда, хусусан, алмашлаб экишни жорий этиш, минерал ўғитлардан самарали фойдаланиш эвазига етиштирилади. Айнан шулар эвазига жаҳон миқёсида ҳам экин майдони, ҳам ялпи ҳосил миқдори ўсиб бормоқда. Шакар қамишдан олинадиган қанд асосан ривожланаётган мамлакатларда ҳамда Куба ва Хитойда ишлаб чиқарилмоқда. Жаҳон миқёсида 2000 йилда 113 млн. тонна қанд маҳсулотини ишлаб чиқарилди. Францияда бу борадаги кўрсаткич 4,5 млн., АҚШда – 6,7 млн., Ҳиндистонда – 13,5 млн., Германияда – 4,6 млн., Хитойда – 7 млн., Австралия, Таиланд, Мексикада 10,7 млн. тоннани ташкил этади.

Ўша йили жаҳонда аҳоли жон бошига ишлаб чиқарилган қанд маҳсулотлари 20 кг. га тўғри келди.

Дон етиштиришда ривожланган мамлакатларнинг ҳиссаси айниқса, катта.

Энг кўп дон етиштирувчи мамлакатлар АҚШ, Канада, Россия, Қозоғистон ҳисобланади. Техник экинларнинг асосий салмоғини, пахта, қанд лавлаги ташкил этади. Улар озиқ-овқат ҳамда енгил саноат тармоқлари учун асосий хом ашё хизматини ўтайди.

Дунё бўйича 32 млн. гектар ерга пахта экилиб, гектаридан 10-60 ц. ҳосил кўтарилади. Пахтатачиликни, айниқса, меҳнат ресурслари билан юқори даражада таъминланган ҳудудларда ривожлантириш тавсия этилади.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. Жаҳон бўйича неча минг тонна ялпи маҳсулот етиштирилади?
2. Жаҳон бўйича неча гектар ерга дон экилмоқда? Дон етиштиришда қандай иқтисодий кўрсаткичларга эришилмоқда?
3. Ўсимликчилик маҳсулотларини етиштиришда механизация ишларининг салмоғи қай даражада?

Асосий адабиётлар

1. Мировой рынок в 1990-91 г. и перспективы на 1992 (Бики – 1991 г. № 58, стр 5-7).
2. Конъюнктура рынка (Бики – 1991 г. № 58, стр. 4).
3. Мелюхина О.Г. Фермерский зерной рынок в США – его организация и особенности ценообразования. - М.: ВНИНГЭИ, Агропром, 1992.
4. Лучкина С.А. Межотраслевая координация в мясном подкомплексе, США. Журнал. – «АП производства опыт, проблемы». № 3, 1991.
5. Терентьев А.С. Организация производства, переработка и реализация говядины в Великобритании, Журнал – «АП производства, опыт, проблемы». № 4, 1991.
6. Белова С.М. Пути уменьшения потери права и переработка молока. – ВНИИТЭИ – 1991.
7. www.netec.westi.edu/WebEc/webecd.html.

9-МАВЗУ. ЖАҲОН БОЗОРИДА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК МАҲСУЛОТЛАРИ САВДОСИ

1. Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари савдосини тартибга солиш механизмлари
2. Қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг улгуржи ва чакана савдоси

1. Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари савдосини тартибга солиш механизмлари

Халқаро савдода иштирок этаётган товарларга бўлган талаб ва таклиф савдо чора-тадбирлари асосида қисман тартибга солиб турилади. Миллий иқтисодиёт, бошқача қилиб айтганда, айрим олинган давлат иқтисодиёти товарларнинг дунё нархига кучли таъсир эта олмайди. Ҳар бир давлат иқтисодиёти олдида турли даврларда турлича вазифалар қуйилади ва улар турли иқтисодий дастаклар, чора-тадбирлар ёрдамида ечилади. Масалан, агарда давлат ўзининг товар ишлаб чиқарувчилари учун баҳони оширмоқчи бўлса, мамлакатдаги импортни камайтиради ёки экспортни кескин оширади. Ҳар икки ҳолат ҳам мамлакат ичида товар ишлаб чиқарувчилар маҳсулотига нархнинг ошишига олиб келади.

Импортни қисқартириш асосан импорт тарифлари ўрнатиш билан амалга оширилади. Бошқача қилиб айтганда, мамлакатда сотилаётган импорт товарлари учун кўпроқ миқдорда солиқ ўрнатилади. Бу, ўз навбатида, унга бўлган талабни қисқартиради.

Экспорт ҳажмини ошириш учун эса экспорт қилинаётган товарларга давлат томонидан субсидиялар берилади. Бу ҳам экспорт қилинаётган товарлар рақобатбардошлигини оширади ва экспортнинг ҳажми ошишига ижобий таъсир қилади.

Импортни камайтиришнинг яна бир йўли – бу, импорт қилинаётган товарлар турларига квоталар ўрнатишдир. Бу квоталар, импорт квоталари, деб

юрителиб, давлатга бирор турдаги маҳсулотни импорт қилиш ҳажмини белгилайди. Албатта, бу чекланиш импорт тарифига нисбатан анча самарасиз. Чунки иқтисодий манфаат божхона хизматлари кучли ривожланмаган давлатларда импорт квотасини унчалик тан олмайди ва унинг тез-тез бузилишига олиб келади.

Импортни чеклаш (импорт тарифи ва импорт квотаси воситалари билан) «савдо протекционизми» тушунчасида ўз ифодасини топади. Бу чора-тадбирлар ўз имкониятларини тугатган ҳолда давлат томонидан ишлаб чиқарувчиларнинг маҳсулотларини қатъий нархларда сотиб олиш амалга оширилади. Шу йўл билан тақлиф талабдан ошиб кетишининг олди олинади.

Ишлаб чиқарувчиларни ҳимоя қилиш мақсадида баъзан ишлаб чиқариш квоталари ҳам қўлланилади. Европанинг айрим давлатларида импорт субсидияси ҳам қўлланилади. Масалан, Францияда Европа Ҳамжамияти давлатларидан импорт қилинаётган айрим қишлоқ хўжалик маҳсулотларига импорт субсидияси ҳам ўрнатилган.

2. Қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг улгуржи ва чакана савдоси

Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари савдоси билан шуғулланувчиларни шартли равишда 2 гуруҳга –шаклланган бозор институтлари ва бошқа тайёрловчиларга бўлиш мумкин. Шаклланган бозор институтларига харидор ва сотувчилар иштироки учун махсус ихтисослашган жойлар ташкил этилган. Буларга, аввало, товар биржалари, улгуржи савдо ва аукционлар киради.

Дон ва чорва моллари, одатда, савдо биржаларида сотилади. Биржалар товарларнинг юқори даражада стандартлашган бўлишини талаб қилади. Ҳозирда товар биржаларида реал товар иштирок этмайди. Савдо фьючерс шартномалари устида бўлади. Яъни шартномалар олди-сотдиси амалга оширилади. Ҳозирда қишлоқ хўжалик маҳсулотлари савдосининг 10%и товар биржаларида амалга оширилади. Дунё савдосидаги нархлар учун асос қилиб товар биржалари нархлари олинади. Қолган бозорлардаги нархлар ҳам товар биржасидаги нарх асосида ўрнатилади.

Қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг катта қисми улгуржи бозор ва аукционларда сотилади. Улгуржи бозор ва аукционларда асосан чорва моллари, сабзавотлар, мевалар, гуллар ва тамаки сотилади.

Аукционларнинг 2 та асосий ва шароитдан келиб чиққан ҳолда ўтказилган 3 та иккиламчи тур мавжуд:

Асосий аукционга Англия ва Голландия аукционлари киради.

Англия аукционидан товар сотиб олувчилар ўзаро рақобатга киришадилар ва товар нархи ошиб боради.

Голландия аукционидан товарнинг дастлабки нархи баланд қўйилади ва савдо жараёнида у пасайиб боради. Бу аукцион АҚШда қисман, Канада ва Европа давлатларида яхши ривожланган. Бундан ташқари иккиламчи аукцион, бир марта рақобатланувчи аукцион ва ёпик аукционлар мавжуд.

Дон ва бошқа қишлоқ хўжалик маҳсулотлари, чорва моллари кўпгина давлатларда хусусий улгуржи савдо билан шуғулланувчи воситачилар, савдо ва қайта ишлаш билан шуғулланувчи фирмалар томонидан харид қилинади. Улар агентлар ва олиб-сотарларга бўлинади. Агентлар сотувчи ва олувчини учраштиради, ўзлари сотиб олмайди, ўртада воситачилик вазифасини бажаради. Уларга озиқ-овқат брокерлари комиссиянерлари киради. Олиб- сотарлар товарларни сотиб олиб, ўзлари уларни мустақил сотадилар. Олиб- сотарлар ўзларига таваккалчилик (риск) асосида иш юритадилар.

Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишловчи фирмалар фермерлар билан тўғридан-тўғри шартномалар асосида ҳам маҳсулот сотиб оладилар.

Бир қисм қишлоқ хўжалик маҳсулотлари фермерлар кооперативлари томонидан сотиб олинади.

АҚШда товар-кредит коорпарац.иялари мавжуд бўлиб, улар давлат дастури асосида фермерлардан товарлар сотиб оладилар.

Ривожланган давлатлар чакана савдосида чакана савдо занжирлари, супермаркетлар ва савдо марказлари асосий ўрин тутади.

Чакана савдо занжирлари – бир фирмага қарашли энг камида 11 та дўкони бўлган савдо тармоғидир. Ҳозир АҚШда 60% қишлоқ хўжалик маҳсулотлари чакана савдоси шу тартибда амалга оширилади.

Супермаркетлар – савдо ҳажми 400-2500 м² бўлган савдо дўконларидир.

Савдо дўконлари 2500 м² дан кам бўлмаслиги керак.

Европа Ҳамжамиятида 60-80% қишлоқ хўжалик маҳсулотлари чакана савдоси супермаркет ва савдо марказларида амалга оширилади.

Дунёнинг ривожланган давлатларида озиқ-овқат маҳсулотларини уйдан ташқарида истеъмол қилишнинг улуши ошиб бомроқда. Овқатга сарфланаётган харажатларнинг АҚШда 43, Европа давлатларида 25 фоиз уйдан ташқарида сарфланмоқда.

Импортни қискартириш асосан импорт тарифлари ўрнатиш билан амалга оширилади. Импортни камайтиришнинг яна бир йўли – бу, импорт қилинаётган товарлар турларига квоталар ўрнатишдир. Импортни чеклаш (импорт тарифи ва импорт квотаси воситалари билан) савдо протекц.ионизми тушунчасида ўз ифодасини топади.

Экспорт ҳажминини ошириш учун эса экспорт қилинаётган товарларга давлат томонидан субсидиялар берилади.

Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари савдоси билан шуғулланувчиларни шартли равишда 2 гуруҳ шаклланган бозор ва бошқа тайёрловчига бўлиш мумкин.

Ҳозирда қишлоқ хўжалик маҳсулотлари савдосининг 10%и товар биржаларида амалга оширилади.

Ривожланган давлатлар чакана савдосида асосий чакана савдо занжирларини супермаркетлар ва савдо марказлари ташкил этади.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. Жаҳон бозорида қишлоқ хўжалик маҳсулотлари савдосининг ўрни қандай?
2. Импортни чеклашнинг қандай усуллари бор?
3. Экспорт ҳажмининг ошишига қандай омиллар таъсир кўрсатади?

Асосий адабиётлар

1. Мировой рынок в 1990-91 г. и перспективы на 1992 (Бики – 1991 г. № 58, стр 5-7).
2. Конъюнктура рынка (Бики – 1991 г. № 58).
3. Мелюхина О.Г. Фермерский зерной рынок в США – его организация и особенности ценообразования. - М.: ВНИНГЭИ, Агропром, 1992.
4. Лучкина С.А. Межотраслевая координация в мясном подкомплексе, США – АП производства опыт, проблемы. № 3, 1991.
5. www.sosig.ac.ukwww.helsinki.fi/WebEc/framed.html.

10-МАВЗУ. ХАЛҚАРО ИЛМИЙ-ТЕХНИКАВИЙ ВА ИҚТИСОДИЙ ИНТЕГРАЦИОНАЛ РИВОЖЛАНИШДА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИНГ ЎРНИ

1. Жаҳон қишлоқ хўжалигининг табиий шароитлари, ривожланиш омиллари ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг жойлашиши
2. Жаҳонда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш ва унинг истеъмоли ривожланишнинг асосий тенденциялари
3. Халқаро иқтисодий алоқалар ва уларнинг ривожланиши

1. Жаҳон қишлоқ хўжалигининг табиий шароитлари, ривожланиш омиллари ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг жойлашиши

Дунёда ишлаб чиқариш кучлари ўсиб бориши билан жаҳон қишлоқ хўжалиги тараққиётида ҳам катта ўзгаришлар юз бермоқда. Олдин қишлоқ хўжалиги асосан табиий-иқлим шароитига боғлиқ ҳолда ривожланган бўлса, ишлаб чиқариш кучлари ўсиши билан бу боғлиқлик қисман камайиб бормоқда. Илм-фан ривожланиши натижасида экинларнинг табиий шароитларга мос янги, серхосил навлари, сермахсул, зотли чорва моллари яратилмоқда. Бундан ташқари иссиқхоналарнинг қурилиши илгари етиштириш мумкин бўлмаган экин турларини совуқ зоналарда ҳам етиштириш имконини бермоқда.

Техниканинг ривожини сув билан кам таъминланган ерларга сув олиб келиш ёки ер ости сувларидан самарали фойдаланиш имконини яратди. Транспорт, йўлларнинг ривожланганлиги, музхоналарнинг пайдо бўлиши кабилар қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини жойлаштириш тамойилларини ўзгартириш имконини берди. Энди тез бузулившан ва асосан истеъмолга мўлжалланган маҳсулот турларини аҳолига яқин ерларда эмас, балки энг катта самара берадиган ерларда етиштириш имконияти туғилди. Бир сўз билан

айтганда, ишлаб чиқариш кучларининг тез ривожланиши жаҳон қишлоқ хўжалигининг ишлаб чиқариш омилларидан, энг аввало, ердан фойдаланиш имкониятларини кенгайтирмоқда. Шу билан биргаликда дунё аҳолисининг тез кўпайиб бориши ва мавжуд аҳолини баланслашган озиқ-овқат билан таъминлашни яхшилаш зарурати жаҳон қишлоқ хўжалигининг тез суръатлар билан ривожлантиришни талаб қилади.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришга қулай жойларнинг асосий қисми ўзлаштирилиб бўлганлиги жаҳон иқтисодиёти олдида катта муаммоларни вужудга келтиради. Чунки қишлоқ хўжалигига янги ишлаб чиқариш омилларини жалб этиш нисбатан анча қимматга тушади. Бу, ўз навбатида, жуда катта молиявий ресурсларни талаб қилади. Жаҳон давлатлари иқтисодий ривожланиш даражасининг ҳар хил бўлиши бу масалани янада мураккаблаштиради. Чунки янги ўзлаштирилиши мумкин бўлган ерларнинг асосий қисми иқтисодиёти паст ёки ривожланаётган давлатларга тўғри келади.

Маълумки, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ташкил этиш табиий шароитларга (ҳарорат, рельеф, намлик билан таъминланганлик ва ҳ.з.) боғлиқлигини йўқотиш мумкин эмас.

Қишлоқ хўжалиги учун ер юзининг текис қисми катта аҳамиятга эга. Маълумотларга кўра, ер юзининг текис қисми 57%ни ёки 84,9 млн. кв. км. ни ташкил этади. Шундан 16,3 млн. кв. км. музликлар, 3,2 млн. кв. км. қўллар, сув ҳавзалари ва дарёлардир. Тоғлар билан 64 млн. кв. км. банд. Жами қуруқликнинг 22,5 млн. кв. км. қишлоқ хўжалиги учун яроқли эмас. 37,5 млн. кв. км. ўзлаштириш учун жуда катта маблағларни талаб қилади. Бу харажатлар учун жаҳон иқтисодиёти ҳали тўлиқ тайёр эмас. Бор-йўғи 9 млн. кв. км. ёки жами қуруқликнинг 6%и ўзлаштириш учун катта харажатлар талаб қилинмайдиган захира ерлардир. А.М.Рябчиковнинг маълумотларига кўра, ер юзи қуруқлигининг 13%и (қишлоқ аҳоли пунктлари ва чорва фермалари ерлари билан биргаликда) қишлоқ хўжалиги билан банд. Яйлов ва пичанзорлар 19%ни ташкил этади. Бошқача қилиб айтганда, ўсимликчилик ва чорвачиликда ер юзи қуруқлик қисмининг 32%идан фойдаланилаяпти. Европада қуруқликдаги ернинг 32 фоизи ўсимликда банд, ва 19 фоизи яйлав ва пичанзорлардан иборат. Бу кўрсаткичлар мутаносиб ҳолда Осиёда 21 ва 15, Африкада 11 ва 23, Шимолий Америкада 12 ва 18, Жанубий Америкада 8 ва 19 ва Австралияда (Океания давлатлари билан биргаликда) 5 ва 51%ни ташкил этади. Бу борадаги кўрсаткичлар давлатлар ўртасида ҳам кескин фарқ қилади. Энг катта ер майдонига эга давлатларда бу кўрсаткичлар тегишли равишда қуйидагичадир: Россияда 12 ва 18, Канадада 5 ва 12, Хитойда 12 ва 27, АҚШда 18 ва 23, Бразилияда 4 ва 14, Австралияда 5 ва 54, Хиндистонда 51 ва 7 ва Аргентинада 12 ва 40%.

Қишлоқ хўжалигини юритишда ҳароратнинг аҳамияти ҳисобга олинган ҳолда ер юзи қуйидаги 4 та катта зонага бўлинган:

1. Совуқ зона. Бу зонада ҳарорат 1200 даражадан паст. Бу зонанинг ўзи ҳам 2 га бўлинади: А) жуда совуқ (400 даражадан паст) ва б)совуқ (400-1200 даража). Бу зонада айрим эртаги сабзавотлар етиштириш мумкин.

2. Ўртача (етарли) хароратдаги (1200-4000) зона. Бу зонада бугдой, маккажўхори, шоли, соя, канд лавлагли ва турли дуккакли экинлар етиштирилади.

3. Илиқ (4000-8000) зона. Пахта, кузги бугдой ва бошқа кўп йиллик экинлар (мевалар) етиштирилади.

4. Иссиқ (8000 дан юқори) зона.

Кишлоқ хўжалигини юритишда намликнинг, сувнинг аҳамияти катта. Бу, айниқса, илиқ ва иссиқ зоналарда муҳим омилдир. Чунки бу зоналарда ўсимлик талаб қиладиган намликнинг камайиш коэффициенти 0,5дан юқори. Бу эса қўшимча суғоришни талаб қилади. Акс ҳолда ҳосилдорлик жуда паст бўлади, айрим ҳолларда эса мутлақо маҳсулот олиш мумкин эмас. Шу муносабат билан жаҳон кишлоқ хўжалиги 3та зонага бўлинади:

– намлик билан яхши, етарли таъминланган зона;

– намлик билан камроқ таъминланган зона;

– намлик билан жуда паст даражада таъминланган, куруқ зона.

Ҳозирда суғориладиган зоналарда 1 га экин майдонига 12000-14000 куб.м. сув (парланишлар ва ариқларди ер остига сингиб кетишлар билан бирга) сарфланмоқда. Бугунги кунда жами дарёлар ва ер ости сувларидан 2500 куб.км. ёки жами тоза чучук сувнинг 6%и кишлоқ хўжалиги учун ишлатилмоқда. Сув билан энг яхши таъминланган давлатларга Бразилия, Россия, Ҳиндистон, Хитой, Канада, АҚШ, Колумбия, Австралия ва Зоир киради. Жаҳон кишлоқ хўжалиги ирригация тизимининг ривожига кўра, 10 та зонага бўлинган. Ўзбекистон Республикаси ирригация тармоғи энг яхши ривожланган давлатлардан саналади.

Ривожланган мамлакатларга АҚШ, Япония, Буюк Британия, Франция, Италия каби мамлакатлар киради. Улар жаҳон ҳудудининг 8%ини ва бу мамлакатлар аҳолиси дунё аҳолисининг 14%ини ташкил этадилар.

Ривожланган мамлакатлар кишлоқ хўжалигининг иккинчи жаҳон урушидан кейинги даврлардаги ўзига хос хусусияти шундан иборатки, уларда фан-техника инқилоби ютуқларидан фойдаланиш ва хўжаликларни йириклаштиришни талаб этадиган саноатлаштиришнинг кишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришида таъсири яққол сезиладиган бўлади.

Кишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни концентрациялаш жараёни кучли бўлиши натижасида майда ва ўрта-ҳол фермерлар оммавий равишда тугаб борди. Монополистик капитал ҳукмронлиги кучаймоқда, деҳқонларнинг ўз ерларидан ҳайдаб чиқарилиши, монополияларнинг меҳнаткашлар ҳуқуқларини поймол қилиши деҳқонлар ҳамда фермерларнинг қаршилигига учрамоқда. Масалан, жаҳон бўйича кишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг асосий экспортери АҚШ, ривожланган мамлакатлардаги бугдой экспортининг 45%ини, макка донининг 55%ини, арпанинг 10%ини ва пахтанинг 33%ини етказиб беради. Йирик капиталистик мамлакатлар конъюнктурасини сақлаб қолиш мақсадида, кишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришда ҳар хил йўл-йўриклардан фойдаланилади.

Англияда субсидия тариқасида фермерларга азот ва фосфор ўғитлари қийматининг 40-50 фоизиберилади.

Францияда субсидия ҳисобига суғориш ишлари сарфининг 45%ини ва йўл қуриш ишлари харажатлари ҳукумат зиммасида. Юқоридаги мамлакатларда, интенсивлаштириш эвазига майда фермерлар синиб, йирик хўжаликлар тикланмоқда. АҚШда охириги 20 йил мобайнида 2,6 млн. майда фермерлар синган.

Ривожланган мамлакатларда қишлоқ хўжалигининг машина тизимига ўтиши 10-15 йилни талаб этди.

Қишлоқ қўжалигини тракторлар билан таъминлаш 1960 йилга нисбатан Нидерландияда 7, Германияда – 10, Данияда – 10, Италияда – 7 маротабагача ошган.

АҚШда фермерлар томонидан етиштирилган маҳсулотни истеъмолчиларга ташиб ўтиш мақсадида (500 млн. т. юкни) 25 минг рефрижераторлар хизмат қилмоқда. Чорва молларини ташувчи машиналарни 1 таси 80 та йирик қорамол, 260 та чўчка ва 6 минг бош паррандани ташиб ўтиш имконига эгадир.

Калифорния штатида мамлакатдаги помидор маҳсулотининг 90%и етиштирилади. Техас штати мамлакатда мол гўштини етиштириш бўйича биринчи ўринда туради.

АҚШ қишлоқ хўжалиги етиштириладиган мева, сабзавот, полиз, картошка, гўшт, тухум, маҳсулотларини тоза саклаш мақсадида омбор ва совитгич-музхоналар билан таъминланган. АҚШда суғориш тизими деҳқончиликда 15% майдонда жорий этилган, суғориладиган ерларда етиштирилган маҳсулот мамлакатда етиштириладиган маҳсулотнинг $\frac{1}{3}$

қисмини ташкил этади.

АҚШ ҳар йили 140-150 млрд. доллар қийматига эга бўлган маҳсулотни, шу жумладан 45 млн. тонна макка дони, 36 млн. тонна бугдой, 20 млн. тонна ловия экспорт қилади. АҚШдаги озиқ-овқат подкомплекси юқори даражада ривожланган маркетингга эга. АҚШ қишлоқ хўжалигида асосан оилавий фермерлар фаолият кўрсатади. Улар қишлоқ хўжалиги корхоналарининг 99%ини ташкил этиб, мамлакатда етиштирилган ялпи маҳсулотнинг 93%ини беришади.

Озиқ-овқатнинг қолган қисми акционерлик компаниялари ҳисасига тўғри келади.

2000 йилдан АҚШда 2,1 млн. оилавий фермер фаолият кўрсатди. Битта оилавий фермер ҳар йили ўртача 83 минг долларлик маҳсулот етиштиради. Фермерларнинг ҳар бири ўртача 187 гектар ерга. Ҳар гектар ер қиймати 250 минг долларга тенг. 2-3 ишчи ва 140 минг доллар қийматига эга бўлган ишлаб чиқариш фондларига эга.

Буюк Британияда фермерларнинг 50%и ерни ижарага олади, қолганлари асосан майда ва ўртаҳол фермерлардир. Ўртача ҳар бир фермер 50 гектар ерга эга. 2-20 гектар ерга эга фермерлар ҳам учрайди.

Буюк Британияда қишлоқ хўжалигининг асосий тармоғи чорвачилик ҳисобланади. Чунки, бу мамлакат табиий яйлов ва пичанзорларга бой. Бу 1 бош сигирдан соғиб олинадиган сут кунига 4350-5000 литрни ташкил этади.

Товар-сут маҳсулоти етиштирадиган фермерларда ўртача 70 бошдан зиёдроқ қора-мол сақланади. Кейинги пайтларда 10 литр сутнинг таннарихи 18 пенсадан 11 пенсага қисқарди.

Буюк Британияда ўсимликчилик тармоғи ялпи маҳсулотнинг 30%ини беради. Шундан 8%и мева, сабзавот, 5,4%и картошка, 9,5%и дон маҳсулоти ва 2,1%и қанд лавлагидир.

2. Жаҳонда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш ва унинг истеъмоли ривожланишининг асосий тенденциялари

Жаҳон қишлоқ хўжалиги олдида турган энг асосий вазифа – дунё аҳолисини баланслашган озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлашдир. Бу қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ҳеч қандай қайта ишловларсиз истеъмол қилиш ва қайта ишлаш саноати учун керакли маҳсулотларни етказиб бериш йўли билан амалга оширилади.

Дунё давлатлари аҳолисининг миқдори ва ўсиш суръатлари турлича бўлиши қатор мураккабликларни юзага келтиради. Бугунги кунда аҳолининг катта қисми Хитой, Ҳиндистон, Япония, Шимолий ва Жанубий Корея, Вьетнам каби давлатларга тўғри келади. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг катта қисми эса Европа давлатлари, АҚШ, Канада, Россия давлатларида етиштирилади. Африка, Лотин Америкаси, Осиёнинг ривожланаётган қатор давлатлари асосан қишлоқ хўжалиги билан шуғилланишса-да, умумий иқтисодий таъминот ривожланишининг пастлиги аграр тармоқ самарадорлиги кескин пасайишига сабаб бўлмоқда. Натижада ер юзи аҳолисини қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан бир меъёрга таъминлашда катта қийинчиликлар вужудга келмоқда. Ер юзи табиий-иқлим шароити, намлик билан таъминланганлиги каби қатор объектив сабабларга кўра, турли минтақаларда турли қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирилади. Масалан, дон ва айниқса, озиқ-овқат учун энг қимматли бўлган бугдой АҚШ, Канада, Европа давлатлари, Хитой ва Россияда кўпроқ етиштирилади. Албатта, Осиё ва Африканинг айрим давлатларида ҳам бугдой етиштирилади. Лекин унинг сифати, миқдори, ҳосилдорлиги етарли даражада эмас. Техника экинлари ва шולי кўпроқ Осиё, сабзавот Европа давлатларида етиштирилади. Чорвачилик маҳсулотлари ер юзининг барча минтақаларида етиштирилсада, унинг миқдори турли зоналарда турлича. Африкада қишлоқ хўжалиги, жумладан, чорвачилик маҳсулотлари етиштириш ҳажми жуда кам. Африканинг цеце чивини учрайдиган минтақаларида чорвачилик деярли ривожланмаган. Ўсимлик ёғи учун маҳсулотлар асосан АҚШ, Аргентина, Жанубий Европа давлатларида етиштирилади. Экватор атрофида жойлашган давлатларда кўпроқ меваларнинг шу минтақаларга хос турлари – мандарин, апелсин, банан кабилар етиштирилади. Бу ҳолат кучли товар айрибошлаш йўлга қўйилишини,

давлатлар, минтақалар ўртасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари савдосининг яхши ривожланишини талаб этмоқда. Мамлакатлар иқтисодиётининг жуда нотекис ривожланганлиги, турли сиёсий сабаблар бу масалани самарали олиб боришда катта қийинчиликлар туғдирмоқда. Шунга қарамасдан, дунё аҳолисини қишлоқ хўжалиги, айниқса, озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлашни яхшилаш борасида қатор ишлар амалга оширилмоқда. Бу йўналишларга қуйидагилар қиради:

- турли сабабларга кўра (уруш, давлат тўнтариши, катта табиий офатлар) ўз аҳолисини минимал озиқ-овқат билан ҳам таъминлай олмаётган давлатларга бир ёки кўп марталик ёрдам кўрсатиш. Бу турдаги ёрдам бериш заруратини камайтириш йўллари топиш устида БМТ ва ривожланган давлатлар тинмай ишламоқдалар. Албатта, бу турдаги ёрдамни камайтириш учун, энг аввало, урушларнинг олдини олиш, дунёда тинчлик ўрнатиш устида ҳаракатлар қилинмоқда;

- ривожланаётган давлатларга ривожланган давлатлар томонидан жуда паст фоизларда кредитлар (қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини харид қилиш учун) ажратиш йўли билан, баъзан эса гуманитар ёрдам сифатида маҳсулотлар етказиб бериш. Бу асосан иқтисодиёти бир томонлама ривожланаётган жуда камбағал ва қишлоқ хўжалигини юритиш мумкин бўлмаган давлатларга нисбатан амалга оширилади.

- ривожланаётган давлатларда қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга йўналтирилган ёрдамлар. Бу энг мақбул йўналиш бўлиб дунёда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш кўпайишига, мавжуд имконият ва омилларнинг ишга туширилишига, натижада дунё аҳолисини шу маҳсулотлар билан таъминлаш яхшиланишига олиб келади. Кейинги 30 йил ичида шу йўналиш асосий ҳисоланди ва бу борада қатор амалий ишлар қилинди. Жумладан, Мексикада яратилган тез-пишар, сувга чидамли, сифати яхши серҳосил буғдой навининг кўплаб Африка ва араб давлатларига жойлаштирилиши ўтган аср 80-йилларига келиб, бу давлатларда буғдой етиштириш кўпайишини таъминлади. 80-йилларнинг охирига келиб, уларнинг айримлари буғдой экспорт қиладиган давлатларга ҳам айланишди. Англия, АҚШ, Италия ва Исроилда яратилган сут йўналишидаги қорамолларнинг янги зотлари дунё давлатларига қисман тарқатилиши бу борадаги вазият яхшиланишига олиб келмоқда.

Жаҳон қишлоқ хўжалиги тараққиёти дунё давлатлари иқтисодиётининг ривожланиш даражаларига боғлиқ. Дунёнинг ривожланган давлатлари ҳозирги кунда ўз қишлоқ хўжалигининг ривожланиши учун 350 млрд. АҚШ доллари миқдорида субсидия ажратмоқдалар. Бу ҳам ижобий самара бермоқда.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотиш ишларини йирик компаниялар қўлларида. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш ва сотиш ишларини монополистик компаниялар эгаллаб олганлар. Маҳсулотларнинг саноат йўли билан қайта ишлаш ва хўжаликларни техника билан қайта қуrollантириш учун фермерларга кредит бериш, шу компаниялар эътиборида.

Туркия аҳолиси 50 млн. нафарини ташкил этади. Бу ерда кишлок хўжалигининг асосий тармоғи деҳқончилик ҳисобланади. Мамлакатда 22 млн. га ер ҳайдалиб экилади. Дон экинлари майдони 15 млн. га, ҳосилдорлиги 20,4 ц/га.

Пахта 724 минг гектар ерга экилади. Меванинг 38%, пахтанинг 22%, сабзавотнинг 13% фоизи экспорт қилинади.

Маълумки, АҚШ ғўзанинг ер юзида энг кенг тарқалган гошпиум Хирзутум нави ватани ҳисобланади. Бутун ер куррасидаги пахта етиштириладиган 33 млн. гектарнинг 30 млн. гектарига ғўзанинг шу турига мансуб навлари экилади. АҚШда бозор конъюнктураси ва об-ҳаво шароитларига қараб, йилига 2150 – 2850 минг тонна пахта етиштирилади.

Пахтани жаҳон бозорида сотишда, энг аввало, унинг ранги, толаси узунлиги, пишиш муддати, узилганда чўзилиш, нисбий узилиш оғирлиги, ифлосланганлик даражаси ҳисобга олинади. Шу белгилар асосида пахта 7 та навга бўлинади. Шунда 11 баллга эга бўлган тола элита, 41 балл олган тола ўртача, 71 балл олган тола ёмон ҳисобланади.

Агар тола ўртачадан юкори баҳоланиб, 11, 21, 31 баллга эга бўлса, у ҳолда бундай тола кимматроқ туради ва бунда жаҳон бозорида ўртача қийматиға қўшимча коэффициент қўшилади. Агар 51, 61, 71 баллдан юкорироқ бўлса, аксинча, ўртача қийматдан пасайиши юз беради.

Хар бир той тола «Скинлаби» фирмаси асбоби ёрдамида пахта маркентингининг юкорида қайд этилган 7 та белгиси бўйича текширилади. Толани классификациялаш натижалари пахта заводига жўнатилиб, хар бир тойға ёпиштирилади.

Фермер толанинг қаердалигини ва қандай баҳоланганлигини билади. У харидор топгандан сўнг, унга фалон рақамлик шунча тойларни ортиб бериш кераклигини омбор хизматчисига қўнғироқ қилиб, айтиб қўйса, кифоя.

АҚШдаги пахта заводалари катта эмас. Пахта тозалаш машиналарининг унумдорлиги соатига 10-15 той (ёки 2-3 тонна). Завод қошида 11 минг тойдан иборат тайёр маҳсулот сақланадиган 3 та катта омбор бор, умумий сиғими 6-7 минг тонна бўлган бу омборлар 600 фермерға хизмат қила олиш курбига эга. Пахта АҚШда 14 штатда етиштирилади.

Ўзбекистон Республикаси жаҳонда пахта етиштириш бўйича тўртинчи ўринда туради. Республикаси хрижий мамлакатлар билан савдо алоқасидан тушган даромаднинг 80 фоизи пахта ҳисобига олинади.

3. Халқаро иқтисодий алоқалар ва уларнинг ривожланиши

Ўзбекистон 70 дан ортиқ мамлакат томонидан тан олиниб, улар билан дипломатик алоқалар ўрнатган.

Тошкент шаҳрида 50 дан ортиқ мамлакатнинг элчихоналари бор. Ўзбекистонда етиштирилган маҳсулотларнинг 80%и экспорт маҳсулотлари бўлиб,

Россия, Украина, Белоруссия, Туркия, Бельгия, Буюк Британия, Франция, Индонезия, АҚШ, Финландия, Швейцария мамлакатларига жўнатилади.

Республика Ўзбекистон – Теджен – Серакс темир йўли қуришга ўз хиссасини қўшган. Транссиё магистралли Покистон билан Туркия ўртасида алоқани яхшилашга қўмаклашади.

Маълумки, жаҳондаги қишлоқ хўжалик маҳсулотлари экспортининг 60 фоизи ривожланган мамлакатлар хиссасига тўғри келмоқда. Ўзбекистон Россиядан олган ёғоч ва қоғоз маҳсулотлари ҳисобига бу турдаги маҳсулотларга бўлган эҳтиёжини тўлиқ қондиради.

Ўзбекистон Республикасининг Саноат-қурилиш вазирлиги ва Туркиянинг «Темпа сабанчи» фирмаси ўзаро ҳамкорликда ишлаб, 2 та заводни ишга туширишган.

Сув иншоотларини қуриш давлат комитети «Акренал» Ўзбекистонда қўриқ ва бўз ерларда пахтани қайта ишлаш корхоналарини қуриб, ишга туширди.

Ҳозирги кунда Ўзбекистонда 2000 дан ортиқ ҳар хил ҳамкорлик корхоналари бирлашиб, турли маҳсулотлар ишлаб чиқармоқда. Бунга «Coca-Cola», «Pepsi-Cola» (АҚШ), «Rank-Kserox» (Англия), «Mersedez-Benz» (Германия), «Burelv» (Туркия) мисол бўла олади.

Халқаро иқтисодий алоқалар қишлоқ хўжалиги бўйича кенг миқёсда ривожланиши мумкин. Ривожланган мамлакатларда ташқи иқтисодий алоқаларда импорт аграр протекционизм асосида жорий этилади. Протекционизм йирик фермерлар томонидан капитални тўплашда муҳим роль ўйнайди, айниқса, монополистик капитални ривожлантиради (майда хўжаликлар емирилади). 1957 йилда Европадаги айрим мамлакатлар томонидан ташкил топган Европа Иқтисодий Ҳамкорлиги (ЕИХ) Франция, ГФР, Италия, Бельгия, Нидерландия, Люксембург, Дания, Ирландия ўртасидаги савдо-сотиқни ривожлантириш учун ўрнатилган айрим чегараларни очиб бериш имкониятини тўғдиради: умумий бож хизмати тарифи белгиланди, маҳсулотларга белгиланадиган баҳоларни бошқариш ишлари келишиб олинган.

Ўтган асрнинг 70 - йилларда ЕИХ мамлакатлар аграр сиёсатини қайтадан қўриб чиқиб, қишлоқ хўжалик маҳсулотларига фермерлар томонидан ўрнатиладиган баҳо сиёсатига эътибор қаратди.

Ривожланаётган мамлакатлар ҳам 1960 йилда ўз ҳамкорлигини ташкил этганлар. Унга 11 та мамлакат аъзо бўлиб кирган. Уларнинг асосий вазифаси ривожланган мамлакатлар томонидан ривожланаётган мамлакатларга иқтисодий босимга қарши зарба беришдан иборат. Бунга, англо-голланд концерни «Юнилевер» мисол бўла олади. Африка мамлакатларида мой берувчи экинларнинг йирик плантацияларга эга бу концерн бу турдаги мой маҳсулотлари бўйича савдо алоқаларини йўлга қўйиш, қайта ишлаш масалалари билан шуғулланади. Европада «Юнилевер» концернига қарашли 150 та корхона мавжуд. Улар мой ва кимёвий моддалар ишлаб чиқариш билан банд.

Ривожланган мамлакатларда фан-техника инқилоби ютуқларидан фойдаланиш, хўжаликларни йириклаштиришни талаб этадиган саноатлашиш тарифи қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришида яққол сезила бошлади.

Халқаро иқтисодий алоқалар қишлоқ хўжалиги бўйича кенг миқёсда ривожланиши мумкин. Айниқса, халқаро муносабатларда бу алоқа мамлакатлар ўртасида савдо алоқаларини йўлга қўйиш орқали жорий этилади.

Халқаро илмий-иқтисодий интеграцияда халқаро иқтисодий муносабатлар ва қишлоқ хўжалик корхоналарида етиштирилган маҳсулотларни сотишни ташкил этиш муҳим аҳамиятга эга.

Назорат ва муҳокама учун саволлари

4. Жаҳон миқёсида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришда ривожланган мамлакатлар қандай ўрин тутган?
5. Халқаро иқтисодий алоқаларнинг негизи нимадан иборат?
6. Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини сотишни ташкил этиш қандай жорий этилади?

Асосий адабиётлар

1. Каримов И.А. Қишлоқ хўжалиги тараққиёти – тўкин ҳаёт манбаи. Олий Мажлиснинг X сессиясидаги нутқ. 1997 й. (ўзбек ва рус тилларида). - Т.: Ўзбекистон, 1998.
2. Джексон Грейгон Американский менеджмент на пороге XXI века, М.: Экономист, 1991.
3. Иоффе Я.А. Мы и планета. - М.: Политиздат, 1988.
4. Серова Е.В. Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. - М.: ГУ ВШЭ, 1999.
5. Аграрный сектор США в конце XX века. - М.: РИЦ. Пилигрим, 1997.
6. Трейси М. Сельское хозяйство и продовольствие в экономике развитых стран: Введение в теорию, практику и политику: Пер. С англ. СПб.: Экономическая школа, 1995.
7. Вольф М.Б., Дмитриевский Ю.Д. География мирового сельского хозяйства. - М.: Мысль, 1981.
8. www.uhh.hawaii.edu.

Изоҳли луғат

Глобал муаммолар- жаҳоншумул аҳамиятга эга бўлган ва ўз ечимини топишда дунё мамлакатларининг биргаликдаги ҳаракатини талаб этувчи масалалар мажмуи.

Демографик хавф- жаҳоннинг қошшоқ мамлакатларида аҳолининг шиддат билан, назорат қилиб бўлмас даражада ўсиши.

Жаҳон ишчи кучи бозори(ЖИКБ) – миллий хўжалик тизимлари ва жаҳон иқтисодиёти доирасида ишлаб чиқарувчи кучларнинг даражаси, табиати ва жойлашувига сезиларли таъсир этувчи иқтисодий фаол аҳолининг мамлакатлар ва ҳудудлар ўртасида жами миграцион айланмаси.

Квоталаш- давлат томонидан экспорт ва импортнинг қиймат ва жисмоний ҳажмини тўғридан-тўғри чеклаш амалиёти.

Лизинг- машина, техника-технология ва кўчмас мулкни ишлаб чиқариш жараёнида фойдаланиш учун узок муддатга ижарага бериш.

Протекционизм- хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятига давлатнинг бевосита ва билвосита усуллар орқали фаол аралашувини назарда тутувчи иқтисодий сиёсат.

Ташқи савдо сиёсати- экспорт-импорт товар оқимлари ҳажми, товар таркиби ва географик йўналишини тартибга солиш билан боғлиқ бюджет солиқ фаолияти соҳаларидан биридир.

Трансмиллий корпорациялар(ТМК)- чет эл активларига эга бўлган йирик компанияни иқтисодий ташкиллаштириш кўриниши.

Умумий бозор- ишлаб чиқариш омилларини миллий чегаралар орқали эркин кўчиб ўтиши таъминланадиган иқтисодий интеграция кўриниши.

Ялпи ички маҳсулот(ЯИМ) – маълум давр (одатда бир йил) давомида бир мамлакат ҳудудида яратилган жами қиймат.

Табий шарт-шароит- қишлоқ хўжалигининг ривожланишига бевосита таъсир этувчи омиллар- ер ресурслари, ўсимликларнинг ўсиб-ўниши, иссиқлик, намлик, ёруғлик даражалари тушунилади.

Агросаноат мажмуи(АСМ)- қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини ривожлантириш мақсадида хўжалик юритишнинг ҳар-хил шакллари орасида юз берадиган иқтисодий муносабатлар йиғиндиси.

Фермер хўжалиги- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш қайта ишлашга ихтисослашган ўрта ҳажмдаги ишлаб чиқариш шаклидир.

Корпорация- мулкчиликнинг барча шаклларидаги корхоналарнинг акционерлик асосидаги кўнгилли бирлашмаси.

Миллий компаниялар- ноишлаб чиқариш тармоқлари, ижодий жамоалар, транспорт, алоқа ва телекоммуникация корхоналари ва ташкилотларини пайчилик ёки акционерлик асосидаги кўнгилли бирлашмасидир.

Корсорциум- аниқ иқтисодий лойиҳаларни амалга оширишни мақсад қилган корхоналарнинг муваққат бирлашмаси.

Эҳтиёж- инсоннинг яшаши, камол топиши учун зарур бўладиган неъматлар йиғиндиси.

Иқтисодий фаолият- маҳсулот ишлаб чиқариш ҳамда хизмат кўрсатиш жараёнида фойдаланиладиган ҳамма турдаги ва шаклдаги ресурслар йиғиндиси.

Тупроқнинг табиий унумдорлиги- тупроқдаги механик ва кимёвий ўзгаришларнинг табиий усулда намоён бўлишидир.

Рента- ердан фойдаланилганлиги учун ер эгасига тўланадиган ҳақ.

Маркетинг режаси- бозорни эгаллаш, уни сегментлаш, бозор рақобатида муваффақиятли қатнашиш, товарларни энг қулай шаклларда сотишга эришиш, кўпроқ фойда кўришни амалга оширишдир.

Миллий бойлик- инсон ва унинг авлодлари меҳнати билан яратилган ва жамият ихтиёрида жамғарилган моддий, маданий, маънавий неъматлар ҳамда авлоддан-авлодга мерос бўлиб ўтган табиат инъомлари, тўпланган билимлар йиғиндиси.

Фан-техника тараққиёти(ФТТ) -ишлаб чиқариш жараёнига янги техника ва технологияларни жорий этиш асосида ишлаб чиқариш ресурсларидан тежаб-тергаб сарфланган ҳолда кўпроқ сифатли маҳсулот етиштиришга эришиш демакдир.

Агро инфратузилма- агросаноат мажмуи фаолиятини таъминлаш учун турли туман хизматлар кўрсатувчи тармоқлар комплекси.

Меҳнатнинг фонд билан қуrollанганлиги — қишлоқ хўжалик субъектининг бир бирликдаги меҳнат ресурсига тўғри келадиган энергетик ресурслар қуввати миқдори.

Мулкни давлат тасарруфидан чиқариш — давлат мулкига асосланган давлат корхоналари ва ташкилотларини нодавлат мулкчилигига асосланган ширкатларга, фермер ва ижара корхоналарига ҳамда давлатга қарашли мулк бўлмайдиган бошқа субъектларга айлантиришдир.

Ўсимликчилик ялпи маҳсулоти - ўсимликларга ишлов бериш, парвариш қилиш натижасида етиштирилган маҳсулот миқдори.

Фонд билан таъминланиш — қишлоқ хўжалик субъектларининг бир бирликдаги ер майдонига тўғри келадиган фондлар қиймати.

Экстенсив йўл (усул) — меҳнат ва маблағ сарфлаб, мавжуд воситалар дан фойдаланиб ишлаб чиқариш кўламини кенгайтириш эвазига маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажминини кўпайтиришдир.

Реал иш ҳақи (real wage rate) - олинган пул маблағлари ҳисобидан сотиб олиниши мумкин бўлган товарлар ва хизматлар миқдорининг ифодаловчи иш ҳақининг сотиб олиш имконияти.

Ялпи инвестиция (gross investment) — бу амортизация қиймати билан соф инвестиция (капиталнинг ўсган қисми)нинг йиғиндиси.

Монополия - бу шундай бозорки, унда фақат битта маҳсулот ишлаб чиқарувчи фирма фаолият олиб боради маҳсулот ишлаб чиқаришни, сотишни тўлиқ назорат қилади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Каримов И.А. Қишлоқ хўжалиги тараққиёти - тўкин ҳаёт манбаи. Олий Мажлиснинг X сессиясидаги нутқ. 1997 й. (Ўзбек ва рус тилларида) Т.: Ўзбекистон, 1998.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: Ўзбекистон, 1998.
3. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида. Т., 2000.
4. Салимов Б.Т, Турсунхўжаев Т.Л. ва бошқалар. Жаҳон қишлоқ хўжалиги (Ўқув қўлланма) – Т.:ТДИУ, 2006.
5. Ламекин В.К. Мировая экономика. Учебник. - М.: Финанс, ЮНИТИ, 1998.
6. Кирев А.П. Мировая экономика. Учебные пособие для вузов. - М.: Международные отношения, № 1: Движение товаров и факторов производства.
7. Бедралов Ю.Я. Жаҳон қишлоқ хўжалиги. - Т.: Ўзбекистон, 1984.
8. Вольф М.Б. География мирового сельского хозяйства. Мисев, 1982.
9. Геккер Я. Коллективные хозяйства в услужение экономике (опыт АПК Израиль). Журнал Сельское хозяйство. Ўзбекистона, №1, 1992.
10. Турсунхўжаев Т.Л. Хорижий мамлакатлар жаҳон иқтисодиёти модели. - Т., 1994.
11. Турсунхўжаев Т.Л. Жаҳон қишлоқ хўжалиги ва унинг тараққиёти. Т., 1993.
12. Мировой рынок в 1990-91 г. и перспективы на 1992 (Бики – 1991 г. № 58, стр 5-7).
13. Конъюнктура рынка (Бики – 1991 г. № 58).
14. Мелюхина О. Г. – Фермерский зерной рынок в США – его организация и особенности ценообразования. - М.: ВНИНГЭИ, Агропром, 1992.
15. Лучкина С. А. Межотраслевая координация в мясном подкомплексе, США – АП производства опыт, проблемы. № 3, 1991.
16. Терентьев А. С. Организация производства, переработка и реализация говядины в Великобритании, Журнал АП производства, опёт, проблемў. № 4, 1991.
17. Белова С. М. Пути уменьшения потери права и переработка молока. ВНИИТЭИ – 1991.
18. Джексон Грейгон Американский менеджмент на пороге XXI века. – М.: Экономист, 1991.
19. Иоффе Я. А. Мы и планета. – М.: Политиздат, 1988.
20. Агаришев А. А. Жаҳон мамлакатлари. - Т.: Ўзбекистон, 1990.
21. Вольф М. Б., Дмитриевский Ю. Д. География мирового сельского хозяйства. - М.: Мысль, 1981.

22. Серова Е. В. Аграрная экономика. М.: ГУВШЭ, 1999 г. Трейси М. Сельское хозяйство и продовольствие в экономике развитых стран: Пер. с англ. СПб.: Экономическая школа, 1995 г.
23. Raymond F. Hopkins, Donald J. Puchala The Global Political Economy of Food, Gower St., London, WCLE GHA, England, 1998 y.
24. Бедротов Ю.Я., Эргешов Ш.Э. Жахон кишлок хўжалиги. -Т.: Ўқитувчи, 1989.
25. Аграрный сектор США в конце XX века. - М.: РИЦ. Пилигрим, 1997.
26. Трейси М. Сельское хозяйство и продовольствие в экономике развитых стран: Введение в теорию, практику и политику: Пер. С англ. СПб.: Экономическая школа, 1995.
27. Продовольственная проблема в современном мире. - М.: Институт мировой экономики и международных отношений. Наука, 1993.

Интернет сайтлари

1. Тошкент Давлат Иқтисодиёт Университети. www.tsue.uz
2. Мардонова А.Т., Исҳокова С.А. Аграр соҳада мулкӣ муносабатлари рўёбга чиқаришнинг долзарб услублари. www.ski.ilm.uz
3. Московская сельскохозяйственная академия www.ecfak.timacad.ru
4. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве. Учебник. 2004, <http://textbook.ru/catalogue/book/33320.html>
5. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве, Академия, 2003, <http://rbip.bookchamber.ru/description7897.htm>
6. Н.А.Попов. Экономика отраслей АПК. Курс лекций, 2002, <http://shopper.h1.ru/books.shtml?top935&page1>
7. Н.Я.Коваленко, Экономика сельского хозяйства, М.: “ЮРКНИГА”, 2004, <http://web.book.ru/cgi-bin/book.pl?page=4&book=88899>
8. Королев Ю.Б. и др., Менеджмент в АПК, 2002 Учебник, <http://psbatishev.narod.ru/library/03762.htm>
9. Экономика и управление в сельском хозяйстве, 2003, <http://www.bookler.ru/bookisbn/5-7695-1158-3.shtml>.